

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ЮРИДИЧНИЙ ІНСТИТУТ
КРИВОРІЗЬКИЙ НАВЧАЛЬНО – НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ**

**КАДАЛА В.В., КОТКОВСЬКИЙ В.С., ГУЗЕНКО О.П.,
ШЕХОВЦОВА В.В.**

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПІДРУЧНИК

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, доцента,
полковника поліції С.С.ВІТВИЦЬКОГО*

**Видавець Марченко Т.В.
2021**

УДК 347. 73 (075.8)

ББК 67.402 я 73

В 11

*Розповсюджувати та тиражувати
без офіційного дозволу авторів забороняється*

Рецензенти:

Є.В. Петров – доктор юридичних наук, доцент, професор, суддя Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду

О.О. Бригінець – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

Я.О. Ізмайлов – доктор економічних наук, доцент, професор кафедри податкової політики Університету державної фіскальної служби України

В.Є. Ларіонов – директор Криворізького відділення АТ «Альфа-Банк»

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Донецького юридичного інституту МВС України
(Протокол № 4 від 24.12 2020 р.)*

Фінансове право: **підручник** / [В.В. Кадала, В.С. Котковський, О.П. Гузенко, В.В. Шеховцова]; за заг. ред. **С.С. Вітвицького**. Львів: Видавець Марченко Т.В., 2021. - 372 с.

ISBN 978- 617 – 7937 -40 -0

Підручник підготовлений відповідно до програми дисципліни «Фінансове право». У підручнику розглядаються правові та науково – теоретичні сегменти фінансового права. Розробка містить теоретично пізнавальний блок базових сегментів фінансового права з врахуванням положень сучасних законодавчих регуляторів. До кожної теми дисципліни включено контрольні питання для самоперевірки знань студентів та пакет науково-правової літератури. Значну увагу приділено формуванню блоку основних понятійних категорій, які збагачують текстовий зміст підручника та сприяють більш поглибленому розумінню окремих положень тем дисципліни.

Підручник розраховано на студентів і аспірантів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів, які вивчають курс «Фінансове право». Розробка може бути корисною для юрисконсультів, адвокатів, аудиторів, банківських працівників, фахівців банківських установ, суб'єктів підприємницької діяльності та всіх, хто цікавиться питаннями правового регулювання фінансової діяльності та фінансових ринків.

ISBN 978- 617 – 7937 -40 -0

УДК 347. 73 (075.8)

ББК 67.402 я 73

В 11

© Авторський колектив, 2021

© Вітвицький С.С. загальне редагування, 2021

© ФОП Марченко Т.В. 2021

ВСТУП

Право є наука про добре і справедливе.

У. Доміцій

Життєздатність суспільства доводить доцільність та необхідність існування правових регуляторів, які створюють умови його розвитку. Законодавчі регулятори охоплюють усі сфери розвитку суспільства серед яких одне з пріоритетних місць відведено фінансовому праву. Володіючи законодавчим інструментарієм фінансового права суспільство здатне забезпечувати створення умов не лише для успішного розвитку, а перш за все, для прийняття дієвих та реалістичних рішень як на макроекономічному, так і мікроекономічному рівні.

Фінансове право – складна наука, яка охоплює різноманітні організаційно-правові форми фінансової діяльності різних економічних рівнів, а як наслідок, потребує постійного дослідження проблематичних аспектів, які породжує регульований ринковий напрямок розвитку суспільства. Таке явище актуалізує та осучаснює питання фінансово-правової освіченості суспільства з метою досягнення намічених перспектив майбутнього розвитку. Як багатогранна наука фінансове право спирається на правовий інструментарій в сфері фінансово-кредитної, банківської та бюджетної діяльності, окреслює ключові аспекти податкової та страхової системи країни. Знання чинних норм фінансового права, розуміння основних напрямів їх подальшої трансформації на тлі наявних кризових явищ в економіці країни мають бути обрані за основу в діяльності фахівців фінансово-правової ланки. Нагальною потребою сьогодення стає саме підготовка працівника фінансово-економічної сфери, котрий володіє правовими регуляторами та здатен приймати фінансові рішення з урахуванням чітко окреслених фінансово-правових норм.

Підготовлений авторським колективом підручник сформований відповідно до програми дисципліни «**Фінансове право**». Структура і зміст

підручника спрямовані на розв'язання завдань, які стоять перед студентами під час вивчення цієї дисципліни. Наукова розробка складається зі вступу, 7 розділів і запитань для контролю знань, змістовного глосарію, переліку використаної літератури.

Обрана структура викладення текстової частини *підручника «Фінансове право»* дозволила авторам детально розглянути різні аспекти фінансового права з урахуванням правових вітчизняних законодавчих інструментів. Авторський колектив надав власне бачення окремих сегментів фінансового права, розкрив особливості його впливу на життєдіяльність суспільства та фінансово-економічний сектор економіки країни. Авторами наукової розробки запропоновано деякі зміни, від існуючого класичного підходу, послідовності подання лекційного матеріалу, розкритті проблематичних аспектів у сфері бюджетного, податкового, банківського, страхового та валютного права.

У підручнику автори виклали власне бачення процесу опанування основних науково-пізнавальних елементів фінансового права з урахуванням існуючих змін законодавчих регуляторів. Наукова розробка містить ілюстративний матеріал, який сприяє наочному представленню окремих фінансово-правових положень та надає можливість студентам отримати інформаційно-науковий ресурс для виконання завдань самостійної роботи з даної дисципліни. Крім того автори розробили контрольні питання для самооцінки знань студентів, що сприяє формуванню у студентів самостійного мислення, розвитку здібностей опанування основних сегментів фінансового права та використання їх в формуванні власної точки зору.

Значну увагу при розробці підручника автори приділили змістовності блоку основних понятійних категорій з *дисципліни «Фінансове право»*. До складу даного розділу було включено **466** фундаментальних дефініцій і категорій, які нададуть можливість читачеві більш поглиблено розкрити поставлені питання та завдання з проблем фінансового права.

Під час опрацювання цього підручника автори мали на меті дати

можливість майбутнім фахівцям оволодіти правовими, теоретичними та науковими сегментами фінансового права, що сприятиме в майбутньому їхньому більш предметному розумінню питань, які актуалізуються в сучасних реаліях розвитку суспільства.

Авторський колектив підручника «*Фінансове право*» представлено: **завідувачем кафедри** цивільного та господарського права Криворізького навчально-наукового інституту Донецького юридичного інституту МВС України, кандидатом юридичних наук, доцентом **Віталієм КАДАЛА**, доктором економічних наук, доцентом кафедри соціально-політичних та економічних дисциплін Криворізького факультету Національного університету «Одеська юридична академія» **Володимиром КОТКОВСЬКИМ**, доцентом кафедри цивільного та господарського права Криворізького навчально-наукового інституту Донецького юридичного інституту МВС України, кандидатом економічних наук, доцентом **Оленою ГУЗЕНКО** та кандидатом економічних наук, старшим науковим співробітником відділу організації наукової роботи Криворізького навчально-наукового інституту Донецького юридичного інституту МВС України **Вікторією ШЕХОВЦОВОЮ**.

Автори висловлюють щирю подяку *рецензентам*: доктору юридичних наук, професору, судді Касаційного цивільного суду у складі Верховного суду **Євгенію ПЕТРОВУ**, доктору юридичних наук, доценту, професору кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова **Олександрю БРИГІНЦЮ**, доктору економічних наук, доценту, професору кафедри податкової політики Університету державної фіскальної служби України **Ярославу ІЗМАЙЛОВУ** та директору Криворізького відділення АТ «Альфа-Банк» **Віталію ЛАРІОНОВУ** за надані слухні зауваження, корисні поради та змістовні пропозиції, які вплинули на покращення змістовності наукової розробки.

Окрема подяка за надану допомогу в комп'ютерній верстці підручника **Ользі КУКСІ**, методисту факультету № 2 (юридичний) Криворізького

навчально-наукового інституту Донецького юридичного інституту МВС України.

На думку авторів підручника «**Фінансове право**» наукова розробка може бути корисною для студентів економічних та юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів, а також для аспірантів, юрисконсультів, адвокатів, аудиторів, банківських працівників, фахівців банківських установ, суб'єктів підприємницької діяльності та всіх, хто цікавиться питаннями правового регулювання фінансової діяльності та фінансових ринків.

**Ректор Донецького юридичного
інституту МВС України**

Сергій ВІТВИЦЬКИЙ

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ...	10
1.1. Поняття та функції публічних фінансів.....	10
1.2. Предмет та система фінансового права.....	19
1.3. Джерела фінансового права.....	27
1.4. Фінансово-правові норми.....	36
1.5. Фінансово-правові відносини.....	45
<i>Контрольні питання</i>	55
<i>Література</i>	55
РОЗДІЛ 2. БЮДЖЕТНЕ ПРАВО ЯК ПІДГАЛУЗЬ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	58
2.1. Поняття бюджетного права. Особливості бюджетних правовідносин.....	58
2.2. Бюджетна система України	64
2.3. Поняття і стадії бюджетного процесу	70
2.4. Правові засади реалізації бюджетних повноважень.....	76
2.5. Контроль за дотриманням бюджетного законодавства.....	85
<i>Контрольні питання</i>	92
<i>Література</i>	93
РОЗДІЛ 3. ПОДАТКОВЕ ПРАВО ЯК ІНСТИТУТ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	95
3.1. Поняття та джерела податкового права.....	95
3.2. Предмет і метод податкового права	104
3.3. Види та особливості податкових правовідносин.....	107
3.4. Правовий механізм справляння та сплати податку.....	115
3.5. Контроль за дотриманням податкового законодавства.....	137
<i>Контрольні питання</i>	141
<i>Література</i>	142

РОЗДІЛ 4. БАНКІВСЬКЕ ПРАВО ЯК ПІДГАЛУЗЬ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	134
4.1. Предмет, принципи та джерела банківського права.....	134
4.2. Банківська система України.....	149
4.3. Правові основи проведення депозитних і кредитних операцій банком.....	155
4.4. Законодавчі регулятори здійснення розрахункових операцій банком.....	166
4.5. Контроль за дотриманням банківського законодавства.....	171
<i>Контрольні питання</i>	178
<i>Література</i>	178
РОЗДІЛ 5. СТРАХОВЕ ПРАВО ЯК ПІДГАЛУЗЬ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	183
5.1. Поняття та джерела страхового права.....	183
5.2. Основні галузі і види страхування.....	192
5.3. Фінансово-правові взаємовідносини у сфері страхування.....	203
5.4. Правові основи укладання договору страхування.....	208
5.5. Організація нагляду та контролю за страховою діяльністю.....	2015
<i>Контрольні питання</i>	220
<i>Література</i>	221
РОЗДІЛ 6. ВАЛЮТНЕ ПРАВО ЯК ІНСТИТУТ ФІНАНСОВОГО ПРАВА	225
6.1. Предмет та джерела валютного права.....	225
6.2. Правові основи проведення валютних операцій.....	233
6.3. Ліцензування валютних операцій комерційних банків.....	239
6.4. Порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті.....	245
6.5. Контроль за дотриманням валютного законодавства.....	247
<i>Контрольні питання</i>	257
<i>Література</i>	257

РОЗДІЛ 7. ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ. ФІНАНСОВО-ПРАВОВА	
ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	259
7.1. Основи фінансового контролю.....	259
7.2. Форми та методи фінансового контролю.....	269
7.3. Правове забезпечення системи фінансового контролю.....	278
7.4. Базові сегменти фінансово – правової відповідальності.....	286
7.5. Фінансове правопорушення. Фінансові санкції.....	293
<i>Контрольні питання.....</i>	<i>301</i>
<i>Література.....</i>	<i>301</i>
ГЛОСАРІЙ.....	304
ПЕРЕЛІК НОРМАТИВНО – ПРАВОВИХ РЕГУЛЯТОРІВ.....	366

РОЗДІЛ 1.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ФІНАНСОВІ ПРАВОВІДНОСИНИ

- 1.1. Поняття та функції публічних фінансів.
- 1.2. Предмет та система фінансового права.
- 1.3. Джерела фінансового права.
- 1.4. Фінансово-правові норми.
- 1.5. Фінансово-правові відносини.

1.1. Поняття та функції публічних фінансів

За своїм змістом фінансова діяльність представляє собою формування доходів та здійсненні витрат певним суб'єктом. Об'єктом фінансової діяльності є фінанси. Науковцями фінанси розглядаються у двох аспектах: економічному і матеріальному або, відповідно, діалектичному і метафізичному:

– *діалектичний аспект* – сукупність економічних відносин, що виникають у зв'язку з розподілом валового внутрішнього продукту та національного доходу в процесі створення, розподілу і використання різних фондів грошових коштів, необхідних державі, місцевому самоврядуванню і суб'єктам господарювання для досягнення поставленої мети і виконання своїх завдань і функцій;

– *метафізичний (матеріальний) аспект* – сукупність різних фондів грошових коштів держави, місцевого самоврядування і суб'єктів господарювання.

Фінанси як понятійна категорія розкривають сферу суспільних відносин, яка має за основу правовий аспект. Фінанси мають здатність регулювати формування, розподіл та використання централізованих та децентралізованих грошових фондів за допомог суспільних відносин. Правовий аспект фінансів полягає у тому, що їх існування без держави та за межами права не можливо. Регламентування поведінки фінансів з правової позиції відбувається з урахуванням базової основи фінансового права.

Фінансове право представляє собою сукупність правових норм, що регулюють суспільно-фінансові відносини, які виникають у процесі фінансової діяльності держави та територіальних громад для забезпечення безперебійного здійснення їх завдань і функцій на кожному етапі розвитку. Фінансове право належить до галузі публічного права і складається з норм, що регулюють мобілізацію, розподіл і витрачання коштів, а також покликані сприяти рівновазі доходів і видатків держави. Предмет фінансового права розкриває суспільні відносини з приводу формування, розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів публічних фінансів з метою реалізації завдань та функцій держави та територіальних громад.

У фінансовому, цивільному та адміністративному праві використовують різні понятійні категорії з позиції публічності:

- фінансове право апелює поняттями публічні фінанси та публічні фонди коштів;

- цивільне право спирається на наступні понятійні категорії: публічні товариства, публічний договір, суб'єкти публічного права, юридична особа публічного права, публічне розміщення акцій, публічний порядок, публічні торги, публічна пропозиція;

- адміністративне право залучає для вирішення питань понятійну категорію «публічні повноваження».

Розкриваючи сутнісний зміст понятійної категорії «публічні фінанси» науковці звертаються як до економічних так і суспільних відносин, котрі покладено в основу її характеристики. З позиції економічних відносин понятійна категорія «публічні фінанси» може мати наступний зміст: система економічних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу та використання грошових фондів, необхідних для виконання завдань та функцій держави, органів місцевого самоврядування, інших фондів, визначених державою публічними, та необхідних для забезпечення та задоволення суспільних потреб, а також пов'язані зі здійсненням контролю за ефективним і цільовим використанням цих фондів коштів.

Беручи за основу суспільні відносини понятійну категорію «публічні фінанси» доцільно розглядати як: суспільні відносини, які пов'язані із задоволенням усіх видів публічного інтересу і виникають у процесі утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання фондів коштів держави, місцевого самоврядування та фондів коштів, за рахунок яких задовольняються суспільні інтереси, визнані державою або органами місцевого самоврядування, незалежно від форми власності таких фондів.

До складу ознак публічності в суспільних відносинах, з позиції понятійної категорії «публічні фінанси», включають:

- виникають з приводу об'єктів, що перебувають у державній чи комунальній (муніципальній) власності, у спільній власності членів об'єднання громадян або у власності юридичних осіб, утворених відповідно до законів країни для здійснення загальнодержавних обов'язкових соціальних програм;

- пов'язані із задоволенням одного із видів публічного інтересу, а саме державного, територіального або суспільного інтересу, який визнано державою або органами місцевого самоврядування;

- виникають з метою задоволення потреб держави, її адміністративно-територіальних утворень або суспільства;

- формуються з приводу пристосування матеріального носія (об'єкта) відповідних суспільних відносин до спільного використання всіма членами суспільства або членами певного суспільного утворення;

- регулюються шляхом встановлення владних приписів держави або органів місцевого самоврядування.

Поєднання зазначених видів відносин забезпечує комплексну характеристику сутності понятійної категорії «публічні фінанси»: суспільно-економічні відносини, які виникають у процесі руху публічних фондів грошових коштів, пов'язаних із задоволенням усіх видів публічного інтересу та регулюються шляхом встановлення імперативних приписів держави або органів місцевого самоврядування, які поширюються на учасників відносин у сфері господарювання усіх форм власності.

В окремих випадках понятійна категорія «публічні фінанси» розглядається з позиції розподільчо-контрольних відносин. Обґрунтуванням такого підходу виступають наступні сегменти:

- наявність розподільчо-контрольних відносин з приводу акумулювання, розподілу і використання фондів або нефондованих грошових коштів публічного сектору економіки;

- взаємозв'язок між усіма ланками публічних фінансів, на які покладено завдання забезпечення руху грошових фондів країни з урахуванням муніципальної складової.

Сформовані фінансовими відносинами грошові фонди, які необхідні для існування публічних органів і фінансування покладених на них функцій і є публічними фінансами, котрі регулюються шляхом встановлення владних приписів держави або органів місцевого самоврядування щодо утворення, розподілу (перерозподілу) та використання зазначених фондів коштів, а також щодо контролю за цими процесами.

У складі процесу організації обігу публічних фінансів виокремлюють:

- *централізовану форму* організації обігу публічних фондів, за якої усі повноваження впливу зосереджуються у Верховній Раді України або у відповідних місцевих радах;

- *децентралізовану форму*, при якій повноваження щодо обігу коштів поширюються, і на них можуть впливати і виконавчі органи.

Такий підхід дає можливість представити склад публічної фінансової системи за рахунок фінансової системи держави (яка буде включати централізований державний фонд – Державний бюджет України та позабюджетні кошти) та фінансову систему територіальних громад (місцеві бюджети та відповідні позабюджетні фонди).

Структура публічних фінансів включає ряд сегментів, які забезпечують виконання конкретного напрямку фінансової роботи. Основними сегментами структури публічних фінансів є:

- *публічні фінанси держави* – складаються із суспільних відносин, які

виникають з приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання публічних фондів коштів держави;

– *публічні фінанси органів місцевого самоврядування* – складаються із суспільних відносин, які виникають з приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) та використання публічних фондів коштів органів місцевого самоврядування всіх видів;

– *публічні фінанси суспільного (соціального) призначення* – складаються із суспільних відносин, які виникають з приводу утворення, управління, розподілу (перерозподілу) публічних фондів коштів, за рахунок яких задовольняються суспільні (соціальні) інтереси, визнані державою чи органами місцевого самоврядування, та які не є державною чи комунальною власністю.

Складові публічних фінансів розглядаються також з позиції центральних (державних) фінансів та муніципальних (місцевих) фінансів з урахуванням напрямку їх функціонування.

Таблиця 1.1

Складові публічних фінансів країни відповідно сфери функціонування

Сфера функціонування	Публічні фінанси країни	
	центральні (державні)	муніципальні (місцевих)
Бюджетна сфера	Публічні фонди коштів: Державного бюджету; цільових централізованих бюджетних коштів.	Публічні фонди коштів місцевого самоврядування: бюджетів місцевого самоврядування; цільових централізованих місцевих бюджетних коштів.
Державні та комунальні підприємства	Публічні кошти підприємств державної форми власності	Публічні кошти підприємств комунальної форми власності
Державно – приватне партнерство	Формуються між державними органами та приватним бізнесом	Формуються між органами місцевого самоврядування та приватним бізнесом
Внутрішні фінансові ринки	Державні запозичення, внутрішній борг, спеціальні фонди грошових фондів і резерви НБУ, комерційних банків та інших грошово-кредитних корпорацій	Муніципальні внутрішні запозичення та місцевий внутрішній борг, фонди грошових фондів інших фінансових організацій створених органами місцевого самоврядування

Сфера функціонування	Публічні фінанси країни	
	центральні (державні)	муніципальні (місцевих)
Міжнародні фінансові ринки	Діяльність фінансових корпорацій, державних органів влади, державні зовнішні запозичення та державний зовнішній борг.	Діяльність фінансових корпорацій, місцевих органів влади, муніципальні зовнішні запозичення та муніципальний борг іноземним структурам

У складі бюджетної сфери функціонування публічних фінансів виокремлюють в окрему підгрупу грошові фонди податкової системи: податкові фінанси загальнодержавного рівня та місцевого самоврядування. Публічні фінанси спеціальних(цільових) позабюджетних фондів включено до складу сфери функціонування внутрішні фінансові ринки. Групування даного виду публічних фінансів проводять у розрізі:

- публічні кошти державних цільових позабюджетних фондів, які включено до складу Пенсійного фонду України та інші позабюджетні фонди;
- публічні кошти цільових позабюджетних фондів місцевого самоврядування.

Склад публічних фінансів визначається й у Законі України «Про відкритість використання публічних коштів», згідно з яким до публічних коштів належать: кошти державного бюджету України та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Нацбанку та інших держбанків, державних цільових коштів, Пенсійного фонду та фондів загальнообов'язкового соціального страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної та комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності

Групування публічних фінансів в контексті об'єкта державного фінансового аудиту відбувається наступним чином:

- публічні державні фінанси (фонди коштів державного бюджету України та місцевих бюджетів, кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії, кошти Нацбанку та інших держбанків, державних цільових коштів, Пенсійного фонду та фондів загальнообов'язкового соціального

страхування, а також кошти суб'єктів господарювання державної та комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності);

– публічні приватні фінанси (фінанси малого бізнесу, корпоративні фінанси, фінанси банків, фінанси некомерційних організацій) – фонди коштів як нематеріальна форма наслідку відносин, які виникають між державою, місцевим самоврядуванням, суб'єктами господарювання приватної форми власності, громадськими організаціями в частині їх використання.

Доповнюють сутнісну характеристику публічних фінансів функції, які здатні розкрити їх найважливіші ознаки, риси, властивості. Публічним фінансам притаманні основні функції (розподільна, перерозподільна та контрольна) та додаткові (стимулююча, дестимулююча, накопичувальна, установча та організаційна).

За допомогою *розподільної функції* виявляється сутність публічних фінансів як розподільчих відносин та їх суспільне призначення (забезпечення кожного суб'єкта господарювання необхідними йому фінансовими ресурсами, підтримання суспільних пропорцій між частинами сукупного суспільного продукту, національного доходу, сприяння розширеному відтворенню). Розподільна функція публічних фінансів сприяє організації збалансованого і ефективного виробництва, розвитку усіх галузей економіки відповідно до потреб держави, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб. Основним призначенням даної функції публічних фінансів вважається створення, розподіл та використання фондів коштів, що забезпечують різноманітні суспільні, державні та місцеві потреби.

Зміст *перерозподільної функції* публічних фінансів полягає в наступному: відбувається формування так званих вторинних доходів держави органів місцевого самоврядування та їх перерозподіл між первинним і наступними власниками.

Контрольна функція публічних фінансів органічно пов'язана з двома попередніми і впливає із природи фінансів. Розподіл та перерозподіл грошових фондів потребує постійного контролю на всіх стадіях правового

регулювання публічних фінансів, всіх суб'єктів, на внутрішньому і зовнішньому рівнях, у правових формах, визначених чинним законодавством. Основним призначенням контрольної функції публічних фінансів є забезпечення суспільства, територіальних громад, держави інформаційним ресурсом, котрий має дати відповідь на такі питання:

– як розподіляються кошти, що накопичилися в формі джерел публічних фінансів?

– наскільки своєчасно грошові потоки публічних фінансів надходять до бюджетів різних рівнів?

– який рівень ефективності використання грошових потоків публічних фінансів?

– чи використовуються грошові потоки публічних фінансів за цільовим призначенням?

Основа контрольної функції публічних фінансів складають методи, способи та прийоми фінансового контролю. Контрольна функція публічних фінансів виступає правовим відображенням контрольної функції загальних фінансів, яка насамперед створює об'єктивні передумови для дотримання вартісних пропорцій в ході розподільних та перерозподільних процесів і процедур.

Існує тісний взаємозв'язок між контрольною функцією фінансового права та контрольною функцією публічних фінансів. Контрольна функція фінансового права проявляється у юридичному нормуванні публічних фінансових відносин, які завжди відзначаються планомірним характером. З її допомогою регламентуються як умови розподілу доходів і прибутку, що вкладаються власниками у розширене відтворення доданої вартості, так і умови їх платежів у публічні фінансові фонди.

Роль публічних фінансів у процесі суспільного відтворення виявляється переважно через дію розподільної функції. У суспільному відтворенні значення та роль публічних фінансів визначають на базі розподільчої та контрольної функції, а саме: забезпечують розподіл ВВП і

фінансові потреби держави, юридичних і фізичних осіб; здійснюють перерозподіл первинних і вторинних доходів між галузями економіки, регіонами, різними соціальними групами населення, окремими юридичними і фізичними особами; забезпечують кругообіг фінансових ресурсів, а відтак безперервність відтворювального процесу; впливають на інтереси суб'єктів розподільних відносин і регулюють різні напрями соціально-економічного розвитку країни; відіграють провідну роль у системі економічних методів управління економікою держави та формують систему фінансових показників, що відіграють роль індикаторів стану і розвитку економічної та соціальної сфер суспільства; забезпечують всеохоплюючий контроль за діяльністю суб'єктів розподільних і перерозподільних відносин щодо формування та використання фінансових ресурсів і доходів.

Додаткові функції публічних фінансів, а саме стимулююча, дестимулююча, накопичувальна, установча та організаційна надають можливість створювати більш розширений інформаційний потік для прийняття управлінських рішень. За своїм основним призначенням додаткові функції мають виконувати ті завдання, які створюють якісні умови для протікання процесів руху публічних фінансів відповідно до потреб держави, органів місцевого самоврядування, юридичних та фізичних осіб.

Таким чином, публічні фінанси є системою економічних відносин між державою, юридичними та фізичними особами, а також між окремими державами, міжнародними фінансовими інституціями щодо акумуляції та використання грошових коштів. Структура публічних фінансів включає ряд сегментів, які забезпечують виконання конкретного напрямку фінансової роботи. Складові публічних фінансів включають центральні (державні) та муніципальні (місцеві) фінанси з урахуванням напрямку їх функціонування. Публічним фінансам притаманні основні функції (розподільна, перерозподільна та контрольна) і додаткові (стимулююча, дестимулююча, накопичувальна, установча та організаційна). У суспільному відтворенні значення та роль публічних фінансів визначають на базі розподільчої та контрольної функції.

1.2. Предмет та система фінансового права

Фінансове право відіграє одну з провідних ланок в життєдіяльності країни. В системі правових регуляторів фінансове право забезпечує взаємозв'язок між економічним, фінансово-кредитним, соціально-економічним напрямком розвитку країни на законодавчому рівні. Як наука фінансове право має свій предмет і структурні елементи, котрі у сукупності забезпечують дієвість правового регулятора.

З наукової позиції розрізняють категорії «фінансове право» та «фінансове законодавство». Фінансове право спирається на існуючі суспільні фінансові відносини у сукупності з правовими нормами, а фінансове законодавство спираючись на фінансові норми розкриває нормативно-правове джерело для забезпечення їх дієвості. Вказані понятійні категорії мають наступний зміст:

– *фінансове право* – галузь публічного права, яка містить сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини щодо мобілізації, розподілу, використання і контролю централізованих і децентралізованих фондів держави та органів місцевого самоврядування з метою забезпечення їх належного функціонування;

– *фінансове законодавство* – галузь законодавства, що є сукупністю законів та інших нормативно-правових актів, у яких фінансово-правові норми мають своє зовнішнє вираження і становлять джерело фінансового права.

В цілому публічність фінансового права пов'язана з формування, розподілу і використання коштів публічних фондів, метою створення яких є фінансове забезпечення реалізації завдань та функцій держави і територіальних громад.

В основу доцільності та необхідності розгляду фінансового права як ланки публічного законодавчого регулятора покладено публічні фінанси. Основним критерієм ефективності системи управління публічними фінансами,

як правило, виступає соціальна стабільність суб'єктів фінансових відносин у державі. Предметом публічних фінансів є фінансові відносини на макроекономічному і мезорівнях, особливості їх розвитку на сучасному етапі, а також методи їх регулювання. Предмет пізнання становлять: закономірності у сфері фінансових відносин, роль публічних фінансів у соціально-економічній перебудові суспільства на шляху модернізації країни; сукупність заходів, що забезпечують використання фінансів як одного з дійових важелів економічної політики держави. Публічні фінанси розвиваються разом з розвитком суспільства, вони залежать від рівня економічного розвитку країни, від соціальної структури, від політичного устрою, від культурних та психологічних особливостей населення кожної країни.

Сучасні реалії доводять, що масштаби публічних фінансів залежать насамперед від типу соціальної політики країни, в основу якої покладено розмежування сфер відповідальності між державою та приватним сектором. У цьому зв'язку критерієм встановлення меж публічних фінансів є співвідношення індивідуального й суспільного інтересу в отриманні певних благ. Сутнісне наповнення публічних фінансів визначається їхньою транспарентністю й забезпеченням реалізації концепції суспільного вибору.

За сутнісним змістом понятійну категорію «публічні фінанси» розглядають в широкому та вузькому значеннях. Відповідно як господарську діяльність усіх видів публічних союзів: держави, органів місцевого самоврядування, громадських організацій, творчих спілок тощо, а також міжнародних організацій та фінанси, що охоплюють державні й місцеві фінанси за умови достатньої самостійності та фінансової спроможності місцевого самоврядування. З наукової позиції першочерговим сегментом розуміння понятійної категорії «публічні фінанси» має бути їх сутнісне наповнення, а вже потім звернення до структурованих складових.

У відповідності з законодавчою базою України структура системи публічних фінансів включає:

- кошти державного бюджету, бюджету Автономної Республіки Крим

та місцевих бюджетів;

- кредитні ресурси, надані під державні та місцеві гарантії;
- кошти Національного банку України та державних банків;
- державних цільових фондів;
- Пенсійного фонду України та фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- кошти суб'єктів господарювання державної і комунальної власності, отримані ними від їхньої господарської діяльності.

Обрана структура публічних фінансів зумовлює розгалужену систему управління на основі діяльності різних суб'єктів публічної влади з метою організації ефективного й раціонального формування, розподілу та використання фінансових ресурсів держави та її територіальних утворень.

Існує прямий взаємозв'язок між предметом фінансового права та публічними фінансами. Предметом фінансового права є сукупність однорідних суспільних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу, використання публічних фондів грошових коштів, контролю за цим процесом, а також відносин грошового обігу. Вказані суспільні відносини розкривають процес мобілізації і використання централізованих і децентралізованих фондів коштів, що забезпечують виконання державою своїх завдань і функцій. Визначають основні ознаки предмету фінансового права з урахуванням однорідних суспільних відносин, котрі виникають на основі публічних фінансів:

- однорідні суспільні відносини виникають у сфері руху публічних фінансів;
- рух публічних фінансів представлений процесами мобілізації, розподілу і використання централізованих і децентралізованих грошових фондів країни;
- однорідні суспільні відносини відображають владно-організуючу роль країни;
- об'єктом однорідних суспільних відносин виступають гроші чи

грошові зобов'язання в сфері руху публічних фінансів;

– однорідні суспільні відносини мають владно-майновий (грошовий) характер.

З позиції предмету фінансового права враховують лише ті однорідні суспільні (грошові) відносини які безпосередньо пов'язані з обслуговуванням операцій в сфері публічних фінансів. До їх складу включено централізовані фонди коштів державного бюджет та місцевих бюджетів, а також децентралізовані фонди коштів, котрі охоплюють фонди галузей народного господарства, представників різних сфер бізнесу, які утворюють фонди за рахунок власного прибутку.

Однорідні суспільні відносини, в системі функціонування публічних фінансів, покладено в основу фінансово-правового регулювання. З метою організації та впорядкування однорідних суспільних відносин, з позиції публічних фінансів, законодавець адаптує норми фінансового права.

Фінансово-правове регулювання (ФПР) включає такі обов'язкові сегменти як: об'єкт; предмет; метод; принципи; цілі; способи; механізм правового регулювання та процесуальні (динамічні) елементи правового регулювання, У сукупності зазначені сегменти фінансово-правового регулювання складають певну управлінську систему, кожен сегмент якої може бути представлений окремою стадією. Окремо обраний сегмент ФПР однорідних суспільних відносин, в системі функціонування публічних фінансів, має сутнісну характеристику.

Таблиця 1.2

Основні сегменти ФПР однорідних суспільних відносин в контексті публічних фінансів

Назва сегменту ФПР публічних фінансів	Змістовність сегменту ФПР публічних фінансів
Фінансово-правове регулювання (ФПР)	Здійснюється за допомогою норм фінансового права для управління поведінкою суб'єктів фінансових правовідносин із метою організації, впорядкування цих відносин.
Об'єкт ФПР	Вольова поведінка суб'єктів, наділених відповідною фінансовою правосуб'єктністю, які потенційно можуть бути учасниками фінансових правовідносин.

Назва сегменту ФПР публічних фінансів	Змістовність сегменту ФПР публічних фінансів
Предмет ФПР	Однорідні суспільні відносини, які виникають у процесі мобілізації коштів у публічні централізовані й децентралізовані фонди держави й органів місцевого самоврядування та інші фонди, що визначаються державою як публічні, їхнього розподілу і використання, а також під час контролю за рухом цих коштів, їхнім ефективним і цільовим використанням, а також з емісією й оборотом грошових знаків.
Метод ФПР	Визначається загальною теорією права як сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання якісно однорідних, відокремлених відносин.
Цілі ФПР	Створення фінансової основи для виконання державою своїх основних функцій; забезпечення планомірного утворення публічних фондів грошових коштів; справедливий розподіл і використання публічних фондів грошових коштів.
Принципи ФПР	Пріоритетність публічних інтересів у правовому регулюванні фінансових відносин; соціальна спрямованість ФПР; самостійність фінансової діяльності органів місцевого самоврядування; принцип розподілу функцій у сфері фінансової діяльності між представницькими і виконавчими органами влади; гласність фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування; плановість та ін.

Зазначені сегменти сприяють отриманню інформаційної складової, яка має за основу більш предметне забезпечення руху публічних фінансів.

Значну пріоритетність у фінансовому праві надають такому сегменту як система. Це пов'язано з тим, що для фінансового права є характерною наявність великої кількості фінансово-правових норм, що формують відповідну систему. *Система* (від грец. – поєднання, утвір) представляє собою сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. За своїм змістом понятійна категорія «система» розкриває: порядок, зумовлений правильним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь; сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; будову, структуру, що становить єдність закономірно розташованих та

функціональних частин. Головними ознаками, що притаманні кожній системі є: цілісність – ємерджентність; інтегративність; наявність певної взаємозалежності між її складовими елементами; упорядкованість розташування її складових частин, тобто, ієрархічність.

Понятійна категорія «**система фінансового права**» є однією з фундаментальних категорій у зазначеній галузі, яка деталізує особливості фінансово-правового регулювання, в системі руху публічних фінансів. Структура фінансового права виступає внутрішньою формою системи фінансового права, остання, у свою чергу, перебуває у взаємодії з зовнішньою формою (системою фінансового законодавства), охоплює фінансову політику та фінансову систему. До структурних елементів такої системи входять інститути або підгалузі чи інститути або розділи, підрозділи та інститути. Основними фінансово-правовими інститутами фінансового права вважаються бюджетне право, податкове право, банківське право, валютне право, страхове право тощо.

Система фінансового права виступає змістом, а система фінансового законодавства – формою. До того ж система фінансового права формується об'єктивно, залежно від наявних суспільних відносин, які віддзеркалюють рух публічних фінансів країни. Система фінансового правового поля переважно суб'єктивна, оскільки залежить від законодавця.

Змістовність понятійної категорії «система фінансового права» має науково – дискусійну платформу та має за базу наступні характеристики:

- внутрішня структура галузі, яка складається з окремих фінансових норм права, інститутів і галузей права, що тісно взаємопов'язані між собою;
- сукупністю елементів фінансового права, які характеризують його внутрішню побудову і відрізняють від інших галузей права;
- об'єктивно обумовлена системою суспільних фінансових відносин, внутрішня будова фінансового права, об'єднання й розташування фінансово-правових норм у певній послідовності.

Фінансово-правові норми в певній послідовності і взаємозв'язку

групуються в різні правові інститути, що регулюють відповідні суспільні фінансові відносини в певних сферах. Кожен вид суспільних фінансових відносин є відносно самостійним у фінансовій системі, яка розкриває рух публічних фінансів і регулюється такою самою відносно незалежною групою фінансово-правових норм, які у своїй сукупності утворюють інститути фінансового права.

Система фінансового права формується для всебічного регулювання фінансових суспільних відносин, котрі акумулюють операції з публічними фінансами. Дана система не може бути довільною, не може не відображати об'єктивної системи публічних фінансів з їх визначальною роллю.

У науковому сенсі існує позиція доцільності визначати понятійні категорії «фінансово-правова система» та «система фінансово-правових відносин». В основу понятійної категорії «фінансово-правова система» покладено наступні змістовні характеристики:

- *політсистемне* економіко-правове утворення, що виражає публічні фінансові відносини;
- *адекватна система* фінансово-правового регулювання.

Основними змістовними сегментами понятійної категорії «система фінансово-правових відносин» виступають:

- організаційно-інституціональна система;
- сукупність різних видів фінансових ресурсів;
- набір методів і форм формування, розподілу та використання публічних грошових фондів;
- наявність регулятивного та право-застосовуваного блоків.

Сукупність зазначених сегментів свідчить про те, що понятійна категорія «система фінансово-правових відносин» є інтегративним поняттям.

У сучасному суспільстві актуалізується питання публічної фінансової системи так, як відбулась суттєва зміна в структурі фінансової системи країни. Публічну фінансову систему розглядають як складний, цілісний, структурний, динамічний, відкритий, гнучкий, ефективний функціонуючий

організм, що взаємодіє із середовищем, тому що публічна фінансова система виступає невід'ємною частиною соціально-економічної системи. Складність публічної фінансової системи визначається неоднозначністю складових її елементів, різнохарактерним зв'язком між ними. Перебуваючи в постійному розвитку, як єдине ціле, вона вдосконалюється, доповнюється новими компонентами, усередині публічної фінансової системи постійно виникають нові зв'язки.

Таким чином, сучасне суспільство знаходиться на такому етапі розвитку, котрий вимагає зміни підходів до забезпечення дієвості фінансових правовідносин. За таких умов суттєво підвищується роль фінансового права, що становить сукупність правових норм, які регулюють суспільні відносини та пов'язанні з функціонуванням фінансових публічних фондів. Публічні фінанси охоплюють державні й місцеві фінанси за умови достатньої самостійності та фінансової спроможності місцевого самоврядування. Фінансове право забезпечує рух публічних фінансів за допомогою законодавчих інструментів. Предметом фінансового права виступає сукупність однорідних суспільних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу, використання публічних фондів грошових коштів, контролю за цим процесом, а також відносин грошового обігу. Система фінансового права вказує, з яких підгалузей, інститутів, частин складається ця галузь права і як ці складові взаємодіють між собою. За сутнісною характеристикою понятійна категорія «системою фінансового права» представлена об'єктивно обумовленою внутрішньою структурою, об'єднанням і розміщенням фінансово-правових норм у певному взаємозв'язку і послідовності, що склалася об'єктивно як відображення реальних і потенційних суспільних відносин у фінансовій сфері. У сучасному суспільстві значний рольовий аспект відведено публічній фінансовій системі країни, яку слід розглядати як сукупність підсистем публічних та приватних фінансів, або сукупність фінансових інститутів, об'єднаних за ознакою спільності форм та методів мобілізації, розподілу (перерозподілу) та використання публічних та приватних фондів коштів.

1.3. Джерела фінансового права

Фінансове право адаптується в життєдіяльності суспільства через низку правових регуляторів, які надають можливість забезпечувати рух публічних фінансів у правовій ніші. Класично понятійну категорію «джерела фінансового права» визначають як правові акти законодавчої, виконавчої влади і місцевого самоврядування, в яких містять норми фінансового права. До складу основних вимог, котрі мають супроводжувати формування та використання джерел фінансового права обрано:

- *забезпечення* якісного протікання операцій, що пов'язані з рухом публічних фінансів на основі прийнятих компетентними державними органами нормативно-законодавчих регуляторів;

- *встановлення* на законодавчому рівні правил поведінки, для кожного учасника (суб'єкта) процесу руху публічних фінансів, з обов'язковим внесенням змін до правових регуляторів, що регламентують їх дії;

- *проведення* розробки законодавчих регуляторів у контексті забезпечення руху публічних фінансів з врахуванням запиту суспільства, котре обрало своїм розвитком шлях регульованої ринкової економіки;

- *прийняття* нормативно-законодавчих актів, які присвячено руху публічних фінансів має супроводжувати відповідність матеріальної та процесуальної сторони функціонування фінансового механізму країни.

З метою встановлення сутнісного змісту понятійної категорії «джерела фінансового права» доцільно звернутися до з'ясування специфіки формування джерел права взагалі. Традиційно джерелами права вважаються нормативно-правові акти, санкціоновані звичаї, прецеденти (судові чи адміністративні), міжнародні угоди. Є кілька підходів до розгляду джерела права: *соціально-економічний* (визначає сукупність соціально-економічних чинників, що регулюють об'єктивні закони); *державно-політичний* (характеризує реалізацію державної волі в конкретних правових нормах) та *юридичний* (специфічний механізм реалізації, що передбачає волю держави в конкретних нормах права).

Науковці пропонують визначати понятійну категорію «джерела права» не лише з позиції юридичної обов'язковості правової норми, але й в контексті матеріальних умов життя суспільства та матеріалів, за допомогою яких людство пізнає право. Крім зазначеного, багато науковців виділяють ще й історичні джерела права. Одночасно звертається увага на обов'язкове збереження принципу системності. Фінансове законодавство характеризується системністю, яку йому надають правила ієрархії норм, що містяться в правових актах. Використання цих правил дає можливість у разі виникнення колізій між нормативно-правовими актами віддати перевагу одному нормативно-правовому акту та іншим.

Формування джерел фінансового права також відбувається при залученні принципу системності. Розробка фінансово-правових актів, які представляють собою організаційно-владні розпорядження державних органів і органів місцевого самоуправління з питань фінансової діяльності, що входять в їх компетенцію, прийняті в відповідній формі в установленому законодавством порядку зберігає принцип системності, а як наслідок досягається більш якісний рівень функціонування публічних фінансів взагалі.

Систематизація законодавства представлена діяльністю по упорядкуванню і вдосконаленню нормативно - правових актів, зведенню їх до єдиної, внутрішньо узгодженої системи. Ключовою метою систематизації законодавства, незалежно від сфери адаптації, виступає: усунення протиріч між нормативними актами; підвищення ефективності законодавства; забезпечення доступності користування законодавством для усіх суб'єктів права. Розрізняють наступні способи систематизації законодавства:

– *інкорпорація* спосіб систематизації законодавства, що полягає в упорядкуванні існуючих нормативних актів без зміни змісту норм права, яке їх містить (алфавітні або хронологічні збірники);

– *кодифікація* спосіб систематизації, при якому здійснюється суттєва переробка і узгодження групи юридичних норм, пов'язаних загальним предметом правового регулювання (кодекс).

Принцип систематизації зберігається також для розробки фінансово-правових актів, котрі покладено в основу формування пакету джерел фінансового права. Для надання сутнісної характеристики понятійній категорії «джерела фінансового права» необхідно з'ясувати її основні ознаки:

- *формальна* визначеність конкретного джерела фінансового права;
- *нормативність та загальнообов'язковість* адаптування нормативно-правових актів, котрі регламентують рух публічних фінансів;
- *юридична сила та загальновідомість* всіх законодавчих регуляторів у пакеті джерел фінансового права;
- *системність розробки*, затвердження та адаптування в сфері руху публічних фінансів правових актів, які мають бути видані уповноваженим органом.

Названі характеристики (ознаки) джерел фінансового права є загальними, бо вони однаковою мірою властиві й джерелам інших галузей права. Джерела фінансового права мають свої особливості: предметна ознака, множинність, спрямованість на реалізацію публічних інтересів, а також чіткість та ясність формулювання прав та обов'язків учасників фінансових правовідносин. **Фінансові правовідносини** розуміють як урегульовані фінансово-правовими нормами суспільні відносини, що виникають у процесі мобілізації, розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів коштів, необхідних для виконання завдань і функцій держави, органів місцевого самоврядування, учасники яких виступають як конкретні носії юридичних прав і обов'язків, установлених фінансово-правовими нормами і забезпечених примусовою силою держави, і реалізують приписи, що містяться в цих нормах.

Понятійна категорія «джерела фінансового права» в контексті сутнісної характеристики має декілька наукових позицій, а саме це:

- форми вираження правових приписів через нормативні акти як результат діяльності компетентних органів держави, які встановлюють чи санкціонують правові норми, обов'язкові для сторін фінансових

правовідносин, що складають предмет фінансового права;

- правові акти органів законодавчої, виконавчої влади і місцевого самоврядування, в яких містяться норми фінансового права;

- різноманітні загальнообов'язкові, нормативні, ієрархічні форми встановлення і вираження (об'єктивізації) норм щодо мобілізації, розподілу й використання коштів централізованих і децентралізованих публічних фондів, що видаються компетентними органами держави та місцевого самоврядування, і складають певну систему;

- правові акти представницьких, виконавчих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, що забезпечують законодавче регламентування публічних фінансів на основі фінансово-правових норм;

- офіційні способи зовнішнього вираження і закріплення норм права в сфері функціонування публічних фінансів;

- форми вираження законотворчої діяльності держави з приводу прийняття компетентними державними органами нормативних актів, що встановлюють норми фінансового права та порядок їх впровадження в систему руху публічних фінансів.

Зазначені сутнісні характеристика понятійної категорії **«джерела фінансового права»** мають декілька спільних рис: законотворча діяльність, обов'язкове врахування фінансово-правових норм та забезпечення процесу руху публічних фінансів. Виходячи з цього, фінансове право представляє собою галузь законодавства, що є сукупністю законів та інших нормативно-правових актів, у яких фінансово-правові норми мають своє зовнішнє вираження. Сукупність нормативних актів, що містять норми фінансового права, прийнято визначати як фінансове законодавство.

Фінансове законодавство, з позиції юридичної понятійної категорії представлено як зовнішня форма фінансового права, що відображає його внутрішню структуру. Фінансове законодавство характеризується системністю, яку йому надають правила ієрархії норм, що містяться в правових актах. Використання цих правил дає можливість у разі виникнення колізій між

нормативно-правовими актами віддати перевагу одному нормативно-правовому акту та іншим. Розрізняють вертикальну та горизонтальну структуру фінансового законодавства, котрі відзначається певними особливостями:

- *вертикальна структура* системи фінансового законодавства України визначається за критеріями суб'єктів правотворчості та юридичної сили фінансово-правових норм;

- *горизонтальна структура* системи фінансового законодавства переважно збігається зі структурою системи фінансового права. У ній виділяються статті нормативно-правових актів, субінститути, інститути, підгалузі.

Основною вимогою до розробки нормативно-правових актів фінансового законодавства виступає узгодженість їх між собою як по горизонталі, так і по вертикалі. Загалом, у своїй цілісності, єдності та взаємоузгодженості нормативно-правові акти, що регулюють відносини у сфері фінансової діяльності держави, утворюють систему фінансового законодавства. В основу системи фінансового законодавства покладено ієрархічною сукупність законів і нормативно-правових актів з питань фінансового циклу. Основними сегментами даної системи виступають:

- зовнішня будова фінансового права;
- сукупність нормативно-правових актів здатних забезпечити проведення операцій з публічними фінансами в правовому полі;
- метод регулювання фінансового законодавства практично відсутній, а предмет регулювання не завжди односторонній;
- первинний елемент представлено статтею законодавчого регулятора, котрий містить нормативний припис;
- створюється в результаті цілеспрямованої діяльності уповноважених суб'єктів.

Фінансове законодавство формується при залученні принципу системності, котрий забезпечується присутністю наступних характеристик:

- єдність основних принципів правотворчості загального та фінансового

змісту;

- ієрархічності нормативно-правових актів;
- узгодженості нормативно-правових актів, які включено до фінансового блоку правового поля;
- деталізації одних нормативно-правових актів іншими, з метою більш повного висвітлення механізму застосування правових інструментів;
- в охороні приписів одних нормативних актів іншими.

Зазначений підхід забезпечує ефективне правове регулювання суспільних відносин, у сфері руху публічних фінансів, на основі єдиної, максимально несуперечлива система нормативних правових актів. Ігнорування проблеми забезпечення системних зв'язків нормативних правових актів, окремих нормативно-правових приписів є однією з головних причин непослідовної юридичної практики, порушень принципів верховенства права і закону.

Фінансове законодавство, виступаючи формою реалізації фінансового права, містить досить широке коло нормативних актів, що регулюють фінансову діяльність. Основу фінансового законодавства становлять тільки закони і найбільш важливі підзаконні акти. Характеризуючи джерела фінансового права залежно від юридичної сили, слід виділити окремі групи нормативно-правових актів, що утворюють наступні рівні.

Таблиця 1.4

***Групування джерел фінансового права на базі класифікаційної ознаки
«залежно від юридичної сили»***

Група нормативно-правових актів	Складові групи нормативно-правових актів згідно класифікаційної ознаки
Перший рівень законодавчих нормативно-правових актів	Конституція України Закони та інші нормативно-правові акти, які приймаються на основі Конституції України. Конституційні акти: Декларація про державний суверенітет України; Закон «Про економічну самостійність Української РСР»; міжнародно-правові акти, ратифіковані Верховною Радою України; Закон України «Про міжнародні договори»; Закони України. Кодифіковані нормативно-правові акти, Кодекси України: Бюджетний, Податковий, Митний, Господарчий, Цивільний, Про адміністративні правопорушення, Кримінальний тощо.

Група нормативно-правових актів	Складові групи нормативно-правових актів згідно класифікаційної ознаки
Другий рівень законодавчих нормативно-правових актів	Підзаконні нормативно-правові акти у сфері правового регулювання фінансової діяльності держави: укази та розпорядження Президента України, постанови, розпорядження, декрети Кабінету Міністрів України, рішення, інструкції міністерств, державних комітетів, інших центральних органів виконавчої влади, накази інших органів управління державними фінансами та нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування.

Одними з пріоритетних представників джерел фінансового права вважаються кодифіковані нормативно-правові акти, котрі врегульовують питання фінансових правовідносин, а саме Кодекси України: Бюджетний, Податковий, Митний, Господарчий, Цивільний, Про адміністративні правопорушення, Кримінальний тощо. Кожен з них має своє призначення, мету та сферу вивчення фінансових правовідносин. Бюджетний кодекс України регулює фінансові правовідносини в процесі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів, звітування за їх виконання та контроль за додержанням бюджетного законодавства, а Податковий кодекс України регулює відносини в сфері податків і зборів та визначає вичерпний перелік зборів та податків, що установлені в Україні. В цьому кодифікованому законі також йде мова про порядок адміністрування податків і зборів, платників податків і зборів, повноваження контролюючих органів, компетенцію та обов'язки посадових осіб при здійсненні податкового контролю, а також визначена відповідальність таких осіб при порушенні податкового законодавства. Митний кодекс України визначає засади організації та здійснення митної справи, а також регулюються соціальні, правові, економічні та організаційні аспекти діяльності митної служби.

Значне місце при вирішенні питань законодавчого регламентування фінансових правовідносин відведено Господарському кодексу України та Цивільному кодексу України. Господарський кодекс України регламентує відносини, що вникають в ході організації та здійснення господарської

діяльності між різними суб'єктами господарювання. Учасниками господарських відносин можуть бути споживачі, суб'єкти господарювання, органи державної влади та місцевого самоврядування, громадяни, а також громадянські організації, які є засновниками суб'єктів господарювання чи здійснюють організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності. Цивільний кодекс України регулює майнові та особисті немайнові відносини між юридичними та фізичними особами, територіальними громадами, Державою Україною, іноземними державами та іншими суб'єктами публічного права.

На захист фінансово-правових відносин було розроблено та адаптовано Кодекс України про адміністративні правопорушення, який представляє собою кодифікований закон, що регламентує суспільні відносини щодо притягнення до адміністративної відповідальності. Завданням Кодексу про адміністративні правопорушення є охорона прав і свобод громадян, конституційного ладу, власності, прав та інтересів підприємств, установ, організацій, встановлення правопорядку, зміцнення законності, запобігання правопорушенням, виховання у громадян поваги до Конституції та інших законів України, поваги до гідності та честі інших громадян, виконання своїх обов'язків, правил співжиття, відповідальності перед суспільством.

У контексті характеристики джерел фінансового права виділяють і інші кодифіковані нормативно-правові акти, які хоча безпосередньо і не врегульовують відносин у сфері публічних фінансів, проте забезпечують їх охорону, тобто Кримінальний кодекс України, яким встановлені принципи та підстави кримінальної відповідальності, караність та злочинність діянь, а також підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та покарань. Кримінальний кодекс покликаний охороняти права та свободи людини і громадянина, громадського порядку, власності, громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки та запобігання злочинам.

В теорії фінансового права наявні різні класифікації його джерел з

позиції їх системної якості, що формує цілісне уявлення про взаємодію елементів системи і дозволяє визначити в ній місце кожного елемента. Джерела фінансового права характеризують як різноманітні загальнообов'язкові, нормативні, ієрархічні форми встановлення і вираження (об'єктивізації) норм щодо мобілізації, розподілу й використання коштів централізованих і децентралізованих публічних фондів, що видаються компетентними органами держави та місцевого самоврядування, і складають певну систему. Джерела права, у тому числі і фінансового є досить різноманітними за своєю формою, юридичною силою, колом об'єктів, на які поширюється їх дія, обсягом регулювання тощо. Для більш предметного розуміння джерела фінансового права класифікують за різними ознаками.

Таблиця 1.5

Класифікація джерел фінансового права

Класифікаційна ознака	Групування джерел фінансового права на основі класифікаційних ознак
За територіальною ознакою	загальнодержавні (нормативні акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, центральних органів виконавчої влади тощо)
	місцеві нормативні акти (наприклад, фінансово-правові акти органів місцевого самоврядування).
За характером правових норм	нормативні (акти, що містять правові норми загального характеру, прийняті компетентними органами у встановленому порядку)
	ненормативні акти (такі, що не містять норм загального характеру).
За властивостями правового регулювання та характеру встановлення джерела фінансового права	нормативні правові акти, які є основними, а в більшості випадків і єдиними джерелами фінансового права. В окремих випадках усі інші джерела розглядаються як похідні від нормативного акта;
	звичай, санкціонований компетентними органами у встановленому порядку. У фінансовому праві найчастіше йдеться про звичай як джерело права, стосовно якого є відсилання у законі;
	прецедент, специфіка якого полягає в тому, що право застосовний орган фактично виступає як нормоутворююча структура. Значного поширення як джерело фінансового права набув у державах англосаксонської правової системи;
	міжнародні договори, які набувають важливого значення при врегулюванні подвійного оподаткування.

Таким чином, джерела фінансового права, з одного боку, виступають формою вираження законотворчої діяльності держави з приводу прийняття компетентними державними органами нормативних актів, що встановлюють норми фінансового права та порядок їх впровадження в систему руху публічних фінансів, з іншого боку, представляють собою галузь законодавства, що є сукупністю законів та інших нормативно-правових актів, у яких фінансово-правові норми мають своє зовнішнє вираження. Сукупність нормативних актів, що містять норми фінансового права, прийнято визначати як фінансове законодавство. Фінансове законодавство характеризується системністю, яку йому надають правила ієрархії норм, що містяться в правових актах. Групування джерел фінансового права за такими класифікаційними ознаками як за територіальною ознакою, за характером правових норм та за властивостями правового регулювання та характеру встановлення джерела фінансового права.

1.4. Фінансово-правові норми

У складі публічних норм пріоритетне значення відведено фінансово-правовим нормам, які характеризують первинний структурний елемент системи фінансового права. Норми публічного права спрямовані на регламентацію відносин, які пов'язані із забезпеченням функціонування суспільної формації в рамках організаційних основ державності. Норми фінансового права є загальнообов'язковими правилами поведінки, що встановлені компетентними органами і забезпечені при їх застосованні примусовою силою держави. Взаємозв'язок між даними нормами полягає в меті впровадження фінансово-правових норм, а саме в забезпеченні економічних основ існування держави. Важливою особливістю фінансово-правової норми є її державно-владний характер у врегулюванні сфери фінансової діяльності держав та територіальних громад. Категоричний

припис фінансово-правових норм вимагає безумовного підкорення учасників фінансової діяльності вимогам норм.

В контексті характеристики як понятійної категорії **«норма фінансового права»** має свої специфічні риси та ознаки. За сутнісним змістом понятійна категорія «норма фінансового права» представлена як установлене чи санкціоноване органами державної влади, місцевого самоврядування та забезпечене силою державного примусу загальнообов'язкове, формально визначене правило поведінки учасників публічних правовідносин, що виникають під час руху публічних фінансів, виражене у категоричній формі, яке закріплює суб'єктивні права і юридичні обов'язки учасників цих відносин.

Понятійна категорія **«норма фінансового права»** містить ряд загальних та специфічних ознак. Загальні ознаки понятійної категорії представлені наступним чином:

- має загальнообов'язковий характер, тобто вказує, яким чином, в якому напрямку, протягом якого часу, на якій території мають діяти суб'єкти фінансових правовідносин;

- є формально-визначеним правилом поведінки: внутрішня визначеність проявляється у змісті, обсязі прав і обов'язків суб'єктів фінансових правовідносин, а зовнішня – у тому, що фінансово-правова норма виражена в джерелах фінансового права;

- встановлюється, санкціонується і забезпечується уповноваженими органами влади;

- не вичерпує свою обов'язковість певною кількістю застосувань;

- реалізація норми фінансового права забезпечується примусом держави;

- має системний характер, який проявляється у структурній будові норми, у тому, що фінансово-правові норми пов'язані між собою, діють у єдності, складаються у фінансово-правові інститути, підгалузі фінансового права.

Фінансово-правова норма наділена рядом специфічних ознак. Це

проявляється в особливостях змісту фінансово-правових норм, характері встановлених у них приписів, мір відповідальності за порушення передбачених правил, способів захисту прав учасників публічних фінансових правовідносин. До складу основних специфічних ознак понятійної категорії «норма фінансового права» включають :

- наявність у складі фінансово-правових норм складають компетенційні норми, тобто такі, які встановлюють компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері фінансової діяльності;

- права суб'єктів у процесі руху публічних фінансів не обтяжуються ознакою обов'язковості, однак число таких норм відносно невелике;

- фінансово-правові норми є засобом реалізації публічних, а не приватних інтересів;

- здатність деяких фінансово-правових норм мати періодичний характер;

- імперативність, тобто фінансово-правові норми виступають у формі категоричного припису, що виключає зміну умов норми за волевиявленням суб'єктів відносин. Імперативність як понятійна категорія представляє собою обов'язковість виконання і застосування примусової сили, що вміщені в нормі, властивість правових норм, яка відрізняє їх від інших, недержавних приписів;

- наявність у системі фінансово-правових норм – норм-розрахунків, які є показниками, що містять виражені в кількісному вимірюванні об'єми діяльності та рівні розвитку ;

- цільове призначення, яке визначається предметом фінансово-правового регулювання, тобто відносинами, що виникають у процесі фінансової діяльності держави щодо регулювання утворення, розподілу та використання публічних фінансів.

Структура фінансово-правової норми тотожна структурі будь-якої іншої норми права та відповідно може містити гіпотезу, диспозицію та санкцію, тобто основні елементи правової норми, хоча далеко не всі

фінансові норми є повними за змістом.

Таблиця 1.6

Основні елементи структури фінансово-правової норми

Елементи структури	Змістовність елементів структури фінансово-правової норми
Гіпотеза	Гіпотеза: визначає умови та обставини, за яких у юридичних і фізичних осіб виникають публічні фінансові правовідносини; вказує на суб'єктів і визначає юридичні права та обов'язки (майбутню поведінку).
Диспозиція	Диспозиція: містить вимоги норми, тобто дає розпорядження на здійснення певних дій з утворення, розподілу чи використання публічних фінансових ресурсів; вказує, якою повинна бути поведінка сторін публічних фінансових правовідносин за наявності передбачених гіпотезою фактичних обставин; характеризується докладністю, щоб уникати двозначного тлумачення.
Санкція	Санкція: визначає міру державного примусу, яка застосовується в разі порушення правової норми, спрямована на попередження неправомірних дій у сфері публічних фінансів за допомогою встановлення юридичної відповідальності; ґрунтується на змісті фінансово-правового порушення. Поряд із санкцією, до порушників вимог фінансово-правових норм може застосовуватись і пеня, і конкретно визначена сума штрафу та деякі інші санкції. Передбачається відповідальність і державних органів та органів місцевого самоврядування в галузі публічних фінансів.

У сфері публічних фінансів нормами фінансового права закріплюються: загальні принципи і форми фінансової діяльності держави та її місцевих утворень; методи акумуляції коштів до державних і місцевих грошових фондів; види обов'язкових платежів, що використовуються для формування цих фондів; порядок отримання і використання державних і місцевих грошових коштів; джерела утворення фінансових ресурсів державних підприємств, організацій, установ; порядок отримання та використання державних і місцевих грошових коштів; створення й розподіл кредитних ресурсів і страхових фондів тощо. Фінансово-правова норма також закріплює права владних суб'єктів вимагати певної поведінки від юридичних і фізичних осіб, пов'язаної з виконанням покладеного на них фінансового обов'язку.

Процес адаптації (застосування) норм фінансового права слід розуміти як вирішення на їх підставі індивідуально-конкретних справ уповноваженими на те державними органами, їх посадовцями й суспільними організаціями. Оперування нормами фінансового права представляє собою обов'язок і право лише спеціально на те уповноважених органів та їх посадових осіб, до яких належать органи загальної та спеціальної компетенції (державна казначейська служба, фінансова інспекція, органи державної податкової служби, митні та інші), різні представницькі й виконавчі органи, фінансові органи та їх посадові особи. Органи державної влади та їх посадовці відповідно до своєї компетенції мають обов'язки і права по застосуванню не тільки норм фінансового права, але й норм інших галузей права-адміністративного, конституційного.

Класифікація сукупності фінансово-правових норм, їх втілення у нормативно-правових актах та реалізація у практиці правозастосування проводиться на основі залучення формально-догматичного методу. На основі даного методу фінансово-правова норма проявляється в трьох аспектах:

- як вона відображена у нормативно-законодавчих актах, що регламентують систему руху публічних фінансів;
- чи можна її застосовувати у такому вигляді в процесах утворення, розподілу та використання публічних фінансів;
- якою фінансово-правова норма має бути в ідеалі для процесу руху публічних фінансів.

Групування фінансово-правових норм відбувається за різними підставами. Це пов'язано з тим, що фінансові норми містяться в різних за юридичною силою нормативно-правових актах і неоднаково регулюють поведінку учасників фінансових відносин, відрізняються й іншими ознаками, тому для кращого усвідомлення особливостей і ролі фінансово-правових норм здійснюють їхню класифікацію.

Групування фінансово – правових норм на основі класифікаційних ознак

Класифікаційна ознака	Види фінансово-правових норм на основі класифікаційних ознак
За сутнісним змістом	матеріальні та процесуальні фінансово-правові норми
За часом дії	постійні та тимчасові фінансово-правові норми
За сферою територіальної дії	загальнодержавні та місцеві фінансово-правові норми
За суб'єктом правотворчості	фінансово-правові норми, що приймаються Верховною Радою України, місцевими радами, Президентом України, Кабінетом Міністрів України, центральними органами виконавчої влади, місцевими державними адміністраціями тощо
За способом впливу на учасників фінансових відносин та за характером диспозиції	зобов'язуючі, забороняючі, уповноважуючі фінансово-правові норми
За колом осіб, на які норми поширюють свою дію	загальні, спеціальні, виняткові та виключні фінансово-правові норми
За соціальним призначенням	регулятивні, правоохоронні, спеціальні фінансово-правові норми
За функціональним призначенням в механізмі правового регулювання	первинні фінансово-правові норми та норми-правила поведінки учасників руху публічних фінансів
За характером приписів, які в них містяться	імперативні та диспозитивні фінансово-правові норми

Кожний елемент визначений у групуванні фінансово-правових норм має свою змістовність. За сутнісним змістом фінансово-правові норми матеріальні визначають джерела утворення грошових фондів, об'єкти оподаткування, ставки податків, види, обсяги видатків бюджетів і державних позабюджетних фондів, а процесуальні встановлюють порядок реалізації матеріальних фінансово-правових норм, визначають процедуру діяльності органів держави з мобілізації коштів у централізовані і децентралізовані фонди та порядок реалізації обов'язків щодо внесення коштів і витрачання їх з іншої сторони фінансових правовідносин-юридичних і фізичних осіб. За часом дій фінансово-правової норми постійні встановлюються на певний

строк дії та втрачають силу в зв'язку з скасуванням або заміною, а тимчасові передбачають чітко встановлений термін дієвості норми. За сферою територіальної дії фінансово-правові норми характеризує сфера адаптування, котра встановлена на законодавчому рівні. Такий підхід забезпечує більш предметне призначення фінансово-правової норми з окресленням завдань, які на неї покладено.

За способом впливу на учасників фінансових відносин та за характером диспозиції встановлюють зобов'язуючі, забороняючі, уповноважуючі фінансово-правові норми. Різниця між видами фінансової норми полягає у її призначенні та меті. *Зобов'язуючі* приписують здійснювати певні дії, скеровані на мобілізацію або витрачання коштів державою. Вони містяться у всіх законах і нормативних актах, а заборонні приписують не чинити дій, які порушують або підривають фінансову дисципліну. *Забороняючі* фінансові норми вимагають від суб'єктів фінансових відносин здійснити певні дії, визначаючи їх обов'язки у сфері цих відносин. *Уповноважуючі* фінансово-правові норми акумулюють норми, у яких міститься дозвіл певному органу чи посадовій особі конкретизувати ті чи інші приписи, що містяться в нормі відповідно до певних умов. У цих нормах імперативність поєднується з чітко визначеними посадовими повноваженнями.

За колом осіб, на які фінансово-правові норми поширюють свою дію групування проводять з позиції загальних, спеціальних, виняткових і виключних норм. Вид фінансово-правової норми та термін її дії встановлюється конкретним нормативно-правовим регулятором, котрий наділений правом регламентування процесів руху публічних фінансів.

На основі класифікаційної ознаки «за соціальним призначенням» фінансово-правові норми розмежовують на регулятивні, охоронні та спеціальні. *Регулятивні* фінансово-правові норми встановлюють суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів, умови їх виникнення й реалізації, а правоохоронні визначають умови застосування до суб'єкта заходів державно-примусового впливу та їх зміст. *Спеціальні* фінансово-правові норми

вводяться за умови необхідності вирішення питань вузько профільного законодавчого рівня. Різновид спеціальних фінансово-правових норм включає такі норми як дефінітивні, декларативні, колізійні та оперативні.

– *дефінітивні* фінансово-правові норми являють собою норми, спрямовані на закріплення в узагальненому вигляді ознак даної правової категорії, певних понять;

– *декларативні* фінансово-правові норми впливаються в зазначену сукупність норм і сприяють їхньому правильному застосуванню;

– *колізійні* фінансово-правові норми регулюють вибір між нормами, покликаними вирішувати колізії, пов'язані з особливостями в чинному фінансовому законодавстві;

– *оперативні* фінансово-правові норми забезпечують регламентацію фінансових відносин шляхом зміни сфери та термінів дії вже існуючих юридичних норм (припинення їхньої дії). При цьому для визначення строків календарної дії фінансово-правової норми варто враховувати дату вступу норми (акту) у чинність, скасування, припинення, зміни дії даної норми, початок та припинення дії норми про її призупинення.

За функціональним призначенням у механізмі правового регулювання фінансово-правові норми включають первинні та норми-правила поведінки учасників процесу руху публічних фінансів. До *первинних* фінансово-правових норм відносяться норми, які мають найбільш загальний характер і відрізняються більш високою формою абстрагування, за допомогою яких визначається мета, завдання, принципи, межі, напрями правового регулювання, а також закріплюються правові поняття та категорії. Первинні фінансово-правові норми не однорідні за своїм характером. Їх поділяють на норми – принципи і норми – дефініції. Норми – принципи – це нормативні приписи, які виражають і закріплюють принципи фінансового права або його окремих інститутів. Зазначені норми містяться у законах, які регламентують рух публічних фінансів. Норми – дефініції містять визначення правових понять і категорій. Норми-правила поведінки учасників руху публічних

фінансів визначають права та обов'язки суб'єктів, умови і міру їх реалізації, види санкцій, які застосовуються до порушників фінансового законодавства.

Імперативні та диспозитивні фінансово-правові норми конкретизуються на базі класифікаційної ознаки «за характером приписів, які в них містяться». Імперативний характер фінансово-правової норми спрямовано насамперед на дотримання фінансової дисципліни у сфері мобілізації, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів публічних фінансів. Диспозиція фінансово-правової норми представляє собою основу норми, що вказує на те, якою саме повинна бути поведінка сторін фінансових відносин за наявності передбачених гіпотезою фактичних обставин. Вона містить вимоги норми, встановлює права і обов'язки суб'єктів фінансових відносин і завжди виражена в категоричній формі.

Існують також техніко-юридичні фінансово норми, які регулюють облік надходжень та витрат коштів відповідних фондів, порядок забезпечення документообігу по цим операціям.

Формами реалізації фінансово-правових норм виступають наступні події:

– *виконання* (суб'єкти провадять активні дії для втілення приписів, що містяться в зобов'язальних фінансово-правових нормах);

– *використання* (суб'єкти фінансово-правових відносин реалізують суб'єктивні права й обов'язки, передбачені диспозицією фінансово-правової норми);

– *дотримання* (суб'єкти виконують припис про заборону дій у галузі публічних фінансів);

– *застосування* (органи держави й органи місцевого самоврядування, наділені владними повноваженнями, через правозастосовні акти провадять дії, скеровані на формування, розподіл і використання публічних фінансів).

Таким чином, зміст фінансово-правових норм становлять правила поведінки в суспільних відносинах, що виникають у процесі руху публічних фінансів. Специфічні риси фінансово-правових норм проявляються в таких

особливостях: регулюють лише фінансові правовідносини; мають державно-владний, імперативний характер і виражені в категоричній формі, що не допускає їх довільної зміни, а зміст і обсяг прав та обов'язків суб'єктів фінансових правовідносин має бути чітко визначений; за допомогою фінансово-правових норм забезпечується реалізація насамперед публічних інтересів інтересів держави, місцевого самоврядування, суспільства в цілому та мають, як правило, матеріальне обґрунтування. За своєю логічною структурою норма фінансового права включає: гіпотезу, диспозицію, санкцію. Категоричність фінансово-правової норми виявляється в усіх її видах, які визначаються характером поведінки суб'єктів фінансово-правових відносин, що регулюються цією нормою (активна чи пасивна) у зобов'язуючих, забороняючих та уповноважуючих. Класифікація фінансово-правових норм проводиться для розуміння особливостей фінансово-правового регулювання та рівня розвитку фінансового законодавства. Формами реалізації фінансово – правових норм виступають наступні види дій безпосередніх учасників процесу руху публічних фінансів: виконання, використання, дотримання та застосування.

1.5. Фінансово-правові відносини

Рух публічних фінансів передбачає наявність фінансово-правових відносин. **Фінансові правовідносини** як економіко-правові суспільні відносини, врегульовані нормами фінансового права, які мають владно-майновий характер і виражають публічні інтереси. Як понятійна категорія «фінансово-правові відносини» мають наступний зміст:

– суспільні відносини, засновані на фінансово-правовій нормі, по суті є економічними відносинами, що виникають у сфері фінансової діяльності держави і муніципальних утворень і мають владно-майновий характер та виражають публічні інтереси;

– врегульовані нормами фінансового права суспільні відносини, учасники яких є носіями юридичних прав і обов'язків, реалізують приписи цих норм з формування, розподілу і використання публічних фондів грошових коштів.

У цілому **фінансово-правові відносини** представлено сукупністю грошових відносин, які мають майновий характер та пов'язані з рухом публічних фінансів, з метою забезпечення виконання завдань, які стоять перед ними на конкретному відрізку часу. Майновий характер фінансово-правових відносин означає реальний, відповідним чином організований рух грошових коштів (публічних фінансів), результатом якого стає створення й використання фондів коштів. Фінансово-правові відносини не з'являються самі по собі, а обов'язково в якості своєї передумови передбачають функціонування відносин відповідного правового спектру, тобто праворозуміння і правозастосовуюча практика, а за своїми суттєвими ознаками не зливаються з правовідносинами взагалі, незалежно від їх предмета та об'єкта впливу.

В основі формування передумов виникнення фінансових правових відносин знаходяться певні підстави, а саме:

– *сама правова норма*, яка надає суспільному відношенню характер і форму право відношення. На цьому етапі фінансово-правова норма визначає правосуб'єктність зобов'язаних учасників фінансових правовідносин, компетенцію владних суб'єктів;

– виділення *учасників правовідносин* з безумовним закріпленням положень, які характеризують їх як суб'єктів права. Фінансово-правові відношення при цьому може виникати як з правомірної дії, так і з правопорушення;

– виокремлення *юридичних фактів*, з наявністю або відсутністю яких пов'язується виникнення, зміна і припинення правовідношення. Остання підстава надає конкретний характер правовідношенню та надає йому певну видову форму. фінансово-правова норма перш за все закріплює права

владних суб'єктів вимагати певної поведінки від юридичних і фізичних осіб, пов'язаної з виконанням покладеного на них фінансового обов'язку.

Фінансово-правові відносини є юридичною формою прояву й закріплення фінансових відносин та механізмом правового впливу на поведінку публічних фінансів в країні. З цієї позиції фінансово-правові відносини виконують три основні **функції**:

– *деталізують* коло осіб, на яких у конкретний час розповсюджується дія фінансово-правової норми. У фінансових правовідносинах приймають участь не абстрактні суб'єкти, а індивідуально визначені особи;

– *закріплюють* конкретну поведінку юридичних осіб і громадян в галузі мобілізації, розподілу й використання фонду коштів, якої вони повинні дотримуватися. Переводить абстрактні права і обов'язки в площину фінансово-правового статусу конкретних суб'єктів. При цьому можлива конкретизація або доповнення складу фінансово-правових відношень з урахуванням певних умов його здійснення;

– є *умовою* для можливості приведення в дію юридичних засобів забезпечення суб'єктивних прав та обов'язків учасників фінансових правовідносин. Створює конкретну ситуацію щодо реалізації заходів державного примусу і реалізації фінансово-правових санкцій у випадках невиконання чи неналежного виконання суб'єктами своїх обов'язків.

Зміст фінансово-правових відносин розкривається також за допомогою виявлення обов'язково належних їм суттєвих ознак, які виражають їх природу і тим самим відрізняють їх від інших видів правовідносин. Із цією метою дається співвідношення ознак правовідносин взагалі й фінансових правовідносин як їх різновиду. Фінансові правові відносини представлені видом фінансових (економічних) відносин, урегульованих фінансово-правовою нормою, а на цій підставі визначаються всі суттєві, притаманні тільки їм ознаки.

Основні ознаки фінансово-правових відносин групують на загальні та специфічні. До складу **загальних ознак** включають наступні:

– вони виникають на основі норм фінансового права, які закріплюють ту модель поведінки для сторін право відносин, що буде згодом реалізована у фінансових правовідносинах;

– характеризуються наявністю у сторін суб'єктивних юридичних прав і обов'язків.

– виражають суспільний зв'язок конкретних осіб, конкретно установлюють учасників фінансових правовідносин;

– реалізація суб'єктивних прав і виконання юридичних обов'язків забезпечуються можливістю застосування заходів державного примусу.

Змістовність фінансово-правових відносин розкривається через ряд **специфічних ознак:**

– фінансові правові відносини є юридичною формою вираження і закріплення фінансових відносин, які, в свою чергу, є формою відповідних економічних відносин;

– виникають у зв'язку із здійсненням фінансової діяльності держави та мають майновий, або грошовий, характер;

– одним із суб'єктів завжди є сама держава (або орган місцевого самоврядування) в особі уповноваженого органу;

– їхнє виникнення, зміна чи припинення завжди відбувається на підставі нормативно-правового акта, а не у зв'язку з волевиявленням суб'єктів.

Виокремлюють основні характерні особливості фінансових правових відносин як об'єкта механізму функціонування фінансової системи держави, а саме:

– фінансовими відносинами є майнові відносини між державою (навіть коли вона виступає в цих відносинах опосередковано), з одного боку та іншими суб'єктами з іншого боку; вони протікають в грошовій формі;

– фінансові відносини виникають з ініціативи самої держави;

– фінансові відносини виникають у цілях створення і розподілу державних грошових фондів;

- дані правовідносини супроводжують публічний інтерес держави;
- їм притаманна імперативність, примусовість фінансових відносин, яка забезпечується державою правовими засобами – шляхом визнання фінансових відносин предметом правового регулювання.

Фінансово-правові відносини як цілісне утворення мають свою визначену структуру (склад), тобто сукупність взаємопов'язаних його сегментів: суб'єкт, об'єкт, суб'єктивне право та юридичний обов'язок. Усі його складові частини спрямовані на досягнення цілей фінансової діяльності держави (місцевих утворень) й зумовлені специфікою цієї діяльності. Однак кожний окремих сегмент виконує особливі, тільки йому притаманні функції. За відсутності хоча б одного з перелічених сегментів стає неможливим наявність і самого фінансово-правового відношення. Завдяки такому складу фінансове правовідношення виконує усі свої функції в процесі фінансової діяльності держави та її місцевих утворень. Основу структури фінансово-правових відносин складає цілісне утворення з позиції взаємозв'язку зазначених сегментів. Кожен сегмент має свій зміст.

Таблиця 1.8

Основні сегменти структури фінансово-правових відносин

Структурний сегмент	Змістовність та сутнісна характеристика сегменту фінансово-правових відносин
Суб'єкти фінансово-правових відносин	Суб'єктами фінансово-правових відносин є особи, які на підставі фінансово-правових норм є реальними учасниками. Суб'єкти фінансово-правових відносин можуть реалізовувати передбачені законодавством права й обов'язки в разі належного державного захисту, що здійснюються в: адміністративному порядку та судовому порядку. За допомогою примусових заходів забезпечується як відновлення порушених прав суб'єктів фінансових правовідносин, так і належне виконання покладених на них обов'язків.
Об'єкти фінансово-правових відносин	Об'єктами фінансово-правових відносин є публічні фонди коштів, тобто публічні фінанси. За сутнісною характеристикою об'єктами виступають фонди коштів, які формуються, розподіляються і використовуються внаслідок реалізації суб'єктивних прав уповноважених суб'єктів та юридичних обов'язків зобов'язаних суб'єктів фінансових правовідносин.

Структурний сегмент	Змістовність та сутнісна характеристика сегменту фінансово-правових відносин
Юридичний і матеріальний зміст фінансово-правових відносин	Юридичним змістом фінансово-правових відносин є суб'єктивні юридичні права чи обов'язки встановлені фінансово-правовою нормою, а матеріальним є конкретна поведінка суб'єктів цих відносин. Суб'єктивні права представлено мірою дозволеної (можливої) поведінки органу державної влади або місцевого самоврядування для задоволення публічного фінансового інтересу, яка забезпечена юридичними обов'язками другої сторони відносин. Юридичний обов'язок базується на приписаному зобов'язаному суб'єкту і забезпечена можливістю державного примусу міра необхідної поведінки, якої повинен дотримуватися цей суб'єкт.

Суб'єкти фінансово-правових відносин, з одного боку, є носіями фінансових прав та обов'язків, з іншого боку, представляють склад осіб, котрі мають фінансову правосуб'єктність. До складу суб'єктів фінансових правових відносин включають всі три основні групи, на які підрозділяються суб'єкти права:

- територіальні утворення (держава та її місцеві утворення);
- колективні суб'єкти (організовані, відокремлені, самокеровані групи осіб, які наділені правом вступати у відносини з іншими суб'єктами персоніфіковано, як єдине ціле. До них відносять органи законодавчої і виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, організації, установи різних форм власності як комерційні так і некомерційні);
- індивідуальні суб'єкти (фізичні особи).

При цьому незалежно від виду суб'єкта фінансово-правових відносин однією зі сторін завжди виступає держава чи її уповноважений орган. Реалізація норм фінансового права у правомочній поведінці суб'єктів фінансово-правових відносин здійснюється у чотирьох формах: дотримання; використання; виконання та реалізація. Права й обов'язки суб'єктів фінансових правовідносин утворюють юридичний зміст фінансово-правового відношення.

Об'єктом фінансово-правових відносин вважають те, на що направлена поведінка суб'єктів, детерміноване їх інтересами в рамках належних їм

суб'єктивних прав і обов'язків. Об'єктом є матеріальні субстанції (гроші чи грошові зобов'язання в зв'язку з утворенням і використанням грошових фондів держави та місцевих утворень) і нематеріальні субстанції (проекти фінансово-планових актів).

Основним сегментом фінансово-правових відносин виступають матеріальний та юридичний їх зміст. Матеріальним змістом є поведінка суб'єктів, а юридичним-суб'єктивні юридичні права й обов'язки, що встановлені фінансово-правовими нормами. Обов'язки іншої сторони, які містяться у нормі, і є гарантією додержання прав уповноваженого державою фінансового органу. Цей обов'язок може полягати в утриманні від дій або у виконанні обов'язку. У правах та обов'язках суб'єктів фінансово-правових відносин, в їхніх особливостях, взаємозв'язках розкриваються можливості та межі активності їх суб'єктів і відображаються як матеріальні ознаки галузі права, тобто предмет правового регулювання, так і юридичні риси, тобто властивий галузі метод правового регулювання. Виникнення, зміна та припинення фінансово-правових відносин пов'язані з юридичними фактами – конкретними життєвими обставинами (діями та подіями). До юридичних фактів у фінансовому праві відносяться дії (правомірні або неправомірні) і події. Події представляють собою явища, що не залежать від волі людей, а дії є усвідомленими і відбуваються з волі людини. Юридичні факти у фінансовому праві виконують свою головну функцію – забезпечення виникнення, зміни чи припинення фінансових правовідносин.

Існує тісний взаємозв'язок між розкриттям змістовності фінансово-правових відносин та фінансово-правовою нормою. Це пов'язано з тим, що зміст фінансово-правових відносин виступає способом реалізації фінансово-правової норми, що проявляється такими способами:

- фінансово-правові відносини деталізують коло осіб, на яких поширює свою дію фінансово-правова норма;
- фінансово-правові відносини переводять абстрактні права і обов'язки у площину фінансово-правового статусу конкретних суб'єктів цих

правовідносин. При цьому можлива конкретизація або доповнення їх складу з урахуванням певних умов їх здійснення;

– фінансово-правові відносини створюють конкретну ситуацію для реалізації заходів державного примусу і реалізації фінансово-правових санкцій у випадках невиконання або неналежного виконання суб'єктами своїх обов'язків.

З метою більш предметного розуміння фінансово – правових відносин та враховуючи їх неоднорідність залучають метод групування за класифікаційними ознаками.

Таблиця 1.9

Групування фінансово – правових відносин на основі класифікаційних ознак

Класифікаційна ознака	Види фінансово-правових відносин з урахуванням класифікаційної ознаки
Залежно від інституційної належності	бюджетні; з приводу утворення державних і місцевих фінансів; з приводу використання державних чи місцевих фінансів; що виникають у процесі фінансової діяльності підприємств, установ та організацій; податкові; кредитні; страхові; з приводу грошового обігу і розрахунків; з приводу валютного регулювання.
Залежно від змісту правовідносин	матеріальні та процесуальні фінансові правовідносини
Залежно від способів реалізації прав	регулятивні (абсолютні та відносні) та охоронні фінансові правовідносини.
За структурою юридичного змісту	прості й складні фінансові правовідносини.
За об'єктом	майнові й немайнові фінансові правовідносини
За юридичними характером взаємовідносин учасників	на вертикальні й горизонтальні фінансові правовідносини.
За формою прояву	двосторонні й багатосторонні фінансові правовідносини.
За типами взаємозв'язку між суб'єктами	активні та пасивні фінансово-правові відносини
За видами учасників правовідносин	з органами державної влади; органами державної влади та управління загальної компетенції; вищим і нижчим органами державного управління, в тому числі фінансово-кредитними органами; підприємствами, установами, організаціями, міністерствами і відомствами; фінансовими органами та підприємствами, установами, організаціями; фінансовими органами та громадянами; самими фінансово-кредитними органами.

Класифікаційна ознака	Види фінансово-правових відносин з урахуванням класифікаційної ознаки
За видами зв'язків відповідно напрямку фінансової діяльності	у галузі формування доходів фондів; при розподілі коштів фондів; при їх перерозподілі; у сфері використання коштів фондів.
За направленістю	зовнішні та внутрішні фінансові правовідносини.
За механізмом захисту	ті, що захищаються у судовому порядку; ті, що захищаються у адміністративному порядку тощо.

Види фінансово-правових відносин кожен має свій зміст. Так, залежно від змісту правовідносини виділяють: матеріальні правовідносини, в яких реалізуються права і обов'язки суб'єктів із приводу отримання, розподілу та використанню певних фінансових ресурсів та процесуальні фінансові правовідносини, які здійснюються шляхом використання встановлених форм і видів актів державних органів та органів місцевого самоврядування, дотримання певної послідовності та строків тих чи інших дій. Між матеріальними та процесуальними правовідносинами існує тісний зв'язок. Процесуальні фінансові правовідносини мають значення саме як форма реалізації матеріальних прав і обов'язків у сфері фінансів.

Залежно від способів реалізації прав фінансово-правові відносини поділяють на: регулятивні, які забезпечують реалізацію регулятивної функції права та розмежовуються на абсолютні (уповноваженій особі протистоїть як зобов'язана будь-яка особа) і відносні (двосторонньо індивідуалізовані), а також виокремлюються охоронні, що забезпечують реалізацію охоронної функції права, у фінансовому праві виконують допоміжну роль, виникають у зв'язку з порушенням фінансово-правових норм.

Враховуючи класифікаційну ознаку «за структурою юридичного змісту» фінансово-правові відносини бувають: прості (їхній зміст складається з одного права й одного обов'язку) та складні (складаються з декількох взаємопов'язаних суб'єктивних прав та обов'язків).

Основні типи зв'язку, в процесі регулювання суспільних фінансово-правових відносин, між суб'єктивними юридичними правами та обов'язками

представлено взаємозв'язком активного та пасивного типу. До правовідносин пасивного типу належать фінансові відносини, що закріплюють компетенцію державних органів та органів місцевого самоврядування у сфері фінансової діяльності держави. Фінансово-правові відносини активного типу передбачають перекладання на певних учасників, процесу руху публічних фінансів, активних юридичних обов'язків, а саме здійснення ними позитивних дій. У змісті правовідносин активного типу головним є юридичні обов'язки. Суб'єктивне право іншого учасника полягає у можливості вимагати від зобов'язаної особи виконання обов'язків.

Таким чином, фінансово-правові відносини є юридичною формою вираження й закріплення публічних фінансових відносин, що можуть існувати лише в правовій формі. За сутнісною характеристикою фінансово-праві відносини представляють собою урегульовані нормами фінансового права економічні відносини, що виникають, змінюються і припиняються в процесі мобілізації, розподілу й використання фондів і мають державно-владний і майновий характер. Функції фінансово-правових відносин вказують на коло осіб, на яких розповсюджується дія певної фінансово-правової норми; визначають конкретну модель поведінки у сфері фінансової діяльності держави; виступають умовою забезпечення реалізації прав і обов'язків суб'єктів фінансово-правових відносин. Суттєві ознаки фінансових правовідносин включають: їх виникнення, зміна та припинення у сфері фінансової діяльності держави; їх майновий характер; однією зі сторін завжди виступає держава або уповноважений нею державний орган; зміна і припинення завжди відбуваються на підставі закону. Структура фінансово-правих відносин включає елементи: суб'єкти; об'єкт та юридичний і фактичний зміст. Грукують фінансово-правові відносини за допомогою класифікаційних ознак, що забезпечує більш предметне розуміння їх сутнісного призначення.

Контрольні питання

1. Охарактеризуйте правові регулятори в контексті фінансової діяльності країни.
2. Які функції покладено на публічні фінанси?
3. Обґрунтуйте взаємозв'язок між предметом фінансового права та публічними фінансами.
4. Надайте сутнісну характеристику понятійної категорії «система фінансового права».
5. Яка різниця між джерелами фінансового права та фінансовим законодавством?
6. Визначте рольовий аспект доцільності групування джерел фінансового права за класифікаційними ознаками.
7. Розкрийте змістовність понятійної категорії «фінансово-правова норма».
8. За якими класифікаційними ознаками проводять групування фінансово-правових норм?
9. Які функції покладено на фінансово-правові відносини ?
10. Чим обґрунтовується необхідність групування фінансово-правових відносин на підставі класифікаційних ознак?

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-В. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Бюджетний кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 50-51. ст. 572.
3. Господарський кодекс України прийнятий Верховною Радою України 16. 01. 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 18. № 19-20. № 21-22. ст. 144.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України прийнятий Верховною

Радою України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. ст. 88.

5. Кодекс України про адміністративні правопорушення прийнятий від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. дод. до № 51. ст. 1122.

6. Митний кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. ст. 552.

7. Податковий кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. ст. 112.

8. Цивільний кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 40-44. ст.356.

9. Про відкритість використання публічних коштів: Закон України від 11.02.2015 р. № 183-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19>.

10. Білінський Д.О. Правове регулювання публічної фінансової системи. Харків. Право, 2017. 296 с.

11. Вінник О. М. Публічні та приватні інтереси в господарських товариствах: проблеми правового забезпечення: монографія. К.: Атіка, 2003. 352 с.

12. Грушко В.І., Наконечна О.С., Чумаченко О.Г. Національні фінанси: підручник. К. : ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК», 2017. 660 с.

13. Господарське право України : підручник : у 2 ч. Ч. 1 / [Андреева О. Б., Жорнокуй Ю. М., Гетманець О. П. та ін.]. 2-ге вид., зі змін. та випр. Х. : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2016. 324 с.

14. Давиденко Н. М., Данилевська-Жугунісова О. Є. Фінанси: підручник. К. : Компринт, 2014. 491 с.

15. Дамірчійєв М. І. Правове регулювання публічної фінансової діяльності: порівняльно-правовий аспект: дис.... к-та юрид. наук: спец.12.00.07. Х.: Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2015. 29 с.

16. Дегтяр А. О., Гончаренко М. В., Лесная О. С. Публічні фінанси: навч. посіб. Х.: С. А. М., 2011. 512 с.
17. Лукашева О.Е. Конституційно-правові засади публічної фінансової діяльності в Україні: дис.... к-та юрид. наук: спец.12.00.07.Х.: Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, 2016. 29 с.
18. Макух О. В. Фінансові правовідносини : теорія, сучасний стан і тенденції розвитку : монографія .Х. : Право, 2016. 304 с.
19. Нечай А.А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків: монографія. Чернівці: Рута, 2004. 264 с.
20. Орлюк О.П. Фінансове право: Академічний курс: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2010. 808 с.
21. Плотнікова М. В. Фінансове право: конспект лекцій. Суми: Сумський державний університет, 2019. 253 с.
22. Розпутенко І. В. Публічні фінанси : навч. посіб. К. : НАДУ, 2008. 48 с.
23. Роль В. Ф., Сергієнко В. В., Попова С. М. Фінансове право: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2011. 392 с.
24. Стойко О.Я., Дема Д.І. Фінанси: навч. посіб. за ред. О.Я. Стойка. [2-ге вид. стер. К.: Алерта, 2017. 432 с.
25. Фінанси: підручник / [І.О. Лютий, С.Я. Боринець, З.С. Варналій та ін.]; за ред. І.О. Лютого. К.: Вид-во Ліра-К, 2017. 728 с.
26. Федосов В.М. Теорія фінансів: підручник. К.: Центр навчальної літератури, 2017. 572 с.
27. Фінансове право : підручник / за заг. ред. О. П. Гетманець; [Бандурка О. М., Гетманець О. П., Жорнокуй Ю. М. та ін.] ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2017. 392 с.
28. Фінансове право України : навч. посіб. / [Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін.]. К., 2009. 395 с.
29. Фінансове право : підручник [О. О. Дмитрик, І. Є. Криницький, О. А. Лукашев та ін.] ; за ред. М. П. Кучерявенка, О. О. Дмитрик. Х.: Право, 2019. 416 с.

РОЗДІЛ 2.

БЮДЖЕТНЕ ПРАВО ЯК ПІДГАЛУЗЬ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

- 2.1. Поняття бюджетного права. Особливості бюджетних правовідносин.
- 2.2. Бюджетна система України.
- 2.3. Поняття і стадії бюджетного процесу.
- 2.4. Правові засади реалізації бюджетних повноважень.
- 2.5. Контроль за дотриманням бюджетного законодавства.

2.1. Поняття бюджетного права. Особливості бюджетних правовідносин

Правовою основою бюджетного процесу є бюджетно-процесуальне право, що є інститутом бюджетного права. Останнє у свою чергу виступає підгалуззю фінансового права. Для того, щоб з'ясувати зміст бюджетного права, розглянемо ряд визначень бюджетного права, запропонованих юридичною наукою, звертаючи увагу на те, якою мірою в даних визначеннях відображений бюджетний процес.

Отже, **бюджетне право** – це система встановлених державою загальнообов'язкових правових норм, що регулюють майнові та пов'язані з ними немайнові суспільні відносини, які складаються в процесі бюджетної діяльності держави та територіальних громад.

Згідно з ст. 4 Бюджетного Кодексу України нормативно-правовими актами, що регулюють бюджетні відносини в Україні, є:

- а) Конституція України;
- б) Бюджетний кодекс України;
- в) закон про Державний бюджет України;
- г) бюджетні декларації;
- д) інші закони, що регулюють бюджетні правовідносини, передбачені

ст. 1 Бюджетного кодексу;

е) нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу та інших законів України, передбачених пунктами 3 та 4 частини першої ст. 1 Бюджетного кодексу;

є) нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади, прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу, інших законів України та нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, передбачених пунктами 3, 4 та 5 частини першої ст. 1 Бюджетного кодексу України;

ж) прогнозів місцевих бюджетів;

з) рішень про місцевий бюджет;

і) рішення органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийняті відповідно до цього Кодексу, нормативно-правових актів, передбачених пунктами 3, 4, 5, 6 і 7 частини першої ст. 1 Бюджетного кодексу України.

Таблиця 2.1

Визначення дефініції «бюджетне право»

Автор	Визначення
Пришва Н. Ю.	сукупність правових норм, що регулюють бюджетний устрій, структуру й порядок розподілу доходів і видатків бюджетної системи, повноваження держави і органів місцевого самоврядування в галузі бюджетів і бюджетний процес.
Орлюк О.П.	сукупність бюджетно-правових норм, що регулюють фінансові відносини, які виникають у зв'язку з бюджетною діяльністю, тобто утворенням, розподілом, перерозподілом і використанням коштів державного та місцевих бюджетів.
Монаєнко А. О.	сукупність правових норм, які регулюють бюджетний устрій, структуру та порядок розподілу доходів і видатків між ланками бюджетної системи, повноваження держави й органів місцевого самоврядування в галузі бюджетної діяльності, тобто під час формування, розподілу (перерозподілу) і використання коштів Державного та місцевих бюджетів, а також складання, розгляд проекту бюджету, затвердження та виконання бюджету, складання, розгляд і затвердження звіту про виконання бюджету.
Воронова Л. К.	сукупність правових норм, які регулюють бюджетний устрій, структуру та порядок розподілу доходів і видатків між ланками бюджетної системи, повноваження держави і органів місцевого самоврядування в галузі бюджетів і бюджетний процес.

Автор	Визначення
Кучерявенко М.П.	сукупність фінансово-правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу формування, розподілу і використання державного та місцевих бюджетів.

Бюджетне законодавство України ґрунтується на конституційному положенні про те, що вітчизняна бюджетна система базується на принципах справедливого та неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами України. Лише закон про Державний бюджет України визначає будь-які видатки держави на загальні потреби, а також розмір і ціль цих витрат (ст. 95 Конституції України).

Бюджетне право як підгалузь фінансового права має свій предмет правового регулювання. **Предмет** бюджетного права – відносини, що виникають та існують у процесі утворення, розподілу та перерозподілу державного та місцевих бюджетів і регламентуються нормами фінансового права.

Особливість бюджетно-правового регулювання полягає в тому, що в одних сферах бюджетної діяльності норми бюджетного права безпосередньо і в повному обсязі регулюють ці суспільні відносини, а в інших – тільки встановлюють, зумовлюють фінансові відносини. Відносини, що складають предмет бюджетного права, поділяються на наступні групи:

- 1) відносини, що виникають з приводу бюджетного устрою і бюджетної системи, принципів її побудови;
- 2) відносини, що виникають з приводу визначення структури доходів і видатків бюджетної системи і розподілу їх між окремими ланками бюджетної системи;
- 3) міжбюджетні відносини, що виникають між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням, а також їх уповноваженими органами щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією України, законами України та актами органів місцевого

самоврядування;

4) відносини, що визначають роль і компетенцію суб'єктів бюджетних відносин (повноваження держави і органів місцевого самоврядування);

5) відносини, що виникають з приводу бюджетного процесу;

б) відносини, що виникають з приводу контролю за виконанням бюджетів і застосування заходів відповідальності за порушення бюджетного законодавства.

У результаті цього, предмет бюджетного права складається з двох груп відносин: *атрибутивних* (виключних) та *дотичних* (суміжних).

Бюджетне право, регулюючи суспільні відносини, що стосуються його предмету, визначає коло учасників або суб'єктів цих відносин, наділяє їх юридичними правами та обов'язками. Носії юридичних прав та обов'язків у відносинах за формуванням, розподілом та використанням бюджетів усіх рівнів іменуються **суб'єктами** бюджетного права. Щодо суб'єктів бюджетно-процесуальних відносин, то слід зазначити, що такими суб'єктами можуть бути:

а) держава та адміністративно-територіальні одиниці;

б) органи державної влади та місцевого самоврядування;

в) отримувачі бюджетних коштів.

Суб'єкти бюджетного права, реалізуючи бюджетно-правові норми, вступають в бюджетні правовідносини. **Бюджетні правовідносини** – це врегульовані нормами бюджетного права суспільні відносини по утворенню, розподілу та використання коштів державного та місцевих бюджетів. Бюджетні правовідносини, будучи одним з видів фінансових правовідносин, характеризуються всіма ознаками, властивими будь-яким фінансовим правовідносинам. У той же час їм притаманні і деякі особливості, властиві тільки цьому виду фінансових відносин, що стосуються їх змісту та суб'єктного складу:

✓ вони виникають у зв'язку з утворенням, розподілом і використанням централізованого державного фонду і грошових фондів відповідних

адміністративно-територіальних утворень;

✓ права та обов'язки суб'єктів правовідносин обумовлені формуванням та виконанням бюджету як основного фінансового плану;

✓ в бюджетних правовідносинах обов'язково беруть участь держава і відповідні органи місцевого управління та самоврядування;

✓ бюджетні правовідносини, як правило, не можуть тривати більше одного року і припиняються в кінці відповідного року.

Методи бюджетного права обумовлені регульованими бюджетними відносинами, які, в свою чергу, викликані необхідністю формування державної (муніципальної) власності у вигляді централізованого фонду грошових коштів, тобто бюджету. Право публічної власності на централізовані грошові фонди відповідного територіального рівня належить державі або муніципального утворення, що вступає в бюджетні правовідносини допомогою своїх компетентних органів. Методи бюджетного права класифікуються на загальні та особливі. *Загальні* методи зумовлені юридичною природою бюджетної діяльності держави, її публічним характером, спрямованістю на забезпечення загального інтересу. *Спеціальні* методи використовуються в процесі реалізації певних функцій бюджетної діяльності.

Норми бюджетного права природно є видом фінансово-правових норм і по суті є загальнообов'язковими приписами компетентних органів державної влади, які регламентують формування, розподіл і використання централізованих фондів коштів – державного і місцевих бюджетів, виражені в категоричній формі й забезпечені примусовою силою держави.

Специфічна особливість регулювання бюджетної діяльності за допомогою правових норм полягає в тому, що вони надають економічним (бюджетним) відносинам офіційний характер, державний захист. Особливістю юридичного змісту бюджетно-правових норм є те, що вони встановлюють правила поведінки для особливого кола суб'єктів, яке відрізняється від суб'єктів інших видів фінансових правовідносин.

Бюджетно-правові норми класифікуються за наступними критеріями:

1. За впливом на суб'єкта бюджетно-правових відносин поділяються на:

– *зобов'язуючі* – приписують здійснити певні дії (наприклад, абз. 2 п. 3 ст. 14 Бюджетного кодексу України визначає, що оборотний залишок бюджетних коштів встановлюється у розмірі не більше 2 відсотків планових видатків загального фонду бюджету і затверджується у законі про Державний бюджет України (рішенні про місцевий бюджет));

– *забороняючі* – приписують не чинити певні дії (наприклад, у п. 2 ст. 15 Бюджетного кодексу України зазначено, що джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України);

– *уповноважуючі* – регламентують повноваження (сукупність прав та обов'язків) суб'єктів бюджетно-правових відносин (наприклад, ст. 110 Бюджетного кодексу України регламентує повноваження Рахункової палати по контролю за дотриманням бюджетного законодавства).

2. За змістом бюджетно-правові норми поділяються на :

– *матеріальні* – визначають матеріальний зміст юридичних прав та обов'язків суб'єктів бюджетно-правових відносин; структуру бюджетної системи України; перелік доходів і видатків та принципи їх розподілу між рівнями бюджетної системи;

– *процесуальні* – закріплюють порядок, процедури діяльності органів державної та місцевої влади щодо бюджетів: складання і розгляду проекту бюджету, затвердження й виконання бюджету, а також складання, розгляду й затвердження звіту про виконання бюджету.

3. За періодом дії бюджетно-правові норми поділяються на:

– *постійно діючі* – це норми, дія яких не обмежена у часі, передусім норми Бюджетного кодексу України.

– *періодичні* – це норми, які діють у межах чітко визначеного періоду, головним прикладом яких є норми Закону про державний бюджет, які діють на протязі бюджетного періоду (календарного року).

Об'єкт бюджетних правовідносин можна визначити як те, з приводу чого виникає й існує правовий зв'язок між суб'єктами бюджетних правовідносин у межах бюджетної правосуб'єктності, детермінований інтересами забезпечення публічних потреб.

У сфері бюджетних відносин помітне місце належить бюджетним документам, що регламентують виконання бюджету за доходною та видатковою частинами. Бюджетні документи поділяються на планові (проекти бюджетів, розписи відповідних бюджетів, кошториси бюджетних установ тощо), оперативні (доручення фінансових органів на перерахування коштів з місцевих бюджетів на реєстраційні рахунки головних розпорядників бюджетних коштів тощо) та звітні (звіти бюджетних установ, фінансових та кредитних організацій про виконання бюджетів).

Якщо міжнародним договором України, поданим на ратифікацію, встановлено інші положення, ніж у відповідних нормах бюджетного законодавства України, такі положення приймаються окремими законами про внесення змін до відповідних законів і розглядаються Верховною Радою України одночасно з ратифікацією міжнародного договору України, яким такі положення передбачені.

Розгляд законопроектів, які впливають на доходну чи видаткову частину бюджетів, здійснюється за особливою процедурою, що визначається ст. 27 Бюджетного кодексу України.

2.2. Бюджетна система України

Бюджетна система України – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного і адміністративно-територіального устроїв і врегульована нормами права.

Бюджетна система України складається з державного бюджету та місцевих бюджетів. Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки

Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. Бюджетами місцевого самоврядування є бюджети територіальних громад сіл, їх об'єднань, селищ, міст (у тому числі районів у містах):

Бюджетна система побудована на основі начал – базових принципів, які є вихідними положеннями, що визначають характер бюджетних відносин, напрями бюджетної діяльності, їх зміст.

Принципи бюджетної системи, закріплені у ст. 7 Бюджетного Кодексу України, є керівними засадами, головними правилами, відправними установленнями, що походять з конституційних ідей єдності, справедливості, неупередженості, соціальної спрямованості, збалансованості та ефективності, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси бюджетної системи, характер бюджетних відносин, їх внутрішню логіку та зміст, тобто принципи характеризують загальні вимоги до бюджетних відносин та їх учасників.

Правові принципи бюджетної системи є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, притаманних бюджетному праву; вони концентрують і відображають не лише фінансові, але й моральні, організаційні засади бюджетних відносин, що виникають з приводу акумулювання, розподілу і перерозподілу, а також витрачання бюджетних коштів. Принципи бюджетної системи формують певну мораль у відносинах між державою і громадянами, громадами регіонів і адміністративно-територіальних утворень.

Отже, закріплення принципів бюджетної системи у Бюджетному кодексі України надає їм статусу принципів бюджетного права, які містять загальновизнані правові ідеї справедливості і відповідальності держави перед суспільством, а також об'єктивно зумовлені характером відповідних суспільних відносин.

Принципи бюджетної системи, закріплені у Бюджетному кодексі України, базуються на загально-конституційних принципах – справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами; соціальної спрямованості економіки; єдності та

цілісності державної території, поєднання централізації і децентралізації у здійсненні державної влади, збалансованості і соціально-економічного розвитку регіонів та ін.

Відродження в Україні інституту місцевого самоврядування потребує цілеспрямованих дій, направлених на організаційно-правове та економічне забезпечення децентралізації в сфері управління, втілення оптимальної моделі розподілу функціональних та економічних повноважень між центральними і місцевими органами влади, вдосконалення організаційної діяльності, правової і економічної бази функціонування органів місцевого самоврядування.

Основними причинами, які обмежують можливості місцевого самоврядування в здійсненні своїх функцій, слід вважати: відсутність достатньої фінансової основи місцевого самоврядування; відсутність чіткого розподілу повноважень органів місцевого самоврядування та місцевих адміністрацій; відсутність чіткої послідовності державної політики по розробленню системи місцевого самоврядування; нерівномірність розвитку територій; неефективність служби в органах місцевого самоврядування; залежність органів місцевого самоврядування від рішень місцевих органів виконавчої влади з питань формування бюджетів та реалізації делегованих повноважень.

Таким чином, система принципів бюджетної системи тісно пов'язана з функціональним розподілом повноважень за рівнями влади – державної та місцевої.

Принципи бюджетної системи базуються та відповідають також і загальноправовим принципам – єдності прав і обов'язків суб'єктів бюджетних відносин; гарантованості прав громадян і громад, реалізація яких пов'язана з бюджетним фінансуванням; принципу відповідальності, у тому числі держави перед громадянами за стан здійснення бюджетної політики; законності; поєднання стабільності і динамізму бюджетних відносин та ін.

Бюджетна система України ґрунтується на *принципах*, закріплених у ст. 7 Бюджетного кодексу України:

1) *принцип єдності бюджетної системи України* – єдність бюджетної системи України забезпечується єдиною правовою базою, єдиною грошовою системою, єдиним регулюванням бюджетних відносин, єдиною бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності;

2) *принцип збалансованості* – повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу надходжень бюджету на відповідний бюджетний період;

3) *принцип самостійності* – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади Автономної Республіки Крим та органи місцевого самоврядування коштами відповідних місцевих бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави. Самостійність бюджетів забезпечується закріпленням за ними відповідних джерел доходів бюджету, правом відповідних органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування визначати напрями використання бюджетних коштів відповідно до законодавства України, правом Верховної Ради Автономної Республіки Крим та відповідних місцевих рад самостійно і незалежно одне від одного розглядати та затверджувати відповідні місцеві бюджети;

4) *принцип повноти* – до складу бюджетів підлягають включенню всі надходження бюджетів та витрати бюджетів, що здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування;

5) *принцип обґрунтованості* – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку України та розрахунках надходжень бюджету і витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик та правил;

б) *принцип ефективності та результативності* – при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом забезпечення якісного надання публічних послуг при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) *принцип субсидіарності* – розподіл видів видатків між державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами ґрунтується на необхідності максимально можливого наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) *принцип цільового використання бюджетних коштів* – бюджетні кошти використовуються тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями;

9) *принцип справедливості і неупередженості* – бюджетна система України будується на засадах справедливого і неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами;

10) *принцип публічності та прозорості* – інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету та місцевих бюджетів.

Принципи бюджетної системи, закріплені у ст. 7 Бюджетного кодексу України, є керівними засадами, головними правилами, відправними установленнями, що походять з конституційних ідей єдності, справедливості, неупередженості, соціальної спрямованості, збалансованості та ефективності, визначають загальну спрямованість і найістотніші риси бюджетної системи, характер бюджетних відносин, їх внутрішню логіку та зміст, тобто принципи характеризують загальні вимоги до бюджетних відносин і їх учасників.

Правові принципи бюджетної системи є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, притаманних бюджетному праву;

вони концентрують і відображають не лише фінансові, але й моральні, організаційні засади бюджетних відносин, що виникають з приводу акумулювання, розподілу і перерозподілу, а також витрачання бюджетних коштів. Принципи бюджетної системи формують певну мораль у відносинах між державою і громадянами, громадами регіонів і адміністративно-територіальних утворень.

Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджети вищого рівня об'єднуються з бюджетами нижчих рівнів певної території з метою аналізу і визначення засад державного регулювання економічного і соціального розвитку України. Ці бюджети мають назву зведених бюджетів. Складові частини бюджетної системи України тісно пов'язані між собою, хоча не являють собою єдиного бюджету, а об'єднуються у зведений бюджет.

Для аналізу і прогнозування економічного та соціального розвитку держави та адміністративно-територіальних одиниць складається та використовується *зведений бюджет України*, який є сукупністю показників бюджетів, має інформаційно-розрахунковий характер. Зведені бюджети не затверджуються у законодавчому порядку, і є лише інформаційною базою для корегування бюджетно-фінансової політики відповідної території.

Згідно із Конституцією України Державний бюджет України затверджується Верховною Радою України. Закон про Державний бюджет України діє з 1 січня по 31 грудня календарного року.

Отже, закріплення принципів бюджетної системи у Бюджетному кодексі України надає їм статусу принципів бюджетного права, які містять загально визнані правові ідеї справедливості і відповідальності держави перед суспільством, а також об'єктивно зумовлені характером відповідних суспільних відносин.

2.3. *Поняття і стадії бюджетного процесу*

Бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Бюджетний процес базується на спеціальних *принципах*, головними з яких є:

1) *строковості* – бюджет приймається строком на один бюджетний рік – з 1 січня по 31 грудня. При цьому повний цикл бюджетного процесу, тобто період з початку складання проекту бюджету до затвердження звіту про його виконання триває понад два календарних роки;

2) *спеціалізації бюджетних показників* – бюджети всіх рівнів бюджетної системи складаються і виконуються за єдиною бюджетною класифікацією;

3) *розмежування компетенції* між органами представницької і виконавчої влади як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях;

4) *адресності і цільового характеру бюджетних коштів* – бюджетні кошти виділяються у розпорядження конкретних отримувачів з визначенням необхідності досягнення за рахунок їх використання конкретних цілей;

5) *єдності і повноти обсягу всіх доходів і видатків* – при складанні проекту бюджету повинні враховуватися всі джерела доходів на майбутній бюджетний рік з урахуванням економічних показників суспільного виробництва. При плануванні видаткової частини бюджету необхідно суворо дотримуватися параметрів видатків на душу населення рівномірно по всій країні;

6) *ефективності та економності* використання бюджетних коштів – одержувачі бюджетних коштів досягають запланованих результатів за умови економного витрачання бюджетних коштів;

7) *гласності і публічності* – показники бюджету і звіту про його виконання, процес обговорення проекту бюджету оприлюднюються через

засоби масової інформації.

Так, відповідно до ст. 28 Бюджетного кодексу центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної бюджетної політики, забезпечує оприлюднення:

- 1) проекту закону про Державний бюджет України;
- 2) закону про Державний бюджет України з додатками, що є його невід'ємною частиною;
- 3) інформації про виконання Державного бюджету України за підсумками місяця, кварталу та року;
- 4) інформації про виконання зведеного бюджету України;
- 5) іншої інформації про виконання Державного бюджету України.

Аналіз нормативно-правових актів, які складають основу правового забезпечення бюджетного процесу, з урахуванням стадій останнього, дає змогу стверджувати, що воно характеризується такими основними ознаками:

- 1) об'єктами правового забезпечення бюджетного процесу виступають:
 - а) бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються відповідно органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду (п. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу України);

- б) бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства (п. 10 ст. 2 Бюджетного кодексу України);

- в) діяльність учасників бюджетного процесу – органів, установ і посадових осіб, наділених бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами), на кожному з етапів бюджетного процесу (ст. 19 Бюджетного кодексу України);

- 2) суб'єктами правового забезпечення бюджетного процесу виступають Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України,

органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, які у межах наданих їм повноважень приймають нормативно-правові акти, що врегульовують порядок бюджетного процесу та діяльність його учасників;

3) завданням правового забезпечення бюджетного процесу виступає детальне нормативно-правове врегулювання порядку складання проектів бюджетів та їх розгляду, прийняття бюджетів та їх виконання, підготовку та розгляду звітів про виконання бюджетів і прийняття рішень щодо них, здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства, аудиту та оцінки ефективності управління бюджетними коштами відповідно до законодавства, що дасть змогу забезпечити однозначну регламентацію бюджетних правовідносин на всіх стадіях бюджетного процесу та відкритість і прозорість останнього;

4) правове забезпечення бюджетного процесу здійснюється за допомогою особливого механізму правового регулювання як системи правових засобів, прийомів і способів правового впливу на бюджетні відносини, шляхом використання яких визначається комплекс матеріальних, фінансових, організаційних та правових заходів, спрямованих на формування та виконання бюджетів, звітів про їх виконання та контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Стадії бюджетного процесу – це окремі етапи діяльності з бюджетом, на яких реалізуються бюджетні повноваження суб'єктів бюджетних правовідносин.

На кожній стадії бюджетного процесу вирішуються питання, які в інший час не можуть бути вирішені. Стадії бюджетного процесу йдуть послідовно і порядок цей змінювати неможливо.

Відповідно до ст. 19 Бюджетного кодексу України стадіями бюджетного процесу визнаються:

- 1) складання проектів бюджетів;
- 2) розгляд та прийняття закону про Державний бюджет України, рішень про місцеві бюджети;

3) виконання бюджету, в тому числі у разі необхідності внесення змін до закону про Державний бюджет України, рішення про місцеві бюджети;

4) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

На всіх стадіях бюджетного процесу здійснюються фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів.

Учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями (правами і обов'язками з управління бюджетними коштами).

Графік бюджетного процесу представлений в табл. 2.2:

Таблиця 2.2

Графік бюджетного процесу

Термін	Характеристика
До 1 березня року, що передуює плановому	Національний банк України подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України: орієнтовну інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету, на середньостроковий період.
До 15 березня року, що передуює плановому	Національний банк України подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України: прогнозні монетарні показники і показники валютно-курсової політики на середньостроковий період, у тому числі обмінний курс гривні у середньому за рік та на кінець року.
До 15 квітня року, що передуює плановому	Національний банк України подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України: уточнену інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету, на середньостроковий період.
До 1 березня року, що передуює плановому	Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного і соціального розвитку, подає Міністерству фінансів України: орієнтовні основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період.
До 15 квітня року, що передуює плановому	Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері економічного і соціального розвитку, подає Міністерству фінансів України: уточнені основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку України на середньостроковий період.

Продовження таблиці 2.2

Термін	Характеристика
Не пізніше 15 квітня року, що передує плановому	Рада національної безпеки і оборони України готує з урахуванням програмних документів у сфері національної безпеки і оборони та надає Міністерству фінансів України обґрунтовані пропозиції щодо розподілу зазначеного обсягу між головними розпорядниками коштів державного бюджету.
Не пізніше 30 квітня року, що передує плановому	Верховна Рада України розглядає питання щодо Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період.
До 15 травня року, що передує плановому	Міністерство фінансів України подає Бюджетну декларацію на розгляд Кабінету Міністрів України.
Не пізніше 1 червня року, що передує плановому	Кабінет Міністрів України щороку схвалює Бюджетну декларацію, яка набуває статусу офіційного документа та оформлюється постановою Кабінету Міністрів України. З дня схвалення Бюджетної декларації втрачає чинність Бюджетна декларація, схвалена у попередньому бюджетному періоді.
Не пізніше 15 вересня року, що передує плановому	Кабінет Міністрів України схвалює проект закону про Державний бюджет України та подає його разом з відповідними матеріалами Верховній Раді України та Президенту України.
Не пізніше, ніж через 5 днів з дня подання Кабінетом Міністрів України проекту закону до парламенту	Член Кабінету Міністрів України, відповідальний за формування державної бюджетної політики, представляє його на пленарному засіданні парламенту.
Не пізніше 1 жовтня	Проект закону розглядається народними депутатами, а також у комітетах, фракціях, групах.
Не пізніше 15 жовтня	Комітет Верховної Ради України з питань бюджету спільно з уповноваженими представниками Уряду розглядає пропозиції до проекту закону, висновки Рахункової палати і готує висновки та пропозиції до нього (які викладаються у вигляді проекту постанови Верховної Ради).
Не пізніше 20 жовтня року, що передує плановому	Верховна Рада України приймає проект закону про Державний бюджет України у першому читанні.
Не пізніше 20 листопада року, що передує плановому	Друге читання проекту закону про Державний бюджет України.
Не пізніше 25 листопада року, що передує плановому	Третє читання проекту закону про Державний бюджет України.

Продовження таблиці 2.2

Термін	Характеристика
До 1 грудня року, що передує плановому	Приймається закон про Державний бюджет України.
Не пізніше 1 квітня року, наступного за звітним	Річний звіт про виконання державного бюджету подається Кабінетом Міністрів України парламенту, Президенту України та Рахунковій палаті України.
Протягом двох тижнів з дня офіційного подання Кабінетом Міністрів України річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України	Рахункова палата готує та подає Верховній Раді України висновки про використання коштів Державного бюджету України з оцінкою ефективності такого використання, а також пропозиції щодо усунення порушень, виявлених у звітному бюджетному періоді, та вдосконалення бюджетного процесу загалом.

Значне місце серед нормативно-правових актів, що регулюють бюджетні відносини, посідають Основні напрями бюджетної політики, які ухвалюються Верховною Радою України у формі постанов. Документ є доволі формальним та має декларативний характер, тому було б доцільно прийняти Основні напрями бюджетної політики саме у формі закону – це виключило б непорозуміння в системі бюджетного законодавства, оскільки в переліку, визначеному ст. 4 Бюджетного кодексу України, відсутня постанова Верховної Ради України про Основні напрями бюджетної політики.

Таким чином, вивчення проблем правового забезпечення бюджетного процесу дає змогу визначити його як врегульована бюджетним законодавством діяльність учасників бюджетного процесу, спрямована на створення необхідних умов для формування та виконання бюджетів, звітів про їх виконання, контроль за дотриманням бюджетного законодавства і встановлення системи гарантій належної реалізації бюджетної політики. Таке визначення дає змогу повною мірою відобразити як стан правового регулювання бюджетного процесу, так і систему гарантій належної реалізації бюджетної політики (статичний аспект), а також діяльність учасників бюджетного процесу на кожному з них. його етапи (динамічний аспект).

2.4. Правові засади реалізації бюджетних повноважень

Згідно ч. 3 ст. 19 Бюджетного кодексу України, учасниками бюджетного процесу є органи, установи та посадові особи, наділені бюджетними повноваженнями (правами та обов'язками з управління бюджетними коштами).

В ст. 22 Бюджетного кодексу України «Розпорядники бюджетних коштів» сказано, що за обсягом наданих повноважень розпорядники бюджетних коштів поділяються на головних розпорядників бюджетних коштів та розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня.

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Головними розпорядниками бюджетних коштів можуть бути виключно:

1) за бюджетними призначеннями, визначеними законом про Державний бюджет України, – установи, уповноважені забезпечувати діяльність Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України в особі їх керівників; міністерства, Національне антикорупційне бюро України, Конституційний Суд України, Верховний Суд, вищі спеціалізовані суди, Вища рада правосуддя та інші органи, безпосередньо визначені Конституцією України, в особі їх керівників, а також Державна судова адміністрація України, Національна академія наук України, Національна академія аграрних наук України, Національна академія медичних наук України, Національна академія педагогічних наук України, Національна академія правових наук України, Національна академія мистецтв України, інші установи, уповноважені законом або Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у відповідній сфері, в особі їх керівників;

2) за бюджетними призначеннями, визначеними рішенням про бюджет

Автономної Республіки Крим, – уповноважені юридичні особи (бюджетні установи), що забезпечують діяльність Верховної Ради Автономної Республіки Крим та Ради міністрів Автономної Республіки Крим, а також міністерства та інші органи влади Автономної Республіки Крим в особі їх керівників;

3) за бюджетними призначеннями, визначеними іншими рішеннями про місцеві бюджети, – місцеві державні адміністрації, виконавчі органи та апарати місцевих рад (секретаріат Київської міської ради), структурні підрозділи місцевих державних адміністрацій, виконавчих органів місцевих рад в особі їх керівників.

Головний розпорядник бюджетних коштів:

1) розробляє план діяльності на середньостроковий період (включаючи заходи щодо реалізації інвестиційних проектів) з урахуванням Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету), закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет), прогнозних та програмних документів економічного і соціального розвитку;

2) організовує та забезпечує на підставі Бюджетної декларації (прогнозу місцевого бюджету) та плану діяльності на середньостроковий період складання проекту кошторису та бюджетного запиту і подає їх Міністерству фінансів України (місцевому фінансовому органу);

3) отримує бюджетні призначення шляхом їх затвердження у законі про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет); приймає рішення щодо делегування повноважень на виконання бюджетної програми розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та/або одержувачами бюджетних коштів, розподіляє та доводить до них у встановленому порядку обсяги бюджетних асигнувань;

4) затверджує кошториси розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня (плани використання бюджетних коштів одержувачів бюджетних коштів), якщо інше не передбачено законодавством;

5) розробляє проекти порядків використання коштів державного

бюджету за бюджетними програмами, передбаченими частиною сьомою статті 20 цього Кодексу;

б) розробляє та затверджує паспорти бюджетних програм і складає звіти про їх виконання, при цьому забезпечуючи:

– своєчасність затвердження паспортів бюджетних програм, достовірність і повноту інформації, що в них міститься;

– відповідність змісту паспортів бюджетних програм закону про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) та/або розпису бюджету (крім випадків внесення змін до паспортів бюджетних програм у разі внесення змін до спеціального фонду кошторису бюджетної установи в частині власних надходжень бюджетних установ), порядкам використання бюджетних коштів і правилам складання паспортів бюджетних програм та звітів про їх виконання;

– підтвердження результативних показників бюджетних програм офіційною державною статистичною, фінансовою та іншою звітністю, даними бухгалтерського, статистичного та внутрішньогосподарського (управлінського) обліку, запровадження форми внутрішньогосподарського (управлінського) обліку для збору такої інформації.

7) організовує та здійснює моніторинг виконання бюджетних програм, здійснює оцінку їх ефективності;

8) здійснює управління бюджетними коштами у межах встановлених йому бюджетних повноважень, забезпечуючи ефективне, результативне і цільове використання бюджетних коштів, організацію та координацію роботи розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів у бюджетному процесі;

9) здійснює контроль за своєчасним поверненням у повному обсязі до бюджету коштів, наданих за операціями з кредитування бюджету, а також кредитів (позик), отриманих державою (Автономною Республікою Крим чи територіальною громадою міста), та коштів, наданих під державні (місцеві) гарантії;

10) здійснює внутрішній контроль за повнотою надходжень, взяттям бюджетних зобов'язань розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачами бюджетних коштів і витрачанням ними бюджетних коштів;

11) забезпечує організацію та ведення бухгалтерського обліку, складання та подання фінансової і бюджетної звітності у порядку, встановленому законодавством;

12) забезпечує доступність інформації про бюджет відповідно до законодавства та цього Кодексу.

Розпорядник бюджетних коштів – бюджетна установа в особі її керівника, уповноважена на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань, довгострокових зобов'язань за енергосервісом та здійснення витрат бюджету.

Розпорядник бюджетних коштів може уповноважити одержувача бюджетних коштів на виконання заходів, передбачених бюджетною програмою, шляхом доведення йому бюджетних асигнувань та надання відповідних коштів бюджету (на безповоротній чи поворотній основі). Одержувач бюджетних коштів використовує такі кошти відповідно до вимог бюджетного законодавства на підставі плану використання бюджетних коштів, що містить розподіл бюджетних асигнувань.

Критерії визначення одержувача бюджетних коштів встановлюються Кабінетом Міністрів України з урахуванням напрямів, досвіду і результатів діяльності, фінансово-економічного обґрунтування виконання заходів бюджетної програми та застосування договірних умов.

Розпорядники бюджетних коштів, в оперативному управлінні або господарському віданні яких знаходяться об'єкти, щодо яких здійснюється закупівля енергосервісу, мають право брати довгострокові зобов'язання за енергосервісом на підставі істотних умов договору енергосервісу, затверджених центральним органом виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів

палива (щодо об'єктів державної власності), Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідною місцевою радою (щодо об'єктів комунальної власності).

Будь-які бюджетні зобов'язання та платежі з бюджету здійснюються лише за наявності відповідного бюджетного призначення, якщо інше не передбачено законом про Державний бюджет України. **Бюджетне призначення** – повноваження головного розпорядника бюджетних коштів, надане цим Кодексом, законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет), яке має кількісні, часові і цільові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування. Бюджетні призначення встановлюються законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет) у порядку, визначеному цим Бюджетним Кодексом.

В ч. 3 ст. 23 Бюджетного Кодексу України наголошується, якщо в процесі виконання бюджету зміна обставин вимагає менших бюджетних асигнувань головним розпорядникам бюджетних коштів, Міністерство фінансів України (місцевий фінансовий орган) готує пропозиції про зменшення відповідного бюджетного призначення Державного бюджету України (місцевого бюджету). Кабінет Міністрів України (Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцева державна адміністрація, виконавчий орган відповідної місцевої ради) у двотижневий строк подає до Верховної Ради України (Верховної Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради) у встановленому порядку пропозиції про зменшення відповідних бюджетних призначень Державного бюджету України (місцевого бюджету). Пропозиції про зменшення бюджетних призначень на утримання судів, інших органів і установ системи правосуддя мають бути погоджені Кабінетом Міністрів України з Вищою радою правосуддя.

Пропозиції про внесення змін до бюджетних призначень подаються та розглядаються у порядку, встановленому для складання проекту бюджету. Витрати відповідно до внесених змін до бюджетних призначень здійснюються лише після набрання чинності законом (рішенням Верховної

Ради Автономної Республіки Крим, відповідної місцевої ради), яким внесено такі зміни, крім випадків, передбачених цим Кодексом.

У межах загального обсягу бюджетних призначень за бюджетною програмою окремо за загальним та спеціальним фондами бюджету Міністерство фінансів України (місцевий фінансовий орган) за обґрунтованим поданням головного розпорядника бюджетних коштів здійснює перерозподіл бюджетних асигнувань, затверджених у розписі бюджету та кошторисі, в розрізі економічної класифікації видатків бюджету, а також в розрізі класифікації кредитування бюджету – щодо надання кредитів з бюджету.

Бюджетне асигнування – повноваження розпорядника бюджетних коштів, надане відповідно до бюджетного призначення, на взяття бюджетного зобов'язання та здійснення платежів, яке має кількісні, часові та цільові обмеження.

У межах загального обсягу бюджетних призначень головного розпорядника бюджетних коштів перерозподіл видатків бюджету і надання кредитів з бюджету за бюджетними програмами, включаючи резервний фонд бюджету, додаткові дотації та субвенції, а також за бюджетною програмою збільшення видатків розвитку за рахунок зменшення інших видатків (окремо за загальним та спеціальним фондами бюджету) здійснюються за рішенням Кабінету Міністрів України (Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевої державної адміністрації, виконавчого органу відповідної місцевої ради), погодженим з Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету (відповідною комісією Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевої ради), у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Одержувач бюджетних коштів – суб'єкт господарювання, громадська чи інша організація, яка не має статусу бюджетної установи, уповноважена розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримує на їх виконання кошти бюджету.

Для запровадження ефективного державного контролю за витрачанням бюджетних коштів державними установами, що фінансуються з Державного і

місцевих бюджетів із 1997 р. було здійснено перехід на фінансування цих установ на основі кошторису. Визначення кошторису подано в п. 30 ст. 2 Бюджетного кодексу України.

Кошторис – основний плановий фінансовий документ бюджетної установи, яким на бюджетний період встановлюються повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій та досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень.

Будь-який кошторис складається із двох частин:

- I частина «ДОХОДИ»;
- II частина «ВИДАТКИ».

В свою чергу і доходи, і видатки складаються із загального та спеціального фондів (визначається законом про Держбюджет України).

До *загального фонду кошторису* бюджетної установи можна віднести кошти, які надходять від сплати податків, зборів, надання послуг та від вищестоящої установи для утримання установи та витрачаються відповідно до визначених видів **основної** діяльності.

До *спеціального фонду кошторису* відносяться кошти, що надходять від сплати податків, зборів, надання послуг, які передбачені законом України про державний бюджет, та витрачаються на видатки за рахунок цих надходжень на **конкретну мету**, наприклад, для створення державних запасів та резервів.

Управління бюджетними коштами – сукупність дій учасника бюджетного процесу відповідно до його повноважень, пов'язаних з формуванням та використанням бюджетних коштів, здійсненням контролю за дотриманням бюджетного законодавства, які спрямовані на досягнення цілей, завдань і конкретних результатів своєї діяльності та забезпечення ефективного, результативного і цільового використання бюджетних коштів.

Термін «управління бюджетними коштами» уведено в бюджетне

законодавство України вперше. Законодавчо регламентовано, що управління бюджетними коштами – це процес, який розпочинається з формування й використання бюджетних коштів та закінчується контролем дотримання бюджетного законодавства. За своєю сутністю це третя й четверта стадії бюджетного процесу. По закінченні бюджетного періоду проводиться оцінка ефективності управління бюджетними коштами.

Основним суб'єктом управління бюджетними коштами є їх головний розпорядник. Фактично кожен учасник бюджетного процесу наділений правом управління бюджетними коштами.

Необхідність уведення цього терміна полягає в зосередженні уваги на забезпеченні ефективного, результативного й цільового використання бюджетних коштів їх розпорядниками. В даному тлумаченні терміна чітко видно, яким повинен бути результат управління бюджетними коштами. Єдиним недоліком є те, що в Кодексі не передбачається міра відповідальності учасника бюджетного процесу за неотримання такого результату, а саме досягнення цілей, завдань і конкретних результатів своєї діяльності.

2.5. Контроль за дотриманням бюджетного законодавства

Згідно з Лімською декларацією керівних принципів контролю, прийнятою IX Конгресом Міжнародної організації вищих органів контролю у 1997 році, організація контролю є обов'язковим елементом управління суспільними фінансовими ресурсами, оскільки таке управління тягне за собою відповідальність перед суспільством.

Контроль є невід'ємною частиною системи регулювання, ціллю якого є виявлення відхилень від прийнятих стандартів та порушень принципів законності, ефективності та економії витрачання матеріальних ресурсів на можливо більш ранній стадії для того, щоб мати можливість прийняти відповідні заходи, в окремих випадках притягти винних до відповідальності,

отримати компенсацію за нанесені збитки або здійснити заходи по запобіганню чи скороченню таких порушень.

Бюджетний кодекс України передбачає, що в Україні фінансовий контроль і аудит та оцінка ефективності використання бюджетних коштів здійснюються на всіх стадіях бюджетного процесу.

Контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до Бюджетного Кодексу України та іншого законодавства, а також забезпечує:

1) оцінку управління бюджетними коштами (включаючи проведення державного фінансового аудиту);

2) правильність ведення бухгалтерського обліку та достовірність фінансової і бюджетної звітності;

3) досягнення економії бюджетних коштів, їх цільового використання, ефективності і результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень;

4) проведення аналізу та оцінки стану фінансової і господарської діяльності розпорядників бюджетних коштів;

5) запобігання порушенням бюджетного законодавства та забезпечення інтересів держави у процесі управління об'єктами державної власності;

6) обґрунтованість планування надходжень і витрат бюджету.

Контроль від імені Верховної Ради України за надходженням коштів до Державного бюджету України та їх використанням здійснює Рахункова палата. Діяльність центральних органів виконавчої влади, які забезпечують проведення державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства (у межах їх повноважень, встановлених Бюджетним Кодексом та іншими нормативно-правовими актами), спрямовується, координується та контролюється Кабінетом Міністрів України.

Рахункова палата є одним з органів, який має повноваження по

контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Згідно із законом України «Про Рахункову палату» Рахункова палата є постійно діючим органом контролю, що утворений Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй.

Оскільки Конституцією України до повноважень Верховної Ради України належить контроль за виконанням Державного бюджету України, цей контроль парламент здійснює як безпосередньо, так і через створену ним Рахункову палату, яка контролює використання коштів Державного бюджету України від імені Верховної Ради України.

Свою діяльність Рахункова палата здійснює самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави.

Бюджетним кодексом України до повноважень Рахункової палати по контролю за дотриманням бюджетного законодавства належить здійснення контролю:

- за використанням коштів Державного бюджету України відповідно до закону про Державний бюджет України;
- за утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу України;
- за ефективністю використання та управління коштами Державного бюджету України;
- за використанням бюджетних коштів у частині фінансування повноважень місцевих державних адміністрацій та делегованих місцевому самоврядуванню повноважень органів виконавчої влади по доходах і видатках.

Законом України «Про Рахункову палату» повноваження Рахункової палати поширюються на Верховну Раду України, органи виконавчої влади, в тому числі їх апарати, Національний банк України, Антимонопольний комітет України, Фонд державного майна України та інші державні органи і установи, створені згідно з законодавством України.

Рахункова палата має право контролювати також місцеві державні

адміністрації та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, банки, кредитні установи, господарські товариства, страхові компанії, інші фінансові установи і їх спілки, асоціації та інші об'єднання незалежно від форм власності, об'єднання громадян, недержавні фонди та інші недержавні некомерційні громадські організації у тій частині їх діяльності, яка стосується використання коштів Державного бюджету України.

Згідно з зазначеним законом Рахункова палата здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України, фінансуванням загальнодержавних програм в частині, що стосується використання коштів Державного бюджету України; здійснює за дорученням Верховної Ради України контроль за виконанням Державного бюджету України за поквартальним розподілом доходів і видатків відповідно до показників цього бюджету, в тому числі видатків по обслуговуванню внутрішнього і зовнішнього боргу України; контролює ефективність управління коштами Державного бюджету України Державним казначейством України, законність і своєчасність руху коштів Державного бюджету України, перевіряє законність та ефективність використання фінансових ресурсів, що виділяються з Державного бюджету України на виконання загальнодержавних програм; здійснює контроль за виконанням рішень Верховної Ради України про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам, міжнародним організаціям, передбачених у Державному бюджеті України, перевіряє за дорученням Верховної Ради України відповідно до свого статусу кошторис витрат, пов'язаних з діяльністю Верховної Ради України та її апарату, допоміжних органів і служб Президента України та апарату Кабінету Міністрів України, а також витрачання коштів державними установами та організаціями, що діють за кордоном і фінансуються за рахунок Державного бюджету України.

Рахункова палата має повноваження щодо організації і проведення оперативного контролю за використанням коштів Державного бюджету України за звітний період;

- проведення комплексних ревізій і тематичних перевірок по окремих розділах і статтях Державного бюджету України;
- проведення експертизи проектів Державного бюджету України, а також проектів законів та інших нормативних актів, міжнародних договорів України, загальнодержавних програм та інших документів, що стосуються питань державного бюджету і фінансів України;
- здійснення аналізу і дослідження порушень і відхилень бюджетного процесу, підготовки і внесення до Верховної Ради України пропозицій щодо їх усунення, а також удосконалення бюджетного законодавства в цілому;
- підготовки і подання висновків до Верховної Ради України та її комітетів щодо виконання Державного бюджету України;
- направлення матеріалів перевірок, ревізій та обслідувань Кабінету Міністрів України, відповідним центральним органам виконавчої влади, Національному банку України, Фонду державного майна України, підприємствам, установам і організаціям для розгляду і вжиття необхідних заходів;
- порушення перед Верховною Радою України, Президентом України, а також органами виконавчої влади клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні вимог чинного законодавства України, внаслідок чого завдано матеріальної шкоди державі.

З огляду на те, що Державний бюджет України складається на основі прогнозних показників надходжень до бюджету, фактичні показники доходів можуть не співпадати з прогнозними. Факт перевиконання доходної частини Державного бюджету України згідно з Бюджетним кодексом України визнається у разі, якщо за підсумками трьох кварталів показники доходів перевищують враховані у розписі державного бюджету на відповідний період більше ніж на 15 відсотків. Факт перевиконання офіційно підтверджується офіційним висновком Рахункової палати.

Забезпечення Рахункової палати інформацією, необхідною для здійснення нею повноважень щодо контролю, передбачено рядом

законодавчих актів України.

Законом України «Про Рахункову палату» встановлено, що на запити Рахункової палати в процесі здійснення нею своїх функцій всі органи державної влади і органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форм власності та їх посадові особи зобов'язані надавати інформацію, що стосується об'єктів контролю та є необхідною для здійснення перевірки, ревізії та обслідування. На вимогу Рахункової палати Національний банк України, уповноважені банки та кредитні установи, фінансові організації зобов'язані надавати посадовим особам Рахункової палати необхідні документальні підтвердження операцій і стану рахунків об'єктів, що перевіряються. Підприємства, установи та організації зобов'язані надавати на вимогу Рахункової палати довідки і копії документів щодо операцій і розрахунків з об'єктами, що перевіряються.

Посадові особи органів і підприємств, що перевіряються, у разі відмови або ухилення від своєчасного надання необхідної інформації або документації на вимогу Рахункової палати, а також за надання недостовірної інформації підлягають притягненню до відповідальності у порядку, встановленому чинним законодавством України.

Бюджетний кодекс України також передбачає надання Рахунковій палаті Державним казначейством України місячної, квартальної звітності про виконання Державного бюджету України.

Органи стягнення надають Рахунковій палаті не пізніше 12 числа місяця, наступного за звітним, звітність про фактичні надходження податків і зборів (обов'язкових платежів) та інших доходів до бюджету, про податкову заборгованість, включаючи суми недоїмки та переплат (у галузевому і територіальному розрізі, а також у розрізі джерел доходів та форм власності).

Інформацію про втрати доходів бюджету внаслідок податкових пільг, а також про суми реструктуризованої та списаної податкової заборгованості (у галузевому і територіальному розрізі, а також у розрізі джерел доходів та форм власності) і суми відстрочених та розстрочених платежів органи

стягнення надають Рахунковій палаті не пізніше 35 днів після закінчення кварталу.

Головні розпорядники бюджетних коштів надають Рахунковій палаті зведену фінансову звітність про виконання кошторисів.

В свою чергу Рахункова палата за встановленими формами щоквартально подає Верховній Раді України оперативний звіт про хід виконання Державного бюджету України, в якому наводяться фактичні відомості про формування доходів і проведені витрати у порівнянні з показниками, затвердженими Законом про Державний бюджет України поточного року, і показниками за відповідний період або квартал попереднього року.

Протягом двох тижнів з дня офіційного подання Кабінетом Міністрів України річного звіту про виконання закону про Державний бюджет України Рахункова палата готує висновки щодо використання коштів Державного бюджету України.

Зазначені висновки повинні містити наступну інформацію про:

- дотримання закону про Державний бюджет України на відповідний рік у розрізі текстових статей, які вплинули на стан виконання державного бюджету;
- оцінку впливу змін макроекономічних показників у звітному році на виконання державного бюджету;
- оцінку втрат державного бюджету внаслідок дії пільг, які надавались суб'єктам господарювання по сплаті податків, зборів, інших обов'язкових платежів, а також списання та реструктуризації податкової заборгованості, фінансових санкцій та надання відстрочок у здійсненні фінансової політики держави за матеріалами Державної податкової адміністрації, Державної митної служби, інших органів стягнення;
- підсумки контрольної роботи Рахункової палати за звітний рік з аналітичними висновками, огляд встановлених правопорушень (недоліків) у процесі виконання, оцінку наслідків їх негативного впливу на стан

державних фінансів та пропозиції стосовно їх усунення.

Верховна Рада України розглядає звіт про виконання закону про Державний бюджет України у двотижневий термін з дня отримання висновків Рахункової палати щодо використання коштів Державного бюджету України.

Із співповіддю про виконання закону про Державний бюджет України виступає Голова Рахункової палати.

Діяльність щодо контролю за виконанням Державного бюджету України організується і проводиться Рахунковою палатою на основі річних і поточних планів, які формуються з урахуванням всіх видів і напрямів діяльності Рахункової палати та конкретних доручень Верховної Ради України, її комітетів.

До плану роботи Рахункової палати обов'язково включається виконання звернень не менш як однієї третини конституційного складу Верховної Ради України, поданих у порядку, встановленому Регламентом Верховної Ради України. При формуванні планів роботи Рахункової палати враховується обов'язковий розгляд звернень та пропозицій Президента України, Кабінету Міністрів України.

Позапланові контрольні заходи проводяться за рішеннями Колегії Рахункової палати на підставі постанов або протокольних доручень Верховної Ради України, звернень комітетів Верховної Ради України та запитів народних депутатів України, по яких Верховна Рада приймає рішення.

Бюджетний кодекс України передбачає також здійснення Рахунковою палатою зовнішнього контролю та аудиту фінансової та господарської діяльності бюджетних установ в частині контролю за використанням коштів Державного бюджету України.

Реалізація повноважень Рахункової палати щодо контролю за використанням бюджетних коштів згідно із законом України «Про Рахункову палату» здійснюється через проведення нею ревізій та перевірок відповідно

до функцій, визначених статтею 6 Закону України «Про Рахункову палату». Терміни, обсяги і засоби їх проведення встановлюються Рахунковою палатою. В ході перевірок та ревізій на основі документального підтвердження їх результатів, достовірності бухгалтерського обліку і фінансової звітності визначаються своєчасність і достатність взаємних розрахунків об'єкта, що перевіряється, і Державного бюджету України. Якщо перевірка чи ревізія належить до компетенції як Рахункової палати, так і іншого державного контрольного органу, вона повинна проводитися ними спільно. За підсумками проведених перевірок і ревізій складаються звіти, за достовірність яких відповідні посадові особи Рахункової палати несуть персональну відповідальність.

Про результати проведених перевірок і ревізій Рахункова палата інформує Верховну Раду України, доводить до відома керівників відповідних центральних органів виконавчої влади, підприємств, установ і організацій.

Про виявлені факти порушення закону, а також заподіяння державі шкоди Рахункова палата інформує Верховну Раду України, а у разі виявлення порушень закону, що тягнуть за собою адміністративну або кримінальну відповідальність, за рішенням Колегії Рахункової палати передає відповідні матеріали до правоохоронних органів.

Розпорядники бюджетних коштів в особі їх керівників організують внутрішній контроль і внутрішній аудит та забезпечують їх здійснення у своїх установах і на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до сфери управління таких розпорядників бюджетних коштів.

Внутрішнім контролем є комплекс заходів, що застосовуються керівником для забезпечення дотримання законності та ефективності використання бюджетних коштів, досягнення результатів відповідно до встановленої мети, завдань, планів і вимог щодо діяльності розпорядника бюджетних коштів і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління.

Внутрішнім аудитом є діяльність, спрямована на удосконалення

системи управління, внутрішнього контролю, запобігання фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності розпорядника бюджетних коштів і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, та яка передбачає надання незалежних висновків і рекомендацій. Для здійснення внутрішнього аудиту розпорядник бюджетних коштів в особі керівника утворює самостійний структурний підрозділ внутрішнього аудиту, що є підпорядкованим і підзвітним безпосередньо такому керівнику.

Основні засади здійснення внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту та порядок утворення підрозділів внутрішнього аудиту визначаються Кабінетом Міністрів України. Організаційно-методологічні засади здійснення внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту визначаються Міністерством фінансів України, яке забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері державного внутрішнього фінансового контролю, у тому числі здійснює оцінку функціонування систем внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту.

Контрольні питання

1. В чому полягає публічно-правова природа бюджетного права?
2. Які групи відносин складають предмет бюджетного права?
3. В чому полягає специфіка методу бюджетного права?
4. Які обставини зумовлюють існування діючої бюджетної системи в Україні?
5. Які методи бюджетного регулювання застосовуються в Україні?
6. Яким законодавством регулюється формування доходів бюджетів?
7. В чому проявляється юридичний аспект бюджетних видатків?
8. Кому належить право на здійснення внутрішніх та зовнішніх запозичень?

9. В чому полягає зміст бюджетного контролю?

10. Які Ви знаєте заходи впливу за порушення бюджетного законодавства?

Література

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-В. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

2. Бюджетний кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2010. №50-51. ст. 572.

3. Про Рахункову палату: закон України від 2 липня 2015 р. №576-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №36. Ст. 360.

4. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21 травня 1997 р. №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №24. Ст. 170.

5. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. №228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF#Text>.

6. Википедія: Вільна енциклопедія. Офіційний сайт. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.

7. Воронова Л. К., Кучерявенко М. П., Пришва Н. Ю. та ін. Фінансове право України : навч. посіб. К. : Прав. єдність, 2009. С. 129.

8. Воронова Л. К. Фінансове право України : підручник. К. : Прецедент; Моя книга, 2006. С. 114.

9. Монаєнко А.О. Бюджетне право України : навч. посіб. / А. О. Монаєнко; Клас. приват. ун-т. Запоріжжя: КПУ, 2009. 399 с.

10. Монаєнко А. Поняття бюджетно-процесуального права. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 4. С. 278-287.

11. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс : підручник. К. :

Юрінком Інтер, 2010. С. 218-219.

12. Перощук З. І. Деякі правові питання бюджетів та їх складових елементів в умовах бюджетної децентралізації. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія : Юриспруденція. 2014. Вип. 11(1). С. 154-157.

13. Попова К. Правове забезпечення бюджетного процесу: поняття, проблеми, напрями реформування. *Актуальні проблеми державного управління*. 2014. Вип. 4. С. 160-164.

14. Фінансове право : підручник / М. П. Кучерявенко, О. О. Дмитрик, О. А. Лукашев та ін. ; за ред. М. П. Кучерявенка. Х. : Право, 2016. 440 с.

15. Чернадчук В. Проблеми визначення об'єкта бюджетних правовідносин. *Юридична Україна*. 2004. №2. С. 34-38.

16. Шевчук О., Федішин О. Фінансово-правовий аспект державного бюджету та його роль у бюджетній системі України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Випуск 2 (18). С. 100-105.

17. Шинкарюк О. Проблеми вдосконалення нормативно-правового забезпечення формування місцевих бюджетів в умовах децентралізації. *Світ фінансів*. 2015. Вип. 4. С. 76-87.

РОЗДІЛ 3.

ПОДАТКОВЕ ПРАВО ЯК ІНСТИТУТ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

- 3.1. Поняття та джерела податкового права.
- 3.2. Предмет і метод податкового права.
- 3.3. Види та особливості податкових правовідносин.
- 3.4. Правовий механізм справляння та сплати податку.
- 3.5. Контроль за дотриманням податкового законодавства.

3.1. Поняття та джерела податкового права

Зміни в економічному та в політичному устрої держави вимагають переосмислення системи фінансового права.

Для галузі фінансового права характерний набір інститутів, що забезпечує всі сторони й елементи юридичного режиму руху державних коштів. Необхідно враховувати те, що інститути фінансового права передбачають цілісне регулювання тільки в рамках галузі й мають спеціалізований характер щодо визначеної групи правових норм.

Якщо виходити з визначення галузі права, то це насамперед відносно замкнута частина системи права, яка включає сукупність норм, що регулюють суспільні відносини у певній дуже своєрідній сфері діяльності людей. Замкнутою частиною системи права виступає саме фінансове право. Податкове ж право не можна розглядати як відокремлену частину системи права.

Складний характер інституту податкового права означає певну ієрархічну структуру, яка включає самостійні базові інститути оподаткування (інститут оподаткування фізичних осіб; інститут місцевих податків і зборів; інститут податкової відповідальності та ін.).

Отже, податкове право:

– *виступає* як інститут предметний, тобто присвячений чітко визначеному предмету – різновиду відносин, що виникають з приводу встановлення, сплати і стягнення податків і зборів, їх зміни і скасування;

– *регулює* суспільні відносини щодо встановлення, справляння і стягнення податкових платежів, їх зміни і скасування; розподіл і використання бюджетних коштів перебуває за межами податкових відносин, як і питання встановлення і стягнення неподаткових платежів та інших державних зборів;

– *встановлює* обов'язок юридичних і фізичних осіб сплачувати податки і збори, а також регламентує процедуру обчислення і сплати податків і зборів, порядок здійснення податкового контролю і застосування заходів відповідальності за порушення податкового законодавства;

– є *складним інститутом*, що включає сукупність своєрідних фінансово-правових норм. Ця специфіка передбачає аналіз відносин, які охоплюють рух коштів від платників до відповідних фондів (бюджетів) у формі податкових платежів.

Податкове законодавство України характеризується низкою **особливостей**:

1. Виступаючи формою реалізації податкового права, містить достатньо широке коло нормативно-правових актів, які регулюють сферу оподаткування.

2. Відповідно до ч. 2 ст. 92 Конституції України система оподаткування, податки і збори встановлюються виключно законами України, а тому основу нормативно-правових актів, що регулюють податкові правовідносини, повинні складати саме закони.

3. Поряд із законами існує значна кількість підзаконних нормативно-правових актів (укази, Інструкції, роз'яснення, накази), що регулюють податкові правовідносини.

4. Частина податкового законодавства України включається до бюджетного права, що виділяє фіскальні функції у податковому

регулюванні, хоча податки істотно впливають на діяльність суб'єктів господарювання, а податкова система виконує функцію структурування економіки.

Отже, **податкове право** являє собою відносно самостійний сектор фінансового права і займає автономне положення щодо інших інститутів цієї галузі. Певна відмежованість його полягає в регулюванні дуже специфічного виду суспільних відносин. Замкнутість, відмежованість податкового права менш виражена, порівняно з іншими галузями, оскільки у взаємодії з іншими інститутами здійснюється загальне регулювання відносин, що складають предмет фінансового права. Тому тільки разом з іншими інститутами податкове право забезпечує загальне галузеве регулювання.

Взаємодія з іншими інститутами фінансового права передбачає певні відносини субординації. Самостійні підрозділи всередині податкового права свідчать про складний характер цього інституту.

Податкове право взаємодіє з усіма інститутами фінансового права. Його норми регулюють діяльність зі стягнення податкових платежів для загальнодержавних і місцевих потреб.

Податкове право визначається як самостійна складова фінансового права та вирізняється автономністю в переліку фінансово-правових інститутів, і водночас, тісно пов'язане з усіма інститутами фінансового права.

Найбільш близьким до податкового права є **інститут податкового контролю**, який, в свою чергу, є видом фінансового контролю та містить норми, що регулюють контрольну діяльність податкових органів держави. Бюджетне право пов'язане з податковим правом через структуру доходної частини бюджетної класифікації та структуру системи оподаткування.
Механізми оподаткування

Взаємодіє податкове право також з усіма іншими інститутами фінансового права, оскільки особливості механізму оподаткування характерні й для регулювання сфери банківської діяльності, страхування,

ринку цінних паперів тощо.

За межами системи фінансового права податкове право пов'язане з іншими галузями права, передусім з конституційним правом. Адже конституційні норми, що закріплюють принципи діяльності органів державної влади й місцевого самоврядування, повноваження цих органів у галузі оподаткування, які визначають загальні засади системи оподаткування, є основою для розвитку податкового законодавства і входять до складу податкового права.

Тісний зв'язок податкового права з адміністративним правом обумовлюється тим, що заходи адміністративної відповідальності застосовуються до порушників податкового законодавства. Окрім того, нормативно-правові акти, що регламентують діяльність податкових органів є джерелами адміністративного права України, проте також включаються і до податкового права, оскільки в них виражені правові норми, які визначають повноваження в галузі оподаткування. Також пов'язане податкове право з цивільним, кримінальним, міжнародним, екологічним правом та іншими галузями права.

Податкова система України являє собою:

- сукупність податків та зборів, законодавчо закріплених державою;
- принципів системи податкової системи;
- форм і методів встановлення податків та зборів, їх змін або скасування;
- наявність дій, що забезпечують сплату податків та зборів;
- контроль і відповідальність за порушення податкового законодавства.

Основні засади податкового законодавства України визначені ст. 4 Податкового кодексу (ПК). У відповідності з даною статтею податкова система повинна забезпечувати оптимізацію розподілу та перерозподілу національного доходу, спираючись на такі принципи:

Принципи податкової системи України

Принципи податкової системи	Зміст принципів податкової системи
Загальність оподаткування	у відповідності з положеннями Податкового кодексу та Митного кодексу, законів з питань оподаткування та митної справи, кожен суб'єкт, якому належить сплачувати податки та збори, повинен їх сплачувати
Рівність усіх платників податків перед законом, відсутність проявів податкової дискримінації	однаковий підхід до усіх платників податків, незалежно від національної, релігійної, соціальної, расової приналежності, форми власності, громадянства, місця походження (виникнення) капіталу
Невідворотність настання визначеної законом відповідальності	у разі порушення податкового законодавства повинна настати визначена законом відповідальність
Соціальна справедливість	розмір (ставки, пільги) податків і зборів визначено відповідно до платоспроможності платників податків
Презумпція правомірності рішень платника	у випадку, коли згідно нормативно правових актів припускається неоднозначне (множинне) трактування прав та обов'язків платників податків або контролюючих органів, рішення приймається на користь платника
Фіскальна достатність	податки і збори установлюються з урахуванням необхідності досягнення збалансованості між надходженнями до бюджету та витратами до бюджету
Нейтральність оподаткування	встановлені податки і збори не повинні впливати на збільшення або зменшення конкурентоспроможності платника податків
Економічність оподаткування	суми встановлених податків і зборів, які необхідно сплати до бюджету, повинні перевищує витрати на їх адміністрування
Рівномірність і зручність сплати	з урахуванням забезпечення своєчасного надходження коштів від сплати податків та зборів до бюджету, встановлюються позиції рівномірності, необхідності та зручності їх сплати платниками
Стабільність	зміни щодо податків і зборів можуть вноситися не пізніше ніж за шість місяців до початку нового бюджетного періоду, в якому будуть діяти ці зміни
Єдиний підхід до встановлення податків і зборів	на законодавчому рівні визначено єдиний підхід до всіх обов'язкових елементів податку

Термін «джерела права» відомий понад 2 тисячі років. У світовій юриспруденції термін «джерело права» застосовується у значенні зовнішньої форми об'єктивізації, висловлювання права чи нормативної державної волі. Сучасне розуміння джерел податкового права не викликає суттєвих

розбіжностей.

Система джерел податкового права включає безліч елементів, що представляють собою нормативні правові акти, що регулюють податкові відносини. Джерелом податкового права може вважатися нормативно-правовий акт, що містить положення щодо встановлення, введення та справляння податків і зборів, податкового контролю, а також щодо притягнення до відповідальності за вчинення податкового правопорушення.

Джерелами податкового права є конкретна форма вираження правотворчої діяльності представницьких і виконавчих органів державної влади та органів місцевого самоврядування, з приводу прийняття компетентними державними органами нормативних актів, що встановлюють норми податкового права.

Джерела податкового права повинні:

- встановлювати певні правила поведінки, які виключають їх індивідуалізацію стосовно окремого суб'єкта;
- бути виданими компетентним органом (в основному органами державної влади); мати чітку відповідність матеріальній і процесуальній сторонам функціонування податкового механізму.

В цілому **джерелами податкового права** є форма вираження правотворчої діяльності держави із приводу прийняття компетентними державними органами нормативних актів, що встановлюють норми податкового права. Зовнішній характер цієї форми об'єктивного права характеризується перш за все тим, що відбувається закріплення поведінки учасників податкових відносин. Крім того, особливим чином здійснюється і його оформлення - як спеціальних приписів нормативно-правових актів, залежно від їх становища в ієрархії податкового законодавства. Нарешті, подібне зовнішнє оформлення надає джерелу права певна якість - форма вимоги, характер правової норми. Таким чином, джерело права є зовнішньою формою об'єктивізації правової норми.

Традиційно джерелами права вважаються нормативно-правові акти,

санкціоновані звичаї, прецеденти (судові або адміністративні), міжнародні угоди. Можливі декілька підходів до розгляду джерела права:

- *соціально-економічний* – визначає сукупність соціально-економічних факторів, які регулюють об’єктивні закони;
- *державно-політичний* – характеризує реалізацію державної волі в конкретних правових нормах;
- *юридичний* – специфічний механізм, що передбачає реалізацію державної свободи в конкретних нормах права.

Джерела податкового права можуть бути поділені за декількома ознаками.

Таблиця 3.2

Класифікація ознак джерел податкового права

Ознаки джерел податкового права	Зміст джерел податкового права за кваліфікаційними ознаками
За владно-територіальною ознакою	загальнодержавні нормативні акти
	місцеві нормативні акти
За характером правових норм	нормативні акти, що містять правові норми загального характеру, прийняті компетентними органами в установленому порядку
	ненормативні - акти, що не містять правових норм загального характеру
За особливостями правового регулювання та характером встановлення	звичай, санкціонований компетентними органами у встановленому порядку (ним здебільшого регулюються процесуальні сторони функціонування податкових актів, межі компетенції державних органів у сфері оподаткування)
	прецедент, який дістав широкого поширення в правових системах англосаксонського типу, особливо за наявності прогалин в законодавстві (специфіка тут полягає в тому, що правозастосовчий орган фактично є нормотворчої структурою)
	міжнародні договори (конвенції, угоди), які набувають важливого значення при врегулюванні подвійного оподаткування, інших питань оподаткування (в Україні вони мають перевагу над законами, прийнятими Верховною Радою)
	правова доктрина, що притаманна мусульманським країнам . де вона як одне з важливих джерел шаріату заповнює прогалини законодавства відповідно до приписів мусульманської доктрини

Джерелам податкового права притаманні дві важливі властивості:

1) вони є *невід'ємною частиною фінансового правотворчості*, яке в свою чергу представляє один з основних напрямків фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування. У результаті здійснення державою та органами місцевого самоврядування правотворчої діяльності і утворюються джерела податкового права;

2) вони являють собою *форму існування податкових норм*, тобто зовнішнє об'єктивований вираз загальнообов'язкових правил поведінки суб'єктів у податкових відносинах. Форма джерела податкового права містить знання про чинному законодавстві, регулюючому податки і збори.

Цікавою особливістю джерел податкового права, що відрізняє податкове законодавство від інших нормативних правових актів, є дія в якості перехідного закону. Перехідний період податкового закону передбачає, що у разі зміни податкових норм для окремих суб'єктів зберігається раніше діючий правовий режим або навпаки, до положень актів законодавства про податки і збори, що носять перехідний характер, не застосовується принцип заборони надання зворотної сили нормативним актам, що погіршує становище платників податків

Джерела податкового права, як і джерела інших галузей (підгалузей) права, володіють наступними властивостями:

– *формальною визначеністю*;

– *загальнообов'язковим, охоронюваної* можливістю державного примусу;

– *законністю*, що полягає в наявності юридичної сили. Джерело податкового права має бути виданий в межах компетенції відповідним державним чи муніципальним органом, відповідати актам вищих органів, належним чином опублікований (оприлюднене).

Водночас джерела податкового права мають свої характерні риси, які відрізняють їх від сукупностей нормативно-правових актів, регулюючих інші галузі (підгалузі) права.

По-перше, джерела податкового права регулюють суспільні відносини, що становлять предмет податкового права. Предмет податкового права служить правостворюючим фактором правотворчості в податковій сфері.

По-друге, джерела податкового права приймаються тільки тими органами держави або місцевого самоврядування, правотворча компетенція яких прямо передбачена НК.

По-третє, податкове право, будучи кодифікованою підгалузю фінансового права, регулюється не тільки ПК. Джерела податкового права характеризуються множинністю.

Джерелами податкового права України є нормативно-правові акти, що закріплюють норми податкового права, а також міжнародні договори України, що стосуються сфери регламентації податкових правовідносин, і в сукупності складають податкове законодавство.

Податкові закони – це нормативно-правові акти законодавчого органу влади, в яких закріплені норми податкового права, що регулюють особливу сферу суспільних відносин – сферу оподаткування, і які мають вищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів. Вони складають певну систему:

1) *загальні не фінансові закони* – конституційні закони або закони, що належать до інших галузей права, які містять податкові норми;

2) *загальні фінансові закони* – це в основному бюджетні закони;

3) *загальні податкові закони* – закони, що містять положення, які регулюють податкову систему в цілому. Її основи, головні характеристики податкових важелів;

4) *спеціальні податкові закони* - закони, що регулюють окремі групи або види податків.

Податкове законодавство складається з Конституції України, Податкового кодексу України, Митного кодексу України, законів України, чинних міжнародних договорів України, якими регулюються питання оподаткування; нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України,

рішень органів місцевого самоврядування, прийнятих відповідно до Податкового кодексу України та інших законів з питань оподаткування.

Основне місце в системі джерел податкового права складає **Податковий кодекс України** - закон України, який регулює відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів.

Податковий кодекс України зокрема визначає:

- вичерпний перелік податків та зборів, що справляються в Україні, та порядок їх адміністрування;
- платників податків та зборів, їх права та обов'язки;
- компетенцію контролюючих органів, повноваження і обов'язки їх посадових осіб під час здійснення податкового контролю;
- відповідальність за порушення податкового законодавства.

3.2. Предмет і метод податкового права

Специфіка податкового права характеризується предметом і методом правового регулювання.

Кожний правовий інститут відповідає певній групі суспільних відносин. Інститут податкового права охоплює відповідну систему відносин, що й становить предмет податкового права.

Якщо предмет фінансового права охоплює відносини, пов'язані з рухом державних коштів, то податкове право виділяє відносини щодо руху тільки коштів знизу вгору - від платників до бюджетів у формі податків і зборів. **Предметом податкового права** є система однорідних суспільних відносин, що регулює податкові відносини державних податкових органів і платників податків щодо встановлення, зміни та сплати платниками відповідних податків у відповідний бюджет. Доходи при цьому обчислюються в грошовій формі.

Предмет регулювання охоплює сукупність певних специфічних відносин. Це дозволяє виділити останні із загальної маси фінансових

відносин. Особливістю їх є рух грошей у власність держави знизу вгору (від платника до бюджету) у формі податків і зборів.

Ці відносини можна поділити на такі основні групи:

– відносини зі встановлення податків та інших обов'язкових платежів податкового характеру:

– відносини із стягнення податків, інших обов'язкових платежів податкового характеру;

– відносини, пов'язані зі здійсненням податкового контролю;

– відносини, пов'язані з відповідальністю за правопорушення у сфері оподаткування.

Процес розподілу й використання публічних фінансових ресурсів не є предметом податкового права. Відносини з розподілу коштів, виділення їх на задоволення державних потреб (тобто рух згори вниз), хоча і регулюються фінансовим правом, але не є предметом податкового права.

Методом податкового права є система прийомів (способів) впливу на суспільні правовідносини, які складають предмет податкового права, на поведінку учасників цих відносин.

За методом правового регулювання податкове право мало чим відрізняється від традиційного методу фінансового права, в основі якого покладено метод владних розпоряджень. Однак він характеризується своєрідним механізмом регулювання, особливим переплетенням норм, юридичним режимом. основною рисою методу регулювання податкових відносин є державно-владні розпорядження одним учасникам податкових відносин з боку інших, які виступають від імені держави. Метод, що базується на владному підпорядкуванні однієї сторони іншій, властивий також іншим галузям права (наприклад адміністративному), але при регулюванні податкових відносин цей метод набуває специфіки, що полягає у конкретному змісті, а також у певному колі органів, уповноважених державою на владні дії. Наприклад, характерною рисою методу податкового права є та обставина, що владні розпорядження стосуються певного кола

платників, порядку, умов і розмірів платежів до бюджетів чи позабюджетних фондів, цілей використання коштів і т. ін. Коло державних органів, уповноважених давати розпорядження учасникам податкових відносин, складають податкові органи.

Метод податкового права є фінансово-правовим і передбачає використання імперативних норм (йдеться про безумовний характер імперативності). Наприклад, застосування санкцій за податкові правопорушення виключає альтернативу - вони визначаються однозначно і безумовно. У нормах податкового права закріплено зобов'язання щодо передачі коштів платників до бюджетів.

Методом податкового права, як і фінансового права, є метод владних приписів, який характеризується особливими засобами впливу, заснованими на нерівності суб'єктів, і передбачає використання в основному імперативних норм. Це обумовлено самим змістом податкових правовідносин - забезпечення формуванням бюджетів відповідних рівнів та державних цільових фондів. При регулюванні податкових відносин цей метод набуває своєї специфіки, яка полягає у змісті податкових правовідносин, а також залежить від правового статусу їх суб'єктів.

Ознаки методу владних приписів при регулюванні податкових правовідносин:

- владні розпорядження стосуються кола платників, порядку, умов та розміру платежів до бюджетів і державних цільових фондів тощо;
- коло органів, уповноважених давати владні розпорядження учасникам податкових правовідносин, складають податкові органи;
- широке використання імперативних норм податкового права з метою формування бюджетів і державних цільових фондів за рахунок доходів платників податків та інших обов'язкових платежів податкового характеру.

У податковому праві застосовуються й інші прийоми (способи) регулювання податкових відносин. Можливість вибору ставки оподаткування, наприклад, дає можливість формувати податкову політику

суб'єктам підприємницької діяльності на власний розсуд шляхом використання рекомендацій, узгоджень, пропаганди, що обумовлює метод переконання. Проте деяка свобода дій підпорядкованих суб'єктів обмежена тими ж владними розпорядженнями органів влади й можлива лише в межах наданих суб'єкту прав.

Узагальнюючи вищевикладене можна констатувати той факт, що податкове право – це сукупність фінансово-правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу встановлення, стягнення податків та Інших обов'язкових платежів податкового характеру, а також інші відносини в галузі оподаткування. Предметом податкового права є система однорідних суспільних відносин, що регулює податкові відносини державних податкових органів і платників податків щодо встановлення, зміни та сплати платниками відповідних податків у відповідний бюджет, а методом податкового права є система прийомів (способів) впливу на суспільні правовідносини, які складають предмет податкового права, на поведінку учасників цих відносин.

3.3. Види та особливості податкових правовідноси

Податкові правовідносини це різновидом фінансових правовідносин, що регулюються фінансово-правовою нормою. Податковим правовідносинам властиві всі ознаки фінансових правовідносин: вони виникають на підставі фінансово-правових норм як форми їх реалізації та мають владний характер, який за своїм змістом виражає інтереси держави. При цьому податкові правовідносини мають свої специфічні характеристики, обумовлені предметом і методом правового регулювання, вони виникають і розвиваються у сфері податкової діяльності держави, є формою реалізації публічних інтересів і розглядаються як публічно-правові відносини.

Податкові правовідносини мають свої специфічні характеристики, зумовлені предметом і методом правого регулювання, вони виникають і розвиваються в сфері податкової діяльності держави, є формою реалізації

публічних інтересів і розглядаються як публічно-правові відносини.

Серед *особливостей податкових правовідносин* виділяються наступні:

- опосередкованість їх рухом публічних грошових фондів;
- особливе місце в системі правовідносин;
- винятково грошовий характер;
- специфічний стан держави, коли вона виступає й організатором цих відносин, і власником податкових надходжень;
- їх виникнення, змінення та припинення безпосередньо на підставі закону.

За своїм змістом податкові правовідносини є економічними.

Основні принципи правового регулювання податкових відносин можуть бути загальними для всіх галузей права, а також специфічними для окремої галузі права. Можна означити основні юридичні принципи оподаткування:

Таблиця 3.3

Основні принципи правового регулювання податкових відносин

Принципи правового регулювання податкових відносин	Зміст принципів правового регулювання податкових відносин
Принцип рівного податкового тягаря (нейтральності)	передбачає обов'язковість сплати податків і рівність платників перед податковим законодавством
Принцип установлення податків законами	означає, що визначати податки повинні представницькі органи, приймаючи в обов'язковому порядку відповідні закони. Принцип закріплений у Конституції України
Принцип заперечення зворотної сили податкових законів	відповідно до цього принципу, будь-який прийнятий закон, за яким змінюються розміри податкових платежів, не поширюється на відносини, що виникли до прийняття даного закону
Принцип пріоритету податкового закону над неподатковими законами	означає, що якщо неподаткові закони містять норми, які торкаються податкової сфери, застосовувати їх можна тільки в тому випадку, якщо вони чітко підтверджені та відповідають нормам податкового законодавства. Принцип є спеціальним.
Принцип наявності всіх елементів податку в податковому законі	припускає, що відсутність хоча б одного елемента податку вигідна платникові податків, що може не сплачувати податок (або сплачувати його зручним для себе способом)

Принципи правового регулювання податкових відносин	Зміст принципів правового регулювання податкових відносин
Принцип поєднання інтересів держави та зобов'язаних суб'єктів	властивий будь-якій системі податкового законодавства та припускає наявність нерівності сторін (платник податків, держава, органи місцевого самоврядування) у правовому регулюванні податкових відносин і при застосуванні податкового законодавства

Умови дії податкових правовідносин, права й обов'язки суб'єктів, заходи, що гарантують виконання вимог правової норми визначаються державним розпорядженням.

Податково-правова норма – це загальнообов'язкове правило поведінки, що визначається та охороняється законодавством держави й охороняється нею. Податково-правова норма, діючи разом з іншими правовими нормами, закріплює за учасниками податкових відносин суб'єктивні податкові права та покладає на них юридичні обов'язки, пов'язані з оподаткуванням суб'єктів.

Податкові норми класифікуються за особливостями впливу на учасників відносин та за змістом:

Таблиця 3.4

Класифікація податкових норм

Види податкових норм	Зміст видів податкових норм
За особливостями впливу на учасників відносин	зобов'язуючі – норми, що в категоричній формі встановлюють обов'язок робити певні активні дії. Наприклад, норми, що встановлюють обов'язок зі сплати податків, надання декларацій, звіті
	забороняючі – норми, що в категоричній формі встановлюють обов'язок не робити заборонених дій, які порушують порядок, закріплений податковими нормативними актами.
	уповноважуючі – норми, що надають учасникам правовідносин право на певні позитивні дії в межах розпоряджень, що містяться в податковій нормі. Допускаючи певну самостійність, подібні норми все одно перебувають під впливом (хоч і непрямым) імперативних розпоряджень: органи місцевого самоврядування можуть встановлювати та регулювати механізми місцевих податків і зборів на своїй території, але тільки в рамках (переліку, межах), установлених законодавчо

Види податкових норм	Зміст видів податкових норм
За змістом	матеріальні – норми, що регулюють змістовий бік реальних суспільних відносин, міру прав і обов’язків учасників, види й обсяг матеріальних і грошових зобов’язань
	процесуальні – норми, що регулюють процедуру (порядок) діяльності суб’єктів правовідносин з реалізації матеріальних норм у сфері діяльності з приводу надходження податків і зборів у бюджету

Структура податково-правової норми відображає внутрішній склад норми, її складові частини, елементи. До частин податково-правової норми відносять гіпотезу, диспозицію та санкцію.

Гіпотеза – частина норми права, яка визначає умови дії податкової норми. Вона виказує фактичні обставини, у разі настання яких необхідно керуватися цією нормою, а також вказує на учасників відносин та головні умови цих відносин.

Диспозиція – частина норми права, що вказує, на те якою повинна бути поведінка суб’єктів відносин, зміст їх прав та обов’язків у разі настання обставин, описаних у гіпотезі.

Санкція – частина норми права, що передбачає заходи впливу, які можуть бути застосовані до осіб, що не дотримуються розпоряджень податкових норм. Санкції розраховані на настання фактичних обставин, що являють собою правопорушення, та реалізують при цьому охоронну функцію права.

Для норм податкового права характерні податкова правоздатність та дієздатність. **Податкова правоздатність** – передбачена нормами податкового права здатність мати права й обов’язки щодо сплати податків. Іншими словами, це можливість особи бути учасником податкових правовідносин, тобто податкова правоздатність виступає його загально-юридичною властивістю. Змістом податкової правоздатності є сукупність прав і обов’язків, що їх суб’єкти можуть мати відповідно до чинного

законодавства.

Податкова дієздатність – передбачена нормами податкового права здатність своїми діями створювати і реалізовувати права й обов'язки. Дієздатність полягає у здійсненні особою дій, спрямованих на:

- придбання прав і створення обов'язків;
- здійснення прав і обов'язків;
- здатність відповідати за податкові правопорушення.

Податкові правоздатність і дієздатність доповнюють одна одну і фактично є взаємозалежними. Правоздатність виникає з моменту появи (народження громадянина, реєстрації юридичної особи і т. ін.), дієздатність - по досягненні якоїсь умови (певного віку, статусу підприємця тощо). Іноді виникнення правоздатності та дієздатності в податкових правовідносинах збігається в часі (практично одночасно з реєстрацією юридичної особи виникає необхідність постановки її на облік у податковій інспекції, а з цього моменту, навіть якщо немає діяльності, обов'язок подавати звітність, отже, відповідати за ухилення від цього).

Зміст податкових правовідносин пов'язаний з аналізом категорій, що характеризують: об'єкт правовідносин, суб'єкт правовідносин, права й обов'язки суб'єктів правовідносин, підстави виникнення правовідносин.

Суб'єктом податкових правовідносин може бути будь-яка особа, поведінка якої регулюється нормами податкового права і яка може виступати учасником податкових правовідносин, носієм суб'єктивних прав та обов'язків.

Як суб'єктів можна виділити три групи учасників податкових правовідносин:

- *державу* (в особі органів влади, що встановлюють і регулюють оподаткування);
- *податкові органи*;
- *платників податків*.

Особливим суб'єктом податкових правовідносин є держава. Владно-

майновий характер податкових правовідносин визначає юридичне положення суб'єктів у конкретних податкових правовідносинах. При цьому податковий орган, виступаючи від імені держави, наділений певними повноваженнями. Держава, як носій суверенітету і учасник податкових правовідносин, має важливі особливості і посідає у правовідносинах особливе місце. Державний суверенітет полягає, зокрема, у тім, що держава встановлює податки, наділяє місцеві органи правом встановлювати податки. У зв'язку з цією діяльністю держава є безпосереднім учасником податкових правовідносин. Стягнення податків, як і їхнє встановлення, слід розглядати як верховенство держави щодо влади, що виникає в процесі життєдіяльності суспільства.

Діяльність держави як власника податкових надходжень опосередковується правовідносинами, які можна класифікувати за різними підставами (за видами податків і зборів; за видами платників тощо), і в яких беруть участь різні органи, суб'єкти, уповноважені державою здійснювати певні дії. На підставі цього виділяють різні державні органи як представників держави: податкові адміністрації, митні органи, податкова міліція. Учасниками правовідносин є також державні органи, що виконують різні функції державної влади. Діяльність органів, що діють від імені держави, регулюють в основному закони (а не інші правові акти). Своєрідним є і механізм контролю за їх діяльністю.

Платник податків не має права за своїм розсудом розпоряджатися частиною майна, що у вигляді певної грошової суми підлягає внесенню до бюджету чи позабюджетного цільового фонду. В цьому обов'язку втілений публічний інтерес усіх членів суспільства, що визначає і законодавчу форму закріплення податку, обов'язок його сплати, примус при забезпеченні цього обов'язку, односторонній характер податкових обов'язків.

Конкретизація податкових правовідносин передбачає два елементи:

- реалізацію волі держави як власника коштів;
- певну поведінку учасників податкових відносин.

Отже, **податкові правовідносини** стосуються різних суб'єктів

(держави, юридичних, фізичних осіб), і між якими формується певна підпорядкованість. Безперечно, що обов'язок платника має безумовний характер, за якого немає рівності сторін.

Відмінність податкових правовідносин від інших майнових правовідносин, наприклад цивільних, полягає насамперед у нерівності положення їх учасників. Відносини сторін тут ґрунтуються на підпорядкуванні однієї сторони (платника податків) іншій (державі в особі її органів чи органів місцевого самоврядування).

Об'єктом податкових правовідносин є кошти, предмети, діяльність, що породжує податковий обов'язок і пов'язані з ним. У цілому об'єктом регулювання в податкових правовідносинах виступають кошти платників, що надходять у доходи бюджетів. У вузькому значенні - це гроші, з приводу яких між суб'єктами податкових правовідносин формується правовий зв'язок. При цьому важливо розмежовувати об'єкт податкових правовідносин і об'єкт оподаткування.

Об'єкти фінансових правовідносин різні за своєю формою, оскільки існує чимало видів правовідносин. Але за змістом це завжди державні грошові фонди, з приводу формування, розподілу і використання яких і формується певний юридичний зв'язок між суб'єктами фінансових правовідносин.

Податкові правовідносини визначають власні функції (загально-регулятивні, конкретно-регулятивні, комплексні, охоронні), які мають наступне спрямування.

Таблиця 3.5

Функції податкових правовідносин та їх спрямування

Функції	Спрямування функції
Загально-регулятивні	спрямовані на закріплення кола суб'єктів податкового права, їх загального юридичного статусу
Конкретно-регулятивні	спрямовані на закріплення конкретної поведінки суб'єктів
Комплексні	що виникають на стику загально-регулятивних і конкретно-регулятивних відносин
Охоронні	спрямовані на реалізацію заходів державно-примусового характеру

У відповідності з функціями розрізняють види правових відносин. Всі види правових відносин діють тільки у єдності. Наприклад, конкретно-регулятивні правовідносини починають функціонувати тільки тоді, коли вступають в дію загально-регулятивні правовідносини; охоронні правовідносини визначені наявністю регулюючої поведінки суб'єктів. Отже, податкові правовідносини взаємодіють один з одним, а загальна система податкових правовідносин складається з кількох видів правовідносин. В таблиці 3.6 представлено види та зміст податкових правовідносин.

Таблиця 3.6

Види та зміст податкових правовідносин

Види податкових правовідносин	Зміст податкових правовідносин
Загально-регулятивні податкові правовідносини	зміст загально-регулятивних відносин визначається нормами, що встановлюють принципи податків і повноваження окремих суб'єктів податкових правовідносин
Конкретно-регулятивні податкові правовідносини	виступають як форма реалізації загально-регулятивних податкових правовідносин. Загальні права й обов'язки суб'єктів проєктуються на діяльність конкретних суб'єктів
Комплексні податкові правовідносини	певне поєднання змісту конкретних і загально-регулятивних податкових правовідносин.
Охоронні податкові правовідносини	виникають у випадку порушення прав і невиконання обов'язків суб'єктів. Учасники правовідносин мають потребу в правовому захисті з боку державних органів. Забезпечують реалізацію державного впливу щодо осіб, які порушили юридичні обов'язки зі сплати податків

Найбільшу питому вагу в складі всіх податкових правовідносин займають загальні та конкретно-регулятивні правовідносини. Саме вони регулюють суспільні відносини шляхом установлення суб'єктивних юридичних прав і обов'язків. Поява регулюючих відносин та їх належне здійснення є свідченням повного і реального використання права. Основна функція загально-регулятивних – закріплення кола суб'єктів права і їхнього статусу.

Загально-регулятивні податкові правовідносини пов'язані зі сплатою податків взагалі, в той час як конкретно-регулятивні правовідносини

пов'язані зі сплатою податків за їх видами чи платниками. Конкретно-регулятивні відносини визначають конкретну поведінку суб'єктів, представляють зміст прав і обов'язків суб'єктів.

Комплексні податкові правовідносини за своїм змістом складніші від загальних. З іншого боку вони достатньо персоніфіковані.

В охоронні податкові правовідносини вступають дві сторони: суб'єкт, який наділений державою повноваженнями примусу і є їх носієм, та суб'єкт до якого можна застосовувати способи державного примусу. Способи державного примусу деталізуються санкцією правової норми. Охоронні правовідносини мають похідний характер і формуються в процесі правового регулювання, опосередковують охоронну функцію податкового права.

Отже, **податкові правовідносини** являють собою відносини, що виникають відповідно до податкових норм та юридичних фактів. Учасники податкових правовідносин наділені всіма суб'єктивними правами та мають встановлені обов'язки, що пов'язані зі сплатою податків і зборів.

3.4. Правовий механізм справляння та сплати податку

Наразі правовий механізм сприяння та сплати податків складно сприймається в сучасному потоці податкових коштів України.

Отже, порядок справляння податків та зборів в Україні регулюється Податковим кодексом України (далі – ПКУ). Виняток становить мито – порядок його сплати урегульовано Митним кодексом України.

Статтею 7 ПКУ визначено загальні засади встановлення податків і зборів. Під час встановлення податку обов'язково визначаються такі елементи: платники податку; об'єкт оподаткування; база оподаткування; ставка податку; порядок обчислення податку; податковий період; строк та порядок сплати податку; строк та порядок подання звітності про обчислення і сплату податку. На час встановлення податку можуть бути передбачені податкові пільги, а також порядок їх застосування. І елементи податку, і

підстави для надання податкових пільг та порядок їх застосування визначаються тільки ПКУ. Відсутність хоча б одного елемента означає, що обов'язок платника податків щодо сплати податку не встановлений.

Першим елементом, щодо обчислення податку – є **платник податку**. До платників податків відносять суб'єкти податкових правовідносин, на яких покладено податкові обов'язки і права, що їх встановлено законодавчо. Платників податків можна класифікувати за різними ознаками.

Таблиця 3.7

Класифікація платників податків за ознаками

Ознаки	Класифікація платників податків
Залежно від способу організації господарської діяльності:	фізичні особи
	юридичні особи
	іноземні юридичні особи; постійні представництва іноземних юридичних осіб
	юридичні та фізичні особи, що діють у складі групи, яка не має статусу юридичної особи (іноземні і/чи національні юридичні та фізичні особи, що діють в Україні на правах партнерів у складі групи, яка не є юридичною особою, на підставі договору про спільну діяльність)
	відокремлені підрозділи без статусу юридичної особи
	консолідована група платників податків
Залежно від податкової юрисдикції держави:	резиденти – особи, які мають місце постійного проживання чи місцезнаходження в даній державі та доходи яких підлягають оподаткуванню з усіх джерел (особи, які несуть повну податкову відповідальність)
	нерезиденти – особи, які не мають місця постійного знаходження в державі і в яких оподаткуванню підлягають лише доходи, отримані ними на даній території (особи, які несуть обмежену податкову відповідальність)

До переліку фізичних осіб відносять самозайнятих осіб (артисти, художники, письменники, приватні лікарі та вчителі, приватні нотаріуси, науковці та ін.) Самозайнята особа – це платник податку, що здійснює незалежну професійну діяльність і не має права здійснювати підприємницьку діяльність.

Обов'язок платника податків – це передбачена нормою податкового права його поведінка. Платник податків повинний виконати свій обов'язок, незалежно від свого бажання. Обов'язок платника податків полягає у

виконанні дії у зазначений термін, як цього вимагає податкове законодавство.

Нормою податкового права передбачена міра можливої поведінки платника податків. Платник податків має право будувати свою поведінку на власний розсуд, але в межах норм податкового законодавства. Своє право платник податків може використати у будь-який час, поки це право існує.

Податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету, який справляється із платників податків згідно з нормами ПКУ (п. 6.1 ПКУ). Податок визначено як форму примусового відчуження результатів діяльності суб'єктів, які повинні здійснити відповідний податковий обов'язок у державну чи комунальну власність. Суми податків надходять у бюджет відповідного рівня (або до цільового фонду) на підставі закону (або актом органу місцевого самоврядування). Податковий платіж є обов'язковим, безумовним, безоплатним та безповоротним.

Внутрішній зміст всіх податків розкривається через функції, які вони виконують. Функції кожного податку – це проявлення його сутності, спосіб вираження його безпосередніх властивостей.

Таблиця 3.8

Основні функції податків відповідно Податкового кодексу України

Функції податків	Зміст функцій податків відповідно ПКУ
Фіскальна функція	збирання грошових коштів з фізичних та юридичних осіб для формування фінансових ресурсів держави
Регулююча функція	регулювання процесу нагромадження грошових фондів функціонування національного ринку та інше
Стимулююча функція	стимулювання прискорення темпів економічного зростання, інвестиційних процесів тощо
Розподільча функція	розподіл і перерозподіл доходів між соціальними групами та верствами населення, між сферами та галузями економіки

На відміну від податку, збір зазвичай має разовий характер і має на меті задоволення конкретних інтересів його платника. Це – обов'язковий платіж до обов'язкового бюджету, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок

учинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами й особами юридично значимих дій (п. ст.6 ПКУ).

Ст.8 ПКУ встановлено загальнодержавні та місцеві податки та збори.

До загальнодержавних належать податки та збори, що встановлені Кодексом і є обов'язковими до сплати на усій території України, крім випадків, передбачених ПКУ.

До місцевих належать податки та збори, що встановлені відповідно до переліку і в межах граничних розмірів ставок, визначених цим Кодексом, рішеннями сільських, селищних, міських рад та рад об'єднаних територіальних громад, що створені згідно із законом та перспективним планом формування територій громад, у межах їх повноважень і є обов'язковими до сплати на території відповідних територіальних громад.

До **загальнодержавних податків належать** (ст.9 Податковий кодекс України):

- *податок на прибуток підприємств;*
- *податок на доходи фізичних осіб;*
- *податок на додану вартість;*
- *акцизний податок;*
- *екологічний податок;*
- *рентна плата;*
- *мито* (відносини, пов'язані з установленням та справлянням мита, регулюються митним законодавством, якщо інше не передбачено).

Установлення загальнодержавних податків та зборів, не передбачених ПК, забороняється. Зараховуються загальнодержавні податки та збори до державного і місцевих бюджетів відповідно до норм Бюджетного кодексу України.

До **місцевих податків** належать податок на майно та єдиний податок, а до місцевих зборів – збір за місця для паркування транспортних засобів та туристичний збір. Місцевими радами, межах повноважень, визначених

Податковим кодексом України, обов'язково встановлюється єдиний податок та податок на майно (в частині транспортного податку та плати за землю, крім земельного податку за лісові землі). Заборонено встановлювати місцеві податки та збори не передбачені Податковим кодексом України (ст. 10).

Всі податки, крім класифікації представленої в ПКУ, можна класифікувати і більш розгорнуто (за певними ознаками).

Таблиця 3.9

Класифікація податків податку за класифікаційними ознаками

Ознаки класифікації	Класифікація платників податків
За формою оподаткування	- прямі; - непрямі
За об'єктом оподаткування	- на доходи на споживання (сплачуються при використанні); - на майно; - на витрати
Залежно від рівня встановлення	- загальнодержавні; - та місцеві
За методом стягнення	розкладні (встановлюються спочатку в загальній сумі відповідно до потреб держави в доходах, потім цю суму ділять на частини згідно територіальних одиниць, а на низовому рівні – між платниками); - та складні (спочатку передбачено встановлення ставок, далі встановлення розміру податку для кожного платника. Загальна величина податку являє собою суму платежів окремих платників)
Залежно від характеру використання	- податки загального призначення (використовуються на загальнодержавні потреби без конкретизації); - спеціальні (або цільові) податки (використовуються виключно на фінансування конкретних видатків та зараховуються до державних цільових фондів)
За періодичністю стягнення	- разові (сплачуються один раз протягом податкового періоду); - систематичні (або регулярні) (сплачуються періодично: щомісячно, щоквартально)

Покладання податкових прав та обов'язків можливе при наявності об'єкта оподаткування. Ст. 22 містить перелік видів об'єктів, з якими Податковий кодекс України пов'язує виникнення податкового обов'язку по сплаті того чи іншого виду податку. До *об'єкта оподаткування* законодавці відносять: майно, дохід (прибуток), товари, обороти з реалізації товарів

(виконаних робіт, наданих послуг), операції з постачання товарів (виконаних робіт, наданих послуг) та інші об'єкти, що визначені податковим законодавством України (ст. 22 ПКУ).

При визначенні поняття «майно» в пп. 14.1.105 п. 14.1. ст. 14 ПКУ вказується на його застосування у значенні, закріпленому в Цивільному кодексі України. Відповідно до ст.190 ЦК України, як особливим об'єктом, вважаються окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та майнові обов'язки. Річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки (ст. 179 ЦК України).

Товари – це матеріальні та нематеріальні активи, у тому числі земельні ділянки, земельні частки (паї), а також цінні папери, деривативи, що використовуються у будь-яких операціях, крім операцій з їх випуску (емісії) та погашення (пп. 14.1.244 ст. 14 ПКУ).

З метою оподаткування під *доходом* розуміють загальну суму доходів платника податку від усіх видів діяльності, отриманих (нарахованих) протягом звітного періоду в грошовій, матеріальній або нематеріальній формах як на території України, її континентальному шельфі у виключній (морській) економічній зоні, так і за їх межами (пп. 14.1.56 п. 14.1 ст. 14 ПКУ).

При оподаткуванні виникає потреба розрізняти «дохід з джерелом походження з України» і «дохід, отриманий з джерела за межами України».

Дохід з джерелом його походження в Україні, відповідно до пп. 14.1.54 п. 14.1 ст. 14 ПКУ, будь-який дохід, отриманий платником податку у тому числі від будь-яких видів діяльності на території України, її континентальному шельфі, у виключній (морській) економічній зоні, у тому числі, але не виключно, доходи у вигляді:

- *процентів*, дивідендів, роялті та будь-яких інших пасивних (інвестиційних) доходів, сплачених резидентами України ;
- *доходів* від продажу рухомого та нерухомого майна;
- *спадщини*, подарунків, виграшів, призів;
- *заробітної плати*, інших виплат та винагород, випланих

відповідно до умов трудового та цивільно-правового договору;

– *доходів* від зайняття підприємницькою та незалежною професійною діяльністю, інші доходи.

Доходом, отриманим з джерел за межами України, відповідно до пп. 14.1.55 п.14.1 ст.14, є будь-який дохід, отриманий резидентами, у тому числі від будь-яких видів їх діяльності за межами митної території України, включаючи проценти, дивіденди, роялті та будь-які інші види пасивних доходів, спадщину, подарунки, виграші, призи, доходи від виконання робіт (надання послуг) за цивільно-правовими та трудовими договорами, від надання резидентам в оренду (користування) майна, розташованого за межами України, доходи від продажу майна, розташованого за межами України; інші доходи від будь-яких видів діяльності за межами митної території України або територій, не підконтрольних митним органам.

Якщо мова йде про оподаткування резидентів, то об'єктом виступає і «дохід з джерела походження з України», і «дохід, отриманий з джерела за межами України». Оподаткування нерезидентів здійснюється лише відносно «доходу з джерела походження з України».

Операції з постачання товарів (послуг) визначені як об'єкт оподаткування податком на додану вартість (ст. 185 ПКУ). Постачання товарів - будь-яка передача права на розпорядження товарами як власник, у тому числі продаж, обмін чи дарування такого товару, а також постачання товарів за рішенням суду.

З метою застосування терміна **«постачання товарів»** електрична та теплова енергія, газ, пар, вода, повітря, охолоджене чи кондиційоване, вважаються товаром (поняття «постачання товарів» розкрито законодавцем в пп. 14.1.191 п.14.1 ст. 14 ПКУ).

Під постачанням послуг відповідно до пп. 14.1.185 п. 14.1 ст. 14 ПКУ розуміють будь-яку операцію, що не є постачанням товарів, чи іншу операцію з передачі права на об'єкти права інтелектуальної власності та інші нематеріальні активи чи надання інших майнових прав стосовно таких об'єктів

права інтелектуальної власності, а також надання послуг, що споживаються в процесі вчинення певної дії або провадження певної діяльності.

Операції з реалізації товарів визначені як об'єкт оподаткування акцизним податком. Зокрема в ст. 213 ПКУ названо як об'єкт оподаткування операції з реалізації вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції). Під *реалізацією підакцизних товарів* (продукції) законодавець розуміє будь-які операції на митній території України, що передбачають відвантаження підакцизних товарів (продукції) згідно з договорами купівлі-продажу, міни, поставки та іншими господарськими, цивільно-правовими договорами з передачею прав власності або без такої, за плату (компенсацію) або без такої, незалежно від строків її надання, а також безоплатного відвантаження товарів, у тому числі з давальницької сировини (пп. 14.1.212 п.14.1 ст. 14 ПКУ).

Конкретні вартісні, фізичні або інші характеристики певного об'єкта оподаткування визначаються як база оподаткування (ст. 23 ПКУ). **База оподаткування** - це фізичний, вартісний чи інший характерний вираз об'єкта оподаткування, до якого застосовується податкова ставка і який використовується для визначення розміру податкового зобов'язання.

Податковим законодавством база оподаткування та порядок її визначення встановлюються для кожного податку окремо. Один об'єкт оподаткування може утворювати кілька баз оподаткування для різних податків. Конкретна вартісна, фізична або інша характеристика певного об'єкта оподаткування може бути базою оподаткування для різних податків.

Поняття «**об'єкт оподаткування**» та «**база оподаткування**» не є тотожними, вони відмінні за своїм змістом, але між ними існує прямий зв'язок. База оподаткування є вартісною, кількісною, фізичною чи іншою характеристикою об'єкта оподаткування у показниках, відносно яких встановлена ставка податку. База оподаткування є важливим елементом оподаткування.

Вид об'єкта оподаткування (дохід, товар, майно тощо) впливає на вибір бази оподаткування. Вона встановлюється в ПКУ по кожному податку

окремо. В кожному розділі ПКУ, присвяченому конкретному виду податку (збору), є норма, яка визначає базу оподаткування цього податку (збору).

Одиницею виміру бази оподаткування визнається конкретна вартісна, фізична або інша характеристика бази оподаткування або її частини, щодо якої застосовується ставка податку. Одиниця виміру є єдиною для розрахунку і обліку податку, і одній базі оподаткування повинна відповідати одна одиниця виміру бази оподаткування (ст.24 ПКУ).

В ст. 25 ПКУ закріплено загальне визначення ставки податку без вказівки на її види чи характерні особливості цього елемента.

Відповідно до пп. 7.1.4 п. 7.1 ст. 7 ПКУ ставка податку є його обов'язковим елементом, і визначається як розмір податкових нарахувань відносно одиниці, взятої за основу виміру бази оподаткування, у процентах чи абсолютній сумі.

Види ставок розглядаються в ст.ст. 26, 27 та 28 ПКУ (базова ставка податку; гранична ставка; абсолютна ставка; специфічна ставка; адвалорна ставка; відносна ставка).

Конкретні розміри ставок по загальнодержавним та місцевим податкам (зборам) закріплено в розділах ПКУ, в яких врегульовано справляння окремих видів податків.

Базовою є ставка податку, яка застосовується до бази оподаткування без урахування особи платника та виду діяльності (ст.26 ПКУ). Базова (основна) ставка є в структурі кожного податку (збору). Більшість податків (зборів) в своїй структурі мають лише базову (або базові) ставку.

Слід враховувати, що законодавець в п. 26.2 коментованої статті вказує на можливість використання в правовому регулюванні податку кількох базових ставок.

Для застосування інших ставок законодавець називає ряд умов (отримання доходів з певного джерела, здійснення окремих видів діяльності тощо). Законодавець не формулює назви ставок, які застосовуються поряд з базовою (основною) ставкою, тобто є додатковими. В юридичній літературі

додаткові ставки отримали назву – «знижена ставка податку» та «підвищена ставка податку».

Граничною ставкою податку визнається максимальний або мінімальний розмір ставки за певним податком, встановлений Кодексом (п. 1 ст. 27 ПКУ).

Законодавець в ПКУ по окремим видам податків (зборів) встановлює певний діапазон їх ставок, визначаючи максимальний та (чи) мінімальний розміри ставок. Саме ці максимальні та мінімальні розміри ставок і є граничними ставками податку.

Органи місцевого самоврядування (сільська, селищна, міська ради) встановлюють та змінюють розміри ставок місцевих податків (зборів) виходячи з їх граничних розмірів.

Граничні розміри:

- збору за місця для паркування транспортних засобів визначені в пп. 266.3.1 п. 266.3 ст. 266 ПКУ;
- збору за проведення деяких видів підприємницької діяльності визначені в пп. 267.3.2, пп. 267.3.3, пп. 267.3.4 п. 267.3 ст. 267 ПКУ;
- туристичного збору визначені в п. 268.3 ст. 268 ПКУ;
- податок на нерухоме майно визначені в пп. 265.5.1 п. 265.5 ст. 265 ПКУ.

Щодо єдиного податку, то відповідно до п. 12.4.1 п. 12.4 ст. 12 ПКУ до повноважень сільських, селищних та міських рад належить встановлення ставок єдиного податку.

Ст.28 ПКУ висвітлює визначення абсолютної та відносної ставки податку. *Абсолютною (специфічною)* є ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється як фіксована величина стосовно кожної одиниці виміру бази оподаткування. *Відотною (або адвалорною)* визнається ставка податку, згідно з якою розмір податкових нарахувань встановлюється у відсотковому або кратному відношенні до одиниці вартісного виміру бази оподаткування.

Абсолютні ставки встановлені при справлянні наступних платежів:

- ст. 320 - збір за користування радіочастотним ресурсом;
- ст. 325 - збір за спеціальне використання води;
- ст. 331 - збір за спеціальне використання лісових ресурсів.

Відносні ставки застосовуються при справлянні таких платежів:

- ст. 151 - податок на прибуток підприємств;
- ст. 167 - податок на доходи фізичних осіб;
- ст. 193 - податок на додану вартість.

Термін «**адвалорна ставка**» представлено в митному законодавстві (ст. 7 ЗУ «Про Єдиний митний тариф» від 5.02.1992 р. за № 2097-ХІІ). У відповідності з вищезгаданим законом, мова йде про «адвалерне мито», яке визначається у відсотках до митної вартості товарів та інших предметів, що обкладаються митом.

При справлянні акцизного податку передбачено застосування кількох видів ставок: *адвалорних, специфічних* та одночасно – *адвалорних і специфічних* (ст. 215 ПКУ).

Особливий порядок обчислення та сплати податків і зборів у відповідний податковий період, який застосовується у випадках та порядку, визначених податковим законодавством передбачений спеціальними податковими режимами. **Спеціальний податковий режим** - система заходів, що визначає особливий порядок оподаткування окремих категорій господарюючих суб'єктів. Даний режим може передбачати особливий порядок визначення елементів податку та збору, звільнення від сплати окремих податків та зборів (ст.11 ПКУ).

Вичерпний перелік спеціальних податкових режимів закріплено у розділі XIV «Спеціальні податкові режими» Податкового кодексу України.

Обчислення суми податку здійснюється шляхом множення бази оподаткування на ставку податку із/без застосуванням відповідних коефіцієнтів (ст.29 ПКУ). Термін «**порядок обчислення податку**» – це обов'язковий елемент в структурі кожного податку (відповідно до пп. 7.1.5 п. 7.1 ст. 7 ПКУ).

В кожному розділі ПКУ, присвяченому справлянню того чи іншого виду податку, містяться норми, які регулюють обчислення даного конкретного виду податку, та акцентується увагу на особливостях такого обчислення.

В п. 29.1 ст. 29 ПКУ закріплено загальне правило обчислення податків, а саме - ставка податку множиться на базу оподаткування (одиницю виміру бази оподаткування та у випадках, прямо передбачених в ПКУ, застосовуються коригуючі коефіцієнти. При обчисленні податку у випадках, передбачених в ПКУ, можуть застосовуватись наступні коригуючі коефіцієнти: коефіцієнт підвищення; коефіцієнт пониження.

Застосування коригуючі коефіцієнтів здійснюється при обчисленні наступних видів податків (зборів):

– *п. 246.5 ст. 246 ПКУ* – при сплаті екологічного податку коефіцієнт застосовується до ставки податку в залежності від місця (зони) розміщення відходів у навколишньому природному середовищі;

– *п. 247.2 ст. 247 ПКУ* – при сплаті екологічного податку коефіцієнт встановлено для експлуатуючих організацій ядерних установок (атомних електростанцій) залежно від активності радіоактивних відходів;

– *ст. 259 ПКУ* – при обчисленні рентної плати за нафту, природний газ і газовий конденсат, що видобуваються в Україні;

– *п. 263.10 ст. 263 ПКУ* – при обчисленні плати за користування надрами для видобування корисних копалин до ставок застосовуються коефіцієнти, які визначаються від виду корисної копалини та умов її видобування;

– *ст. 275 ПКУ* – при обчисленні земельного податку коефіцієнти застосовуються до ставок податку за земельні ділянки, розташовані в межах населених пунктів, нормативну грошову оцінку яких не проведено.

– *п. 276.3 ст. 276 ПКУ* – при обчисленні земельного податку за земельні ділянки (в межах населених пунктів) на територіях та об'єктах історико-культурного призначення, використання яких не пов'язано із функціональним призначенням цих територій та об'єктів.

При обчисленні податку може застосовуватися індексація ставок,

виражених у фіксованій сумі, інших показників, виражених у вартісному вимірі. **Індексація податку** – це застосування до ставки податку чи бази оподаткування коефіцієнту індексації, розрахованого, виходячи із індексу споживчих цін за попередній рік (чи за інший, встановлений в ПКУ, період) в порядку, визначеному в ПКУ.

Значення індексу споживчих цін визначено в ЗУ «Про індексацію грошових доходів населення» від 03.07.1991 р. за № 1282-ХІІ. Відповідно до ст. 1 вказаного Закону індекс споживчих цін - це показник, що характеризує динаміку загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого споживання.

Індексація застосовується, наприклад, при обчисленні плати за землю. Відповідно до ст. 289 ПКУ передбачено проведення індексації нормативної грошової оцінки землі, яка є базою оподаткування для земельного податку.

Податковим та митним законодавством передбачено звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, сплата ним податку та збору в меншому розмірі за наявності підстав, визначених п.2 ст.30 ПКУ. Таке звільнення має назву податкової пільги. Підставами для надання податкових пільг є особливості, що характеризують певну групу платників податків, вид їх діяльності, об'єкт оподаткування або характер та суспільне значення здійснюваних ними витрат.

Таблиця 3.10

Види податкових пільг відповідно правових регуляторів

Види податкових пільг	Різновиди та визначення податкових пільг
Зменшення розміру податку	- зменшення бази оподаткування до нарахування податку; - надання податкових знижок; - зменшення податкового зобов'язання після нарахування податку (наприклад, надання податкової соціальної пільги при сплаті податку на доходи фізичних осіб) (ст. 169 ПКУ); - встановлення зниженої ставки податку (наприклад, відповідно до п. 167.4 ст. 167 ПКУ передбачено застосування для шахтарів зниженої ставки податку на доходи фізичних осіб у розмірі 10 відсотків (ст. 167 ПКУ).

Види податкових пільг	Різновиди та визначення податкових пільг
Повне звільнення від обов'язку щодо нарахування та сплати податку	Звільнення від сплати земельного податку відповідно до статей 281 та 282 ПКУ.

Платник податків вправі використовувати податкову пільгу з моменту виникнення відповідних підстав для її застосування і протягом усього строку її дії. А також, платник податків вправі відмовитися від використання податкової пільги (крім податкових пільг з податку на додану вартість) чи зупинити її використання на один або декілька податкових періодів, якщо інше не передбачено ЦК. Використання податкових пільг – це право платника.

Встановлює підстави для надання пільг законодавець. Вони сформульовані в загальній формі і мають переважно теоретичне, а не практичне значення. Підстави для надання пільг наступні:

- *особливості*, які характеризують певну групу платників податків (наприклад, як таку групу можна розглядати учасників бойових дій; осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи тощо);

- *вид діяльності* платника податку;

- *об'єкт оподаткування* (так, відповідно до пп. 165.1.14 п. 165.1 ст. 165 ПКУ аліменти як вид доходів не включаються до об'єкту оподаткування податком на доходи фізичних осіб);

- *характер та суспільне значення* здійснюваних платником податків витрат.

Надаються пільги: Верховною Радою України щодо загальнодержавних податків і зборів (відповідно до пп. 12.1.4 п. 12.1 ст. 12 ПКУ); Верховною Радою Автономної Республіки Крим надаються додаткові податкові пільги по податкам, що зараховуються до бюджету АРК, в межах надходжень до цього бюджету (пп. 12.2.3 п. 12.2 ст. 12 ПКУ); органами місцевого самоврядування (щодо місцевих податків і зборів).

Органи Державної податкової служби України та Державної митної служби України здійснюють контроль за правильністю надання пільг, їх обліком та цільовим використанням. Контролюючі органи здійснюють контроль за правильністю надання та обліку податкових пільг, а також їх цільовим використанням, за наявності законодавчого визначення напрямів використання (щодо умовних податкових пільг) та своєчасним поверненням коштів, не сплачених до бюджету внаслідок надання пільги, у разі її надання на поворотній основі (п.8. ст.30 ПКУ).

Строк сплати податку (збору) є важливою складовою кожного податку (збору). Відповідно до пп. 7.1.7 п. 71 ст. 7 ПКУ «строк сплати податку» належить до обов'язкових елементів податку.

Строк сплати податку – це певний період наданий платнику для сплати податку. Він розпочинається з моменту виникнення податкового обов'язку у платника податку і завершується останнім днем строку, вказаним в ПК для кожного виду податку. Строк сплати встановлюється відповідно до податкового законодавства для кожного податку окремо.

Строк сплати податку можна змінити (ст.32 ПКУ). Зміна строку сплати податку та збору здійснюється шляхом перенесення встановленого податковим законодавством строку сплати податку та збору або його частини на більш пізній строк у формі відстрочки або розстрочки. Зміна строку сплати податку не скасовує діючого і не створює нового податкового обов'язку (п.3 ст. 32. ПКУ).

Податковим кодексом встановлено період часу, з урахуванням якого відбувається обчислення та сплата окремих видів податків та зборів. Такий період часу називається податковим і може складатися з кількох звітних періодів.

Базовий податковий (звітний) період - період, за який платник податків зобов'язаний здійснювати розрахунки податків, подавати податкові декларації (звіти, розрахунки) та сплачувати до бюджету суми податків та зборів, крім випадків, передбачених ПКУ, коли контролюючий орган

зобов'язаний самостійно визначити суму податкового зобов'язання платника податку (п.3 ст.33. ПКУ).

Податковим періодом може бути: календарний рік; календарне півріччя; календарні три квартали; календарний квартал; календарний місяць; календарний день.

В кожному розділі ПКУ, в якому врегульовано справляння конкретного виду податку (збору), зазначено, який податковий період застосовується для обчислення і сплати даного податку. Законодавець визначив: календарний рік є податковим періодом при сплаті плати за землю (ст. 285 ПКУ), податку на нерухоме майно (пп. 265.6.1 ст. 265 ПКУ); календарний квартал - при сплаті збору за місяця для паркування транспортних засобів (пп. 266.5.3. ст. 266 ПКУ); туристичного збору (пп. 268.7.3 ст. 268 ПКУ); календарний місяць - при сплаті ПДВ (ст. 202 ПК), збору у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на електричну та теплову енергію, крім електроенергії, виробленої кваліфікованими когенераційними установками (ст. 313 ПКУ); збір у вигляді цільової надбавки до діючого тарифу на природний газ для споживачів усіх форм власності ст. 317 ПКУ).

Виходячи зі ст. 35 ПКУ, податки повинні сплачуватись у грошовій формі, у національній валюті України (якщо інше не буде встановлено в ПКУ або в митному законодавстві). Ст. 99 Конституції України закріплено, що грошовою одиницею України є гривня. Порядок сплати податків та зборів встановлюється КПУ або законами з питань митної справи для кожного податку окремо.

Сплата податку – це виконання платником податку його податкового обов'язку шляхом спрямування певної суми коштів до бюджету в розмірі обчисленого за правилами ст. 29 ПКУ податку у готівковій чи безготівковій формах.

Момент виникнення податкового обов'язку може виражатись кількома способами: як календарна дата; може бути пов'язаний з якоюсь дією (подією), що повинна настати або відбутися. Підстави виникнення

податкового обов'язку визначені в ст. 37 ПКУ. В кожному Розділі ПКУ, при врегулюванні справляння конкретного виду податку (збору) визначається і строк сплати такого податку.

Податковий обов'язок щодо сплати податку платник повинен виконати в строки, визначені в ст. 57 ПКУ.

Відповідно до ст. 36 ПКУ податковий обов'язок складається з обов'язку:

- обчислити суму податку,
- своєчасно та в повному обсязі сплатити суму податку,
- подати податкові декларації до контролюючих органів. Органи державної податкової служби не вправі вимагати від платника податків надання форм звітності чи обліку, прямо не передбачених в ПКУ.

Зміна строку сплати податку допускається лише в порядку, визначеному в ст. 32 ПКУ, тобто шляхом надання платнику податку відстрочення чи розстрочення суми податку, Процедура надання відстрочення (розстрочення) податку врегульована в ст. 100 ПКУ.

Порушення платником податку строків сплати є підставою для притягнення його до відповідальності та застосування санкцій, в порядку передбаченому в ПКУ:

- *пеня* застосовується в порядку, визначеному в ст. 129 ПКУ;
- *штраф* (фінансова санкція) застосовується в порядку, визначеному в ст. 126 ПКУ.

Підставами для припинення податкового обов'язку, крім його виконання, є: ліквідація юридичної особи; смерть фізичної особи, визнання її недієздатною або безвісно відсутньою; втрата особою ознак платника податку, які визначені ПКУ; скасування податкового обов'язку у передбачений законодавством спосіб (п.3 ст. 37 ПКУ).

Глава 2 Податкового Кодексу України має назву «Податкова звітність» і надає можливість ознайомитись з видами податкової звітності та її подання.

Податкова декларація, розрахунок, звіт – документ, що подається платником податків (у тому числі відокремленим підрозділом у випадках,

визначених ПКУ) контролюючим органам у строки, встановлені законом, на підставі якого здійснюється нарахування та/або сплата грошового зобов'язання, у тому числі податкового зобов'язання або відображаються обсяги операції (операцій), доходів (прибутків), щодо яких податковим та митним законодавством передбачено звільнення платника податку від обов'язку нарахування і сплати податку і збору, чи документ, що свідчить про суми доходу, нарахованого (виплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, суми утриманого та/або сплаченого податку (п.1 ст.46 ПКУ).

Митні декларації прирівнюються до податкових декларацій для цілей нарахування та/або сплати податкових зобов'язань.

Розрахунки (у тому числі розрахунків частини чистого прибутку (доходу), дивідендів на державну частку), які подаються до контролюючих органів відповідно до іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, прирівнюються до податкової декларації.

Додатки до податкової декларації є її невід'ємною частиною.

Згідно з правилами, визначеними ПКУ, податкова звітність з окремого податку складається наростаючим підсумком, податкова декларація за результатами останнього податкового періоду року прирівнюється до річної податкової декларації. У такому разі річна податкова декларація не подається.

Форма податкової декларації встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику. У такому ж порядку встановлюються форми податкових декларацій з місцевих податків і зборів, що є обов'язковими для застосування їх платниками (податковими агентами).

Якщо в результаті запровадження нового податку або зміни правил оподаткування змінюються форми податкової звітності, центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, який затвердив такі форми, зобов'язаний оприлюднити нові форми звітності. До визначення нових форм декларацій (розрахунків), які набирають чинності для складання звітності за податковий період, що настає

за податковим періодом, у якому відбулося їх оприлюднення, є чинними форми декларацій (розрахунків), чинні до такого визначення.

Після внесення змін до нормативно-правових актів з питань оподаткування центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, повинен здійснити заходи, пов'язані з оприлюдненням та застосуванням таких змін.

Відповідальність за неподання, порушення порядку заповнення документів податкової звітності, порушення строків їх подання контролюючим органам, недостовірність інформації, наведеної у зазначених документах, несуть:

- *юридичні особи*, резиденти або нерезиденти України, які відповідно до ПК визначені платниками податків, а також їх посадові особи;
- *фізичні особи* - платники податків та їх законні чи уповноважені представники у випадках, передбачених законом;
- *податкові агенти* (ст. 47 Податковий кодекс України).

Податкова декларація складається за формою, затвердженою в порядку, визначеному положеннями п. 5 ст.46 ПКУ та чинному на час її подання. Форма податкової декларації повинна містити необхідні обов'язкові реквізити і відповідати нормам та змісту відповідних податку та збору (ст. 48 Податковий кодекс України).

Податкова декларація повинна містити такі обов'язкові реквізити:

- тип документа (звітний, уточнюючий, звітний новий);
- звітний (податковий) період, за який подається податкова декларація;
- звітний (податковий) період, що уточнюється (для уточнюючого розрахунку);
- повне найменування (прізвище, ім'я, по батькові) платника податків згідно з реєстраційними документами;
- код платника податків згідно з Єдиним державним реєстром підприємств та організацій України або податковий номер;
- реєстраційний номер облікової картки платника податків або серію та номер паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання

відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків та повідомили про це відповідний контролюючий орган і мають відмітку у паспорті);

- місцезнаходження (місце проживання) платника податків; найменування контролюючого органу, до якого подається звітність;

- дата подання звіту (або дата заповнення – залежно від форми); інформація про додатки, що додаються до податкової декларації та є її невід’ємною частиною;

- ініціали, прізвища та реєстраційні номери облікових карток або інші відомості, визначені в абзаці сьомому цього пункту, посадових осіб платника податків;

- підписи платника податку – фізичної особи та/або посадових осіб платника податку, визначених ПКУ, засвідчені печаткою платника податку (за наявності) (п. 3 ст. 48 Податковий кодекс України).

Податкова декларація повинна бути підписана: керівником платника податків або уповноваженою особою, а також особою, яка відповідає за ведення бухгалтерського обліку та подання податкової декларації до контролюючого органу. У разі ведення бухгалтерського обліку та подання податкової декларації безпосередньо керівником платника податку така податкова декларація підписується таким керівником; фізичною особою – платником податків або його представником; особою, відповідальною за ведення бухгалтерського обліку та подання податкової декларації згідно із договором про спільну діяльність або угодою про розподіл продукції (п. 5 ст. 48 Податковий кодекс України).

Податкова декларація подається за звітний період в установлені ПКУ строки контролюючому органу, в якому перебуває на обліку платник податків та за вибором платника податків, якщо інше не передбачено ПКУ, в один із таких способів: особисто платником податків або уповноваженою на це особою; надсилається поштою з повідомленням про вручення та з описом вкладення; засобами електронного зв’язку в електронній формі (ст.49 ПКУ).

Контролюючим органам забороняється в односторонньому порядку розривати договір про визнання електронних документів.

У разі надсилання податкової декларації поштою, платник податку зобов'язаний здійснити таке відправлення на адресу відповідного контролюючого органу не пізніше ніж за п'ять днів до закінчення граничного строку подання податкової декларації, визначеного цією статтею, а при поданні податкової звітності в електронній формі, - не пізніше закінчення останньої години дня, в якому спливає такий граничний строк (п.5 ст.49 ПКУ).

Прийняття податкової декларації є обов'язком контролюючого органу. У разі отримання відмови контролюючого органу у прийнятті податкової декларації платник податків має право: подати податкову декларацію та сплатити штраф у разі порушення строку її подання; оскаржити рішення контролюючого органу у порядку, передбаченому ст.56 ПКУ.

За кожною заявою платника податків щодо порушення посадовою особою контролюючого органу цієї статті в обов'язковому порядку проводиться службове розслідування відповідно до закону (п.14 ст.49 ПКУ). За результатами такого розслідування винна посадова особа контролюючого органу притягується до відповідальності відповідно до закону.

Податкові декларації, крім випадків, передбачених ПКУ, подаються за базовий звітний (податковий) період, що дорівнює:

– *календарному місяцю* (у тому числі в разі сплати місячних авансових внесків) – протягом 20 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) місяця;

– *календарному кварталу або календарному півріччю* (у тому числі в разі сплати квартальних або піврічних авансових внесків) – протягом 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) кварталу (півріччя);

– *календарному року*, крім випадків, передбачених підпунктами п.п 49.18.4 та п.п 49.18.5 ст.49 ПКУ – протягом 60 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) року;

– *календарному року* для платників податку на доходи фізичних осіб – до 1 травня року, що настає за звітним, крім випадків, передбачених розділом IV ПКУ;

– *календарному року* для платників податку на доходи фізичних осіб – підприємців – протягом 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) року;

– *календарному року* для платників податку на прибуток (у тому числі платників частини чистого прибутку (доходу)), для податкової декларації (у тому числі розрахунку частини чистого прибутку (доходу), дивідендів на державну частку), яка розраховується наростаючим підсумком за рік, – протягом 60 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) року;

– *календарному року* для платників дивідендів на державну частку (у тому числі господарських товариств, корпоративні права яких частково належать державі, та господарських товариств, 50 і більше відсотків акцій (часток, паїв) яких належать господарським товариствам, частка держави в яких становить 100 відсотків, які не прийняли рішення про нарахування дивідендів до 1 травня року, що настає за звітним) для розрахунку частини чистого прибутку (доходу), дивідендів на державну частку – до 1 липня року, що настає за звітним;

– якщо платник податків ліквідується чи реорганізується (у тому числі до закінчення податкового (звітного) періоду), екологічного податку, місцевих податків і зборів може подаватися за податковий (звітний) період, на який припадає дата ліквідації чи реорганізації, до закінчення такого звітного періоду (п.18 ст.49 ПКУ).

Якщо останній день строку подання податкової декларації припадає на вихідний або святковий день, то останнім днем строку вважається операційний (банківський) день, що настає за вихідним або святковим днем. Граничні строки подання податкової декларації можуть бути збільшені за правилами та на підставах, які передбачені ПКУ (п.20 ст.49 ПКУ).

3.5. Контроль за дотриманням податкового законодавства

У відповідності зі р. II гл. 5 ст. 61 Податкового кодексу України «**податковий контроль** – це система заходів, що використовуються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи».

Основними завданнями **податкового контролю** є:

- *встановлення виконання податкових обов'язків платниками;*
- *перевірка правильності, точності та своєчасності здійснення операцій, пов'язаних з оподаткуванням;*
- *постійне забезпечення дисципліни у сфері оподаткування;*
- *усунення (попередження) правопорушень у сфері оподаткування;*
- *встановлення винних осіб та притягнення їх до відповідальності.*

Податковий контроль здійснюється органами, зазначеними у ст.41 ПКУ, в межах їх повноважень, встановлених цим Кодексом та здійснюється шляхом:

- ведення обліку платників податків;
- інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності контролюючих органів;
- перевірок та звірок відповідно до вимог цього Кодексу, а також перевірок щодо дотримання законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, у порядку, встановленому законами України, що регулюють відповідну сферу правовідносин.
- моніторингу контрольованих операцій та опитування посадових, уповноважених осіб та/або працівників платника податків відповідно до ст.39 ПК (ст. 62 ПКУ).

Органи Служби безпеки України, внутрішніх справ, податкової міліції, прокуратури та їх службові (посадові) особи не можуть брати безпосередньої участі у проведенні перевірок, що здійснюються контролюючими органами, та проводити перевірки суб'єктів підприємницької діяльності з питань оподаткування (ст. 61 ПКУ).

Об'єктом податкового контролю є переважно грошові відносини, що виникають під час формування публічних грошових ресурсів.

Податковою перевіркою називають одиничну контрольну дію на певній частині діяльності контролюваного суб'єкта, здійснювану на місці з використанням облікових, звітних документів для виявлення порушень фінансової дисципліни у сфері оподаткування, з метою усунення їх наслідків.

Таблиця 3.11

Види податкових перевірок

Види податкових перевірок	Значення видів податкових перевірок
Камеральна перевірка	проводиться у приміщенні органу державної податкової служби виключно на підставі даних, зазначених у податкових деклараціях (розрахунках) платника податків. Камеральна перевірка проводиться без будь-якого спеціального рішення керівника податкової та направлення на її проведення, без присутності платника. Їй підлягає вся податкова звітність суцільним порядком
Документальна перевірка	предметом якої є своєчасність, достовірність, повнота нарахування та сплати усіх передбачених ПКУ податків і зборів, а також дотримання валютного та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами) та яка проводиться на підставі податкових декларацій (розрахунків), фінансової, статистичної й іншої звітності, реєстрів податкового та бухгалтерського обліку, ведення яких передбачено законом, первинних документів, які використовуються в бухгалтерському та податковому обліку та пов'язані з нарахуванням і сплатою податків і зборів, виконанням вимог іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на органи державної податкової служби, а також отриманих в установленому законодавством порядку органом державної податкової служби документів і податкової інформації, у тому числі за результатами перевірок інших платників податків

Види податкових перевірок	Значення видів податкових перевірок
Фактична перевірка	здійснюється за місцем фактичного провадження платником податків діяльності, розташування господарських або інших об'єктів права власності такого платника. Така перевірка здійснюється органом державної податкової служби щодо дотримання порядку здійснення платниками податків розрахункових операцій, ведення касових операцій, наявності ліцензій, патентів, свідоцтв, у тому числі свідоцтв про державну реєстрацію, виробництва й обігу підакцизних товарів, дотримання роботодавцем законодавства щодо укладення трудового договору, оформлення трудових відносин з працівниками (найманими особами)

Результати перевірок (окрім камеральних) оформляються у формі акта (або довідки), які підписуються посадовими особами органу державної податкової служби та платниками податків або їх законними представниками. У разі встановлення під час перевірки порушень складається акт. У випадках, якщо такі порушення відсутні, складається довідка.

Податкове правопорушення – це протиправне (передбачене податковим законодавством), діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів або посадових осіб, пов'язане з невиконанням чи неналежним виконанням податкового обов'язку, за яке передбачена юридична відповідальність.

Об'єктом правопорушення є суспільні відносини, що регулюються й охороняються законом. Залежно від ступеня узагальнення Розрізняють, в залежності від ступеня узагальнення чотири види об'єктів правопорушень

Таблиця 3.12

Види об'єктів податкових правопорушень

Види об'єктів податкових правопорушень	Значення видів об'єктів податкових правопорушень
Загальний об'єкт	визначається податкова система країни, адже саме їй завдається шкода порушенням норм податкового законодавства
Видовий об'єкт	визначається відокремлена група відносин, характерна для деяких правопорушень, що мають місце главі 11 ПК України.

Види об'єктів податкових правопорушень	Значення видів об'єктів податкових правопорушень
Родовий об'єкт	указує на однорідність певних правовідносин. Саме його покладено в основу класифікації правопорушень податкового законодавства та він впливає на системну побудову законодавчих актів. Класифікація родового об'єкта: - приховування доходу; - заниження доходу; - відсутність обліку об'єкта оподаткування чи ведення його з порушенням установленого порядку; - несвоєчасна сплата податку; - неподання документів та іншої інформації тощо
Безпосередній об'єкт	визначає ті конкретні відносини, на яких спрямоване посягання суб'єкта

Суб'єктом правопорушення, згідно із законодавчими нормами, визнається особа що досягла певного віку, деліктоздатна, осудна, і яка відповідно до чинного законодавства може бути притягнута до юридичної відповідальності.

Види юридичної відповідальності за порушення податкового законодавства:

- *фінансова;*
- *адміністративна;*
- *кримінальна;*
- *дисциплінарна.*

Фінансова відповідальність застосовується у вигляді штрафних (фінансових) санкцій та/або пені.

Штрафна санкція (фінансова санкція, штраф) є платою у вигляді фіксованої суми та /або відсотків, що стягується з платника податку у зв'язку з порушенням ним вимог податкового та іншого законодавства, контроль за дотриманням яких покладено на податкові органи. А пеня є сумою коштів у вигляді відсотків, нарахованих на суми грошових зобов'язань, не сплачених у встановлені законодавством строки.

Адміністративна відповідальність є засобом адміністративного впливу на порушників податкового законодавства із застосуванням

адміністративно-правових норм. Підставою для адміністративної відповідальності за порушення податкового законодавства є наявність складу адміністративного правопорушення – винної або необережної дії чи бездіяльності, що посягає на захищені законом суспільні відносини, за яку законодавством передбачена адміністративна відповідальність.

Адміністративна відповідальність передбачена у наступних випадках: порушення законодавства у фінансових питаннях; ухилення від подачі декларації про доходи; ухилення від реєстрації в органах Пенсійного фонду України, тощо.

Кримінальна відповідальність застосовується під час доказу винності, протиправності, умислу та особливо тяжких наслідках податкового злочину.

Види покарань, які можуть застосовуватися до платників, визнаних винними у вчиненні злочину, пов'язаного з ухиленням від сплати податків: штраф; позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; виправні роботи; конфіскація майна; арешт; обмеження волі; позбавлення волі на певний строк.

Дисциплінарні санкції становлять форми впливу адміністрації підприємств, установ і організацій за здійснення дисциплінарних провин, пов'язаних з податковими правопорушеннями. Дані правопорушення знаходяться на перетині адміністративної і дисциплінарної відповідальності, в основу яких покладено невиконання чи неналежне виконання обов'язків зі сплати податку платником, як працівником конкретного підприємства, установи, організації.

Контрольні питання

1. Розкрийте характер інституту податкового права.
2. З яких складових складається податкова система України?
3. Які принципи податкової системи України Ви вважаєте найбільш пріоритетними в сучасних умовах розвитку країни?
4. За якими класифікаційними ознаками групують джерела податкового

права?

5. Яка різниця між предметом і методом податкового права?

6. Визначте об'єкти фінансових правовідносин та надайте їм характеристику.

7. Які основні принципи правового регулювання податкових відносин Вам відомі?

8. Охарактеризуйте функції податкових правовідносин та визначте їх спрямування.

9. Який порядок справляння податків та зборів в Україні?

10. Визначте змістовність основних завдання податкового контролю.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

2. Податковий кодекс України: Відомості Верховної Ради України. 2011. № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

3. Митний кодекс України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>

4. Бюджетний кодекс України від 2010, № 50-51. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>

5. Закон України: Про систему оподаткування від 25.06.1991. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1251-12> (втратив чинність).

6. Закон України : Про місцеве самоврядування в Україні від 21 травня 1997 р., № 280/97-ВР. // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

7. ЗУ «Про Єдиний митний тариф» від 5.02.1992 р. за № 2097-XII). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

8. ЗУ «Про індексацію грошових доходів населення» від 03.07.1991 р. за № 1282-XII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

РОЗДІЛ 4.

БАНКІВСЬКЕ ПРАВО ЯК ПІДГАЛУЗЬ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

- 4.1. Предмет, принципи та джерела банківського права.
- 4.2. Банківська система України.
- 4.3. Правові основи проведення депозитних і кредитних операцій банком.
- 4.4. Законодавчі регулятори здійснення розрахункових операцій банком.
- 4.5. Контроль за дотриманням банківського законодавства.

4.1. Предмет, принципи та джерела банківського права

Банківське право України сьогодні можна розглядати як підгалузь фінансового права, яка формується в самостійну комплексну галузь національного права; як окрему навчальну дисципліну, що вивчається в юридичних та економічних вузах; як нерозвинену науку, об'єкт дослідження якої тільки створюється. Остання має вивчати категорії і поняття, що стосуються правового регулювання банківської діяльності, та виробляти рекомендації щодо вдосконалення банківського права (табл. 4.1).

Банківське право України – це система правових норм, що регулюють порядок організації та діяльності банків України, їх взаємовідносини з клієнтами – юридичними і фізичними особами, що обслуговуються банками, а також порядок здійснення банківських операцій та послуг.

Незважаючи на різноманіття визначень банківського права, з точки зору Гетманцева Д.О., Шукліної Н.Г., Карманова Є.В. та ін., в умовах радикальних змін грошово-кредитних відносин формується нова галузь права – банківське право.

Визначаючи місце норм банківського права в системі права України, потрібно виходити зі специфіки предмета правового регулювання, принципів та джерел.

Визначення дефініції «банківське право»

Автор	Визначення
Костюченко О.А.	сукупність правових норм, що регулюють організацію і діяльність банків та ін. фінансово-кредитних установ, їх взаємовідносини з клієнтурою та між собою, порядок здійснення банківських операцій, надання послуг згідно з чинним законодавством України, забезпечення функціонування і розвитку банківської системи.
Орлюк О.П.	сукупність різнорідних норм, що регулюють організацію кредитної системи й діяльність банків.
Енциклопедія сучасної України	сукупність правових норм, які регулюють порядок організації банків, суспільні відносини в галузі банківської діяльності та функціонування банківської системи, а також відносини банків з юридичними й фізичними особами.
Гайворонський С.П.	сукупність правових норм та правових інститутів, що регулюють порядок створення та функціонування банків України, правовідносини банків з клієнтами (юридичними та фізичними особами), здійснення банківських операцій тощо.
Ващенко Ю.В.	міжгалузевий комплексний правовий інститут, що об'єднує норми адміністративного, фінансового, цивільного та господарського права, які регулюють відносини між банками (небанківськими фінансовими установами) та іншими юридичними і фізичними особами в сфері банківської діяльності.

Предметом банківського права є суспільні відносини, що виникають у процесі банківської діяльності, зокрема відносини, які регулюють принципи організації та діяльності банків і порядок здійснення ними банківських послуг. *Об'єктом* регулювання з банківського права є *банківська діяльність*.

Цілком зрозумілою вважається присутня у науковій літературі думка стосовно аналізу поняття «банківська діяльність» у двох розуміннях: вузькому і широкому. У *вузькому розумінні* (законодавчому) **банківська діяльність** – це залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківська діяльність у широкому розумінні – це сукупність дій, що

регламентуються фінансово-правовими нормами щодо грошово-кредитної та валютної політики, побудови та функціонування банківської системи, здійснення банківських операцій та угод з метою стабільної і організованої фінансової діяльності держави і створення сприятливих умов для розвитку економіки України.

Отже, банківську діяльність можна представити як сукупність систематично здійснюваних з фінансовими активами операцій різних видів, об'єднаних єдиною метою – отримання прибутку.

Метод правового регулювання банківської діяльності дещо неоднорідний. З одного боку, використовується метод владних приписів, з іншого – відносин банків з клієнтурою базуються на юридичній рівності сторін, тобто застосовується цивільно-правовий метод регулювання суспільних відносин. Банківському праву властиві обидва вказані методи.

Розглядаючи особливості банківського права як підгалузі права, слід звернути увагу на **принципи правового регулювання**, оскільки без урахування відправних ідей функціонування банківської системи, які вирізняються універсальністю, вищою імперативністю, загальним суспільним значенням у сфері правового регулювання банківських відносин, неможливо правильно тлумачити й застосовувати його норми. Банківське право ґрунтується на *загальноправових (функціональних) принципах*, притаманних національному праву (законності, верховенства права, забезпечення банківської таємниці і рівності всіх перед законом), та на *спеціальних (інституціональних) принципах*. До останніх належать принцип свободи банківської діяльності; принцип неухильного виконання обов'язкових економічних нормативів, установлених НБУ, норм чинного законодавства; принцип поєднання публічних і приватних начал у банківській сфері; принцип задоволення потреб клієнтів та максимізації прибутку отриманого банками; принцип добровільності взаємовідносин і взаємної заінтересованості банківських установ та їхніх клієнтів; принцип захисту економічної конкуренції та заборони діяльності, що спрямована на

монополізацію і недобросовісну конкуренцію; принцип нагляду за діяльністю банків та інших кредитно-фінансових установ та інші.

Джерела банківського права – це форма вираження і закріплення банківсько-правових норм, тобто *джерелами банківського права* виступають законодавчі та нормативно-правові акти, що містять в собі правові норми, які регулюють відносини, що виникають в процесі утворення, функціонування та розвитку банківської системи України.

Регулювання банківської діяльності здійснюється багатьма видами нормативно-правових актів, що мають різну юридичну чинність: законами, указами Президента України, постановами і декретами Кабінету Міністрів України, наказами й інструкціями інших органів державної влади і місцевого самоврядування (Національним банком України, Державною податковою службою, Державною аудиторською службою тощо), що являють собою певну систему. Тут необхідно вказати на існування проблеми множинності джерел банківського права – явища, що свідчить про інтенсивний розвиток обсягу і сфери правового регулювання, розширення кола суспільних відносин, що відносяться до сфери правового впливу.

Основним джерелом банківського права є *Конституція України*. Багато з її норм мають пряму банківсько-правову спрямованість, зокрема в ч. 2 ст. 92 Конституції України визначено, що виключно законами України встановлюються: засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної, а також іноземних валют на території України; порядок випуску і обігу державних цінних паперів, їх види і типи. Ст. 99 Конституції України визначає, що грошовою одиницею України є гривня. Забезпечення стабільності грошової одиниці є основною функцією центрального банку держави - Національного банку України. Або ж, за ст. 100, Рада Національного банку України розробляє основні засади грошово-кредитної політики та здійснює контроль за її проведенням. Правовий статус Ради Національного банку України визначається законом. Тому саме законам –

нормативним актам, що мають вищу юридичну чинність, належить вирішальне значення у врегулюванні банківської діяльності, а всі інші (підзаконні) нормативні акти повинні бути видані виключно на підставі закону й обов'язково йому відповідати.

Важливе значення у врегулюванні банківських правовідносин відіграють норми, що складають зміст законів, що мають *загальне значення*, беручи до уваги, що банківська діяльність є різновидом підприємницької діяльності, а відтак врегульовується нормами цивільного, господарського, адміністративного, податкового та іншого законодавства. До загальних законів належать Цивільний, Господарський, Кримінальний кодекси України, кодекс України про адміністративні правопорушення, закони «Про власність», «Про цінні папери та фондовий ринок». Норми вказаних законів закріплюють основні вимоги до організаційно-правових форм, у яких можуть утворюватися фінансово-кредитні установи; правові засади використання фінансових інструментів, що виступають об'єктами банківських відносин; загальні правила укладання цивільно-правових договорів та угод та ін.

Особлива роль у регулюванні банківських правовідносин належить нормам, що складають зміст *спеціального банківського законодавства*. Його систему складають закони України «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», «Про обіг векселів в Україні», «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», «Про іпотеку» та ін.

Важлива роль у регулюванні банківських відносин належить *підзаконним актам*, що містять норми банківського права, які варто поділити на окремі групи: а) акти Президента та Кабінету Міністрів України; б) акти міністерств та відомств, що стосуються банківської сфери, а також правові акти НБУ. Варто зауважити, що у разі прийняття урядом акта, який суперечитиме виконанню НБУ своїх завдань у сфері забезпечення стабільності національної валюти, останній може не виконувати

розпорядження уряду, що свідчить про його незалежність;

Відповідно до ст. 56 закону України «Про Національний банк України» НБУ видає нормативно-правові акти з питань, віднесених до його повноважень, які є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб. Нормативно-правові акти Національного банку видаються у формі постанов Правління Національного банку, а також інструкцій, положень, правил, що затверджуються постановами Правління Національного банку. Вони не можуть суперечити законам України та іншим законодавчим актам України і не мають зворотної сили, крім випадків, коли вони згідно з законом пом'якшують або скасовують відповідальність. Нормативно-правові акти Національного банку підлягають обов'язковій державній реєстрації в Міністерстві юстиції України та набирають чинності відповідно до законодавства України.

Розвиток міжнародного банківського співробітництва, інтернаціоналізація банківського бізнесу, необхідність формування механізму боротьби з відмиванням грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом, зумовлюють важливу роль міжнародних договорів (Угода про Міжнародний валютний фонд 1945 р., Угода про Міжнародний банк реконструкції та розвитку 1945 р., Конвенція ООН про незалежні гарантії та резервні акредитиви 1995 р. та ін.) та звичаїв у правовому регулюванні.

Підсумовуючи вищевикладене, можна сформулювати: банківське право – це міжгалузевий комплекс правовий інститут, що об'єднує норми адміністративного, фінансового, цивільного та господарського права, які регулюють відносини між банками, небанківськими фінансовими установами та іншими юридичними особами в сфері банківської діяльності.

4.2. Банківська система України

Банківська система є законодавчо визначеною, чітко структурованою сукупністю різних за організаційно-правовою формою та спеціалізацією кредитно-фінансових установ, що забезпечують мобілізацію коштів та надання клієнтам різноманітних послуг з прийому вкладів, надання кредитів і проведення між ними розрахунків. Банківська система є атрибутом функціонування кожної країни в будь-який історичний період і складає головний елемент її кредитно-грошової системи, а загалом є елементом економічного базису суспільства.

Відповідно до ст. 4 закону України «Про банки і банківську діяльність» **банківська система** України складається з Національного банку України та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до положень закону «Про банки і банківську діяльність». Отже, банківська система – організаційна сукупність різних видів банків у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в цілком визначений історичний період.

Банківська система покликана виконувати такі **функції**:

– *трансформаційну*, яка зумовлена посередницькою місією банків. Мобілізуючи вільні грошові кошти одних суб'єктів ринку і передаючи їх різними способами іншим суб'єктам, банки мають можливість змінювати розмір грошових капіталів та фінансові ризики;

– *створення (емісія) грошей і регулювання грошової маси*, що забезпечується оперативною зміною банками маси грошей в обігу, через збільшення або зменшення її відповідно до зміни попиту на гроші. Це – ключова функція банківської системи;

– *стабілізаційну*, шляхом забезпечення сталості банківської діяльності та грошового ринку. Вона проявляється, з одного боку, у прийнятті ряду законів та інших нормативних актів, що регламентують діяльність усіх її ланок – від центрального банку до банківських установ, а з іншого – у

створенні дійового механізму державного контролю і нагляду за дотриманням цих законів та за діяльністю банків узагалі.

Банківська система України побудована по *дворівневому принципу*. На *першому рівні* – центральний банк країни – Національний банк України (НБУ), який контролює банківську систему України, а всі комерційні банки працюють з дозволу і під контролем НБУ на підставі індивідуальних ліцензій.

Відповідно до ст. 2 закону України «Про Національний банк України», *Національний банк України* є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, законом «Про Національний банк України» та іншими законами України.

Національний банк має статутний капітал, що є державною власністю. Розмір статутного капіталу становить 10 млн. грн. і може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку України.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису адміністративних витрат (ст. 4 закону України «Про Національний банк України»). Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і закріплено за ним на праві господарського відання. Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами.

Національний банк України, як банк банків, здійснює регулювання діяльності спеціалізованих банків через економічні нормативи та нормативно-правове забезпечення здійснюваних цими банками операцій. Основною функцією НБУ (ст. 6 закону України «Про Національний банк України») є забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні (UAH), а також сприяння дотриманню стабільності банківської системи і в межах своїх повноважень, – цінової стабільності. Крім того, на НБУ

покладено завдання підтримки стабільності в банківській системі і цінової стабільності, в межах своїх повноважень, контроль і управління золотовалютними резервами України, регламентація роботи платіжних систем в Україні, інші форми банківського регулювання і банківського нагляду. Отже, Національний банк є центральним банком України, її емісійним центром.

Відповідно до ст. 7¹ закону України «Про Національний банк України», Національний банк України за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та/або фінансової системи країни, має право визначати тимчасові особливості регулювання та нагляду за банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України, у тому числі особливості підтримання ліквідності банків, застосування економічних нормативів, формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за активними операціями банків, запроваджувати обмеження на їх діяльність, у тому числі обмежувати або забороняти видачу коштів з поточних та вкладних (депозитних) рахунків фізичних та юридичних осіб, а також обмежувати або тимчасово забороняти проведення валютних операцій на території України, зокрема операцій з вивезення, переказування і пересилання за межі України валютних цінностей.

Другий рівень банківської системи представлений банками, які безпосередньо займаються кредитним, депозитним, розрахунково-касовим обслуговуванням юридичних та фізичних осіб. **Банк** – юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків;

Банки є економічно самостійними юридичними особами та цілком незалежними від розподільчих та виконавчих органів державної влади у вирішенні питань, пов'язаних з їх оперативною діяльністю. Банк самостійно визначає напрями своєї діяльності і спеціалізацію за видами послуг.

Відповідно до ст. 5 закону України «Про банки і банківську

діяльність», банки мають право самостійно володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що перебуває у їхній власності. Держава не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями держави, якщо інше не передбачено законом або договором. Національний банк України не відповідає за зобов'язаннями банків, а банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку України, якщо інше не передбачено законом або договором.

Згідно ст. 6 закону України «Про банки і банківську діяльність», банки в Україні створюються у формі *акціонерного товариства* або *кооперативного банку*.

Особливості правового статусу, порядку створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків визначаються законами України «Про банки і банківську діяльність» та «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб». Законодавство про акціонерні товариства застосовується до банків з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом.

Законодавство про кооперацію поширюється на кооперативні банки у частині, що не суперечить цьому закону. Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральний кооперативні банки. Відповідно до ст. 8 закону України «Про банки і банківську діяльність» мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня. Крім того, відповідно до ст. 70

закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», органи місцевого самоврядування мають право створювати *комунальні банки*.

Законом України «Про банки і банківську діяльність» передбачено створення державних банків. Відповідно до ст. 7 закону, *державний банк* – це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належить державі. Державний банк може існувати лише у формі акціонерного товариства. Законом передбачений особливий порядок створення та управління державним банком.

Крім того, за законом України «Про банки і банківську діяльність» в банківській системі України окремо виділяються системно важливі банки. Відповідно до ст. 2 вказаного Закону *системно важливий банк* – це банк, що відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи.

З метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обміну і професійних інтересів, розробки рекомендацій щодо банківської діяльності банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації. Згідно ст. 13 закону України «Про банки і банківську діяльність», банківські спілки та асоціації не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю і не можуть бути створені з метою отримання прибутку. Асоціація (спілка) банків є договірним об'єднанням банків і не має права втручатися у діяльність банків – членів асоціації (спілки).

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному нерезиденту, перевищує 10 відсотків. Для створення банку з іноземним капіталом треба отримати попередню згоду НБУ.

Банк може здійснювати діяльність тільки на підставі банківської ліцензії. **Банківська ліцензія** – документ, який видає Національний банк України в установленому порядку відповідно до законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про державну реєстрацію юридичних осіб та

фізичних осіб – підприємців» і «Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів», та на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Метою надання банківської ліцензії є нормативне врегулювання банківської діяльності, підвищення надійності та стабільності банківської системи України та забезпечення захисту інтересів вкладників і кредиторів банків. Банки мають право здійснювати банківську діяльність лише після отримання банківської ліцензії.

Для отримання банківської ліцензії юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, подає Національному банку України разом із заявою про видачу банківської ліцензії такі документи: 1) копію свідоцтва про державну реєстрацію; 2) копію статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної реєстрації юридичної особи; 3) копії зареєстрованого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі публічного акціонерного товариства); 4) відомості про кількісний склад спостережної ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії; 5) відомості за формою, визначеною Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про: а) наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління (ради директорів), у тому числі голови правління, їх професійну придатність і ділову репутацію; б) професійну придатність головного бухгалтера та керівника служби внутрішнього аудиту; в) ділову репутацію членів спостережної ради, головного бухгалтера та керівника служби внутрішнього аудиту; г) наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, встановленим Національним банком України; 6) копії внутрішніх положень

банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками; 7) бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами Національного банку України; 8) копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлює Національний банк України.

Сучасна банківська система країни – це сфера різноманітних послуг своїм клієнтам: від традиційних депозитно-позичкових і розрахунково-касових операцій, що визначають основу банківської справи, до найновіших форм грошово-кредитних і фінансових інструментів, що використовуються банківськими установами (лізинг, факторинг, траст та ін.). Сучасна банківська система України як система ринкового типу знаходиться в процесі становлення і має перспективи розвитку.

Банківська система України становить органічну частину загальноекономічного комплексу і безпосередньо взаємодіє з економікою країни в цілому, вона повинна відігравати значну роль в економічних процесах, що проявляється в утворенні оптимального середовища для мобілізації й вільного переливання капіталів, нагромадження коштів для структурної перебудови економіки, приватизації й розвитку підприємництва.

Ефективність банківської системи країни багато в чому залежить від процесу її реструктуризації, проведення належної державної політики у сфері банківської діяльності.

4.3. Правові основи проведення депозитних і кредитних операцій банком

Розгляд порядку проведення будь-якої господарської операції необхідно, посилаючись на її правову основу. Тому порядок здійснення банками депозитних і кредитних операцій почнемо з юридичного аспекту.

У зв'язку з потребою приведення правил здійснення вкладних операцій

банків України у відповідність до вимог Цивільного кодексу України, законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про цінні папери та фондовий ринок», «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні», «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні» і з метою розширення сфери банківських послуг та використання банками різних фінансових інструментів щодо залучення грошових коштів від фізичних та юридичних осіб, Правлінням Національного банку України прийнято «Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами».

Цим Положенням регулюється загальний порядок залучення банками України та філіями іноземних банків в Україні грошових коштів (як у національній, так і в іноземній валюті) або банківських металів від юридичних і фізичних осіб на їх поточні, вкладні (депозитні) рахунки та розміщення ощадних (депозитних) сертифікатів.

Відповідно до положення, **вклад (депозит)** – це грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті або банківські метали, які банк прийняв від вкладника або які надійшли для вкладника на договірних засадах на визначений строк зберігання чи без зазначення такого строку (під процент або дохід в іншій формі) і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Депозит – це договір банківського вкладу, за яким одна сторона (банк) приймає грошову суму (вклад), що надійшла від іншої сторони (вкладника) або надійшла для неї, і зобов'язується повернути суму вкладу і виплатити проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором (ст. 1058 ЦКУ).

Об'єктом договору банківського вкладу (депозиту) є грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті або банківські метали, які банк прийняв від вкладника або які надійшли для вкладника на договірних началах. **Суб'єкти** вкладних (депозитних) операцій

– банки і власники грошових коштів або банківських металів.

Договір банківського вкладу обов'язково укладається у письмовій формі. Цю вимогу прямо прописано в ч. 1 ст. 1059 ЦКУ та ст. 340 ГКУ. Письмова форма договору банківського вкладу вважається дотриманою, якщо внесення грошової суми підтверджене договором банківського вкладу з видачею **ощадної книжки** або **сертифіката** або іншого документа, що відповідає вимогам, установленим законом, іншими нормативно-правовими актами у сфері банківської діяльності (банківськими правилами) і звичаями ділового обороту.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, що підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (володільця сертифіката) на одержання після закінчення встановленого строку суми вкладу та процентів, установлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Недотримання простої письмової форми договору банківського вкладу тягне його нікчемність, тобто недійсність договору в момент його вчинення. У такому разі грошові кошти підлягають поверненню як такі, що придбані без достатніх правових підстав (ст. 1212 ЦКУ), а за період безпідставного зберігання грошей нараховуються проценти за користування ними відповідно до ст. 536 ЦКУ.

Цивільне законодавство передбачає декілька **видів договорів банківського вкладу**:

1) вклади (депозити) на вимогу – це грошові кошти або банківські метали, що розміщені вкладниками в банках на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу вкладника або здійснення платежів за розпорядженням власника рахунку;

2) вклади (депозити) строкові – це грошові кошти або банківські метали, розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк;

3) на інших умовах повернення депозиту (ст. 1060 ЦКУ).

Розглянемо умови їх надання по черзі.

1. Згідно з договором вкладу на вимогу вкладник має право на першу

вимогу отримати грошову суму в повному розмірі або її частину. Умова про відмову від права на одержання вкладу на першу вимогу в договорі банківського вкладу на вимогу нікчемна. Про це прямо зазначено в ч. 2 ст. 1060 ЦКУ.

2. За строковим вкладом повернення суми вкладу здійснюється після закінчення визначеного сторонами строку договору. Повернення вкладнику банківського строкового вкладу і нарахованих процентів за ним до закінчення строку можливо виключно у випадках, якщо це передбачено умовами договору банківського строкового вкладу.

3. Договором банківського вкладу (депозиту) може бути передбачено внесення грошових коштів або банківських металів на інших умовах їх повернення. Такі вклади (депозити) є **умовними**. Наприклад, за домовленістю сторін може передбачатися, що вклад повертається з настанням певних обставин. Умови за вкладом не можуть суперечити законодавству України. Якщо строки зберігання умовних вкладів (депозитів) визначено договором, то такі вклади (депозити) обліковуються як *строкові*. Якщо строки зберігання умовних вкладів (депозитів) договором не визначено, то вони обліковуються як вклади (депозити) *на вимогу*.

Відповідно до положення №516, **вкладна (депозитна) операція** – операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Істотною умовою договору банківського вкладу є умова про *нарахування процентів*. Банк виплачує вкладнику проценти на суму вкладу в розмірі, установленому договором депозиту. Якщо договором розмір процентів не встановлено, банк зобов'язаний виплачувати проценти в розмірі облікової ставки НБУ (ч. 1 ст. 1061 ЦКУ). Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші.

Одностороння зміна (вкладником або банком) умов договору

банківського вкладу (депозиту) не допускається, якщо інше не встановлено договором або законодавством України. Причому, як зазначено в ч. 4 ст. 1061 ЦКУ, умова договору про право банку змінювати розмір процентів на строковий вклад в односторонньому порядку є нікчемною.

Проте банк має право змінити розмір процентів, що виплачуються на *вклади на вимогу*, якщо інше не встановлено в самому договорі (ч. 2 ст. 1061 ЦКУ). У разі зменшення банком розміру процентів на вклади до запитання новий розмір процентів застосовується до вкладів, унесених до інформування вкладників про зменшення процентів, після закінчення *одного місяця* з моменту відповідного інформування, якщо інше не встановлено договором.

Нарахування процентів на банківський вклад у день надходження грошових коштів вкладника і в день їх повернення або списання з рахунка вкладника не здійснюється.

Якщо договором банківського вкладу не встановлено строки та порядок виплати процентів, то виплачуються вони вкладнику на його вимогу після закінчення кожного кварталу окремо від суми вкладу. При цьому не затребувані в цей строк проценти збільшують суму вкладу, на яку нараховуються проценти. А в разі повернення вкладу виплачуються всі нараховані до цього моменту проценти.

Таким чином, договір банківського вкладу укладається виключно у письмовій формі. По суті, існує всього два види депозиту, що розділяються залежно від умов їх повернення: 1) на першу вимогу; 2) після закінчення строку, встановленого договором. Не допускається одностороння зміна банком розміру процентів на строковий вклад.

Розглянемо порядок здійснення банками кредитних операції з точки зору юридичного аспекту. Зауважимо, що на сьогоднішній день в Україні відсутній нормативний документ, який би визначав правові основи надання, використання і повернення кредитів та регулювання взаємовідносин між суб'єктами, що виникають у процесі кредитування. Фінансові установи діють згідно з нормами цивільного права, банківським законодавством та

законодавством про захист справ споживачів. Правові основи кредитних відносин закладено у ст. 1054-1057¹ ЦКУ, ст. 345-349 ГКУ, ст. 47-49 закону України «Про банки і банківську діяльність», а також закони «Про споживче кредитування», «Про електронну комерцію», «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг».

Слово «кредит» походить від латинської «credere», що означає «вірити», «довіряти». Визначення банківського кредиту міститься у законі України «Про банки і банківську діяльність». Відповідно до ст. 2 цього Закону **банківський кредит** – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

Безпосередньо **кредитним операціям** банків присвячена стаття 49 Закону України «Про банки і банківську діяльність». Згідно з цією статтею кредитними вважаються такі операції банків:

- розміщення залучених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик;
- організація купівлі та продажу цінних паперів за дорученням клієнтів;
- здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені (включаючи андеррайтинг);
- надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі;
- придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг);
- лізинг.

Відповідно до ст. 345 Цивільного кодексу України, **кредитні операції** полягають у розміщенні банками від свого імені, на власних умовах та на

власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян. Кредитними визнаються банківські операції, визначені як такі законом про банки і банківську діяльність. Тобто, норма має відсильний характер та направляє нас до норм спеціального (банківського) законодавства.

Кредитні відносини здійснюються на підставі кредитного договору, що укладається між кредитором і позичальником у письмовій формі. У кредитному договорі передбачаються мета, сума і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язань позичальника, відсоткові ставки, порядок плати за кредит, обов'язки, права і відповідальність сторін щодо видачі та погашення кредиту. Правові наслідки недійсності кредитного договору, а також недійсності договору застави, яким забезпечується виконання позичальником своїх зобов'язань за кредитним договором, визначаються Цивільним кодексом України.

Слід зазначити, що новий Цивільний кодекс України розмежовує поняття позики та кредиту і присвячує їм окремі параграфи. Незважаючи на те, що до відносин за кредитним договором застосовуються положення параграфа 1 глави 71 Цивільного кодексу України, яким врегульовано відносини надання позики, суть кредитного договору має кардинальні відмінності.

Так, суть кредитного договору полягає у наданні послуги фінансовою установою її клієнтам, натомість укладення договору позики не потребує наявності спеціального суб'єкта надання, а також обов'язковості оплати відповідної послуги у вигляді процентів, що залишається на розсуд сторін.

Крім того, розмір процентів та порядок їх сплати за договором визначаються в кредитному договорі залежно від кредитного ризику, наданого забезпечення, попиту і пропозицій, які склалися на кредитному ринку, строку користування кредитом, розміру облікової ставки та інших факторів.

Отже, за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується надати грошові кошти (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується

повернути кредит та сплатити проценти. Також однією з відмінностей надання кредиту від позики є те, що позикодавець, як правило надає кошти, що належать йому на праві власності, а фінансова установа у більшості випадків діє за рахунок залучених коштів, зокрема банківських вкладів.

При цьому у Законі України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» при визначенні переліку фінансових послуг все ж таки застосовується поняття «позика».

Згідно з ч. 1 ст. 1054 ЦКУ за кредитним договором банк або інша фінансова установа (кредитодавець) зобов'язується *надати грошові кошти* (кредит) позичальникові у розмірі та на умовах, встановлених договором, а позичальник зобов'язується *повернути кредит та сплатити проценти*. Тобто характерною особливістю кредитних грошових коштів є те, що вони надаються на умовах зворотності та платності.

Укладається кредитний договір у *письмовій формі* (ч. 1 ст. 1055 ЦКУ, ч. 2 ст. 345 ГКУ). У ньому передбачають мету, суму і строк кредиту, умови і порядок його видачі та погашення, види забезпечення зобов'язання позичальника, відсоткову ставку, порядок оплати, обов'язки, права і відповідальність сторін (ч. 2 ст. 345 ГКУ).

При цьому ні для кого не секрет, що виникають кредитні відносини набагато раніше – ще до укладення договору. Адже договірному етапу передують величезна підготовча робота, в процесі якої банк або інша фінансова установа вивчає фінансовий стан позичальника, оцінює доцільність надання кредиту та пов'язані з цим ризики. Так, згідно з ч. 1 ст. 346 ГКУ для одержання банківського кредиту позичальник повинен надати такі документи:

- клопотання (заяву), в якому зазначається характер кредитної угоди, мета використання кредиту, його сума і строк користування;
- техніко-економічне обґрунтування кредитного заходу та розрахунок економічного ефекту від його реалізації;
- інші необхідні документи.

Тільки після їх розгляду та у разі позитивного рішення укладається

кредитний договір. Форми кредиту можуть бути різні – банківський, комерційний, лізинговий, іпотечний тощо (ч. 1 ст. 347 ГКУ).

Як ми вже зазначили, однією з основних умов надання кредиту є його платність, тобто за користування кредитними грошима потрібно сплачувати відсотки. Надавати безвідсоткові кредити банк не має права. Винятком можуть бути тільки випадки, прямо передбачені законом (ч. 3 ст. 346 ГКУ).

Тип процентної ставки встановлюють у кредитному договорі. Вона може бути *фіксованою* або *змінюваною* (ч. 1 ст. 1056¹ ЦКУ). Фіксована процентна ставка є незмінною протягом усього строку кредитного договору. Збільшити її в односторонньому порядку банк не має права. Проте, навіть якщо кредитний договір містить умову щодо права банку змінювати розмір фіксованої процентної ставки в односторонньому порядку, така умова є нікчемною. Про це потурбувалася ч. 3 ст. 1056¹ ЦКУ.

Якщо ж застосовується змінювана процентна ставка, кредитор самостійно, з визначеною у кредитному договорі періодичністю, *має право збільшувати та зобов'язаний зменшувати* процентну ставку відповідно до умов і в порядку, встановлених кредитним договором. При цьому кредитор зобов'язаний письмово повідомити позичальника, поручителя та інших зобов'язаних за договором осіб про зміну процентної ставки не *пізніше як за п'ятнадцять календарних днів* до дати, з якою застосовуватиметься нова ставка.

Порядок розрахунку змінюваної процентної ставки встановлюють у кредитному договорі. При цьому для розрахунку застосовують погоджений сторонами індекс, який повинен відповідати таким вимогам (ч. 5 ст. 1056¹ ЦКУ):

1. Поточне значення індексу повинне періодично, але не рідше одного разу на місяць, публікуватися в засобах масової інформації або оприлюднюватися через інші загальнодоступні регулярні джерела інформації. Причому кредитний договір повинен містити посилання на відповідне джерело інформації.

2. Індекс повинен ґрунтуватися на об'єктивних індикаторах фінансової сфери, що дозволяють визначити ринкову вартість кредитних ресурсів.

3. Значення індексу повинно встановлюватися незалежною установою з визнаною діловою репутацією на ринку фінансових послуг.

Кредитор не має права змінювати встановлений кредитним договором порядок розрахунку змінюваної процентної ставки без згоди позичальника. Про це сказано в ч. 4 ст. 1056¹ ЦКУ. Крім того, в кредитному договорі має бути визначено максимальний розмір збільшення процентної ставки (ч. 6 ст. 1056¹ ЦКУ).

Відповідно до статті 348 Господарського кодексу України банк здійснює контроль за виконанням умов кредитного договору, цільовим використанням, своєчасним і повним погашенням позички в порядку, встановленому законодавством. У разі якщо позичальник не виконує своїх зобов'язань, передбачених кредитним договором, банк має право зупинити подальшу видачу кредиту відповідно до договору.

Згідно зі статтею 349 Господарського кодексу України банки здійснюють кредитні операції в межах кредитних ресурсів, які вони утворюють у процесі своєї діяльності. Вони можуть позичати один в одного на договірних засадах ресурси, залучати та розміщувати кошти у формі депозитів, вкладів і здійснювати взаємні операції, передбачені їх статутами. У разі недостатності коштів для здійснення кредитних операцій і виконання взятих на себе зобов'язань банки можуть одержувати позички у Національного банку України. Кредитні ресурси Національного банку України становлять кошти статутного та інших фондів, інші кошти, що використовуються як кредитні ресурси відповідно до закону. Загальні умови використання кредитних ресурсів визначаються Господарським кодексом та іншими законами.

Нещодавно, 04.02.2019 р. було введено в дію закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування», метою якого є відновлення кредитування. Посилення

відповідальності поручителів, зменшення частки проблемних кредитів, отримання інформації з Державного реєстру актів цивільного стану громадян для оцінки потенційних позичальників – все це мінімізує ризики для банків під час прийняття рішення про видачу кредитів, але не вирішує проблеми з наявними кредитами. Зазначений документ розроблений з метою усунення більшості законодавчих колізій, що існували протягом тривалого часу в кредитних та іпотечних відносинах і були предметом тривалих судових суперечок.

Проаналізувавши чинне законодавство, можна зробити висновок, що кредит можна розглядати у вузькому та широкому значенні. У вузькому значенні під кредитом розуміються операції з розміщення банком коштів на підставі кредитного договору. У широкому розумінні до кредиту включаються також операції банків, які, хоча і здійснюються на підставі договорів іншого виду (зокрема, договори лізингу та факторингу), але мають кредитний характер, у зв'язку з чим віднесені законодавцем до кредитних операцій.

Банківські кредитні правовідносини – це урегульовані нормами права відносини, які виникають у процесі здійснення банками кредитної діяльності. Необхідно зазначити, що банківські кредитні відносини неоднорідні за своєю правового природою і регламентуються нормами різних галузей права.

Згідно із законом України «Про банки і банківську діяльність» банк зобов'язаний при наданні кредитів додержуватись основних принципів кредитування, у тому числі перевіряти кредитоспроможність позичальників та наявність забезпечення кредитів, додержуватись встановлених Національним банком України вимог щодо концентрації ризиків.

Крім того банки не можуть довільно встановити плату за користування кредитними коштами, а саме: банк не може надавати кредити під процент, ставка якого є нижчою від процентної ставки за кредитами, які бере сам банк, і процентної ставки, що виплачується ним по депозитах. Виняток можна робити лише у разі, якщо при здійсненні такої операції банк не матиме збитків.

4.4. Законодавчі регулятори здійснення розрахункових операцій банком

Основними нормативно-правовими актами, що регламентують здійснення безготівкових операцій в Україні є Господарський кодекс України, закони України «Про банки і банківську діяльність», «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні», інструкції НБУ «Про порядок відкриття, використання і закриття рахунків у національній та іноземних валютах», «Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті».

Безготівкові розрахунки проводяться фінансово-кредитними установами на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді. Відповідно до ч. 3 ст. 341 Господарського кодексу України та ч. 4 ст. 51 закону України «Про банки і банківську діяльність» безготівкові розрахунки можуть здійснюватися у формі платіжних доручень, платіжних вимог, вимог-доручень, векселів, чеків, банківських платіжних карток та інших дебетових і кредитових платіжних інструментів, що застосовуються у міжнародній банківській практиці.

Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті встановлює, що для здійснення розрахункових операцій можуть застосовуватись такі види платіжних інструментів: меморіальний ордер, платіжне доручення, платіжна вимога-доручення, платіжна вимога, розрахунковий чек, акредитив. Крім того, документи можуть надаватися на паперових носіях та в електронному вигляді та встановлює загальні правила, види і стандарти розрахунків клієнтів банків та банків у грошовій одиниці України на території України, що здійснюються за участю банків.

В ч. 4 ст. 341 Господарського кодексу України сказано, що при безготівкових розрахунках усі платежі провадяться через установи банків шляхом перерахування належних сум з рахунку платника на рахунок одержувача або шляхом заліку взаємних зобов'язань і грошових претензій. Платежі здійснюються у межах наявних коштів на рахунку платника. У разі потреби банк може надати платникові кредит для здійснення розрахунків.

Установи банків забезпечують розрахунки відповідно до законодавства та вимог клієнта, на умовах договору на розрахункове обслуговування. Договір повинен містити реквізити сторін, умови відкриття і закриття рахунків, види послуг, що надаються банком, обов'язки сторін та відповідальність за їх невиконання, а також умови припинення договору (ч. 5 ст. 341 Господарського кодексу України).

Правила організації безготівкового грошового обігу на території України регламентуються законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні» від 05.04.2001 р. №2346-III. Відповідно до ст. 3 зазначеного Закону, гривня як грошова одиниця України є єдиним законним платіжним засобом в Україні, приймається усіма фізичними та юридичними особами без обмежень на всій території України для проведення переказів та розрахунків.

Безготівкові розрахунки – платежі, які здійснюються шляхом перерахування з рахунку платника на рахунок кредитора у банках без використання грошових купюр.

Воронова Л.К. вважає, що **безготівкові розрахунки** – це грошові розрахунки, які здійснюються шляхом записів за рахунками в банках, коли гроші списуються банками з рахунку платника й зараховуються на рахунок одержувача.

В Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті визначено, що **безготівкові розрахунки** – перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки отримувачів коштів, а також перерахування банками за дорученням підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки отримувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

Основними відмінностями безготівкових розрахунків від готівкових є те, що обов'язковим учасником цих розрахункових відносин виступає банк (або кілька банківських установ) та особливості правового регулювання таких економічних відносин.

Розрахунково-касове обслуговування – послуги, що надаються банком клієнту на підставі відповідного договору, у тому числі у вигляді електронного документа, укладеного між ними, які пов'язані із переказом коштів з рахунка (на рахунок) цього клієнта, видачею йому коштів у готівковій формі, а також здійсненням інших операцій, передбачених договорами.

Відповідно до ст. 1 закону України «Про банки і банківську діяльність» **розрахункові банківські операції** – рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженням клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи.

Безпосередньо правовому регулюванню розрахункових банківських операцій присвячена ст. 51 закону України «Про банки і банківську діяльність». Згідно з цією статтею для здійснення банківської діяльності банки відкривають та ведуть кореспондентські рахунки у Національному банку України та в інших банках в Україні і за її межами, банківські рахунки для фізичних та юридичних осіб у гривнях та в іноземній валюті.

Відповідно до ст. 40 закону України «Про Національний банк України», Національний банк встановлює правила, форми і стандарти розрахунків банків та інших юридичних і фізичних осіб в економічному обігу України із застосуванням як паперових, так і електронних документів, а також платіжних інструментів та готівки, координує організацію розрахунків, дає дозволи на здійснення клірингових операцій та розрахунків. Національний банк забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків через свої установи, дає дозвіл на проведення міжбанківських розрахунків через прямі кореспондентські відносини банків та через їх власні розрахункові системи.

Спеціальним законодавчим актом у сфері розрахункових правовідносин є закон України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні». в п. 1.24 ст. 1 закону визначено, що **переказ коштів (переказ)** – рух певної суми коштів з метою її зарахування на рахунок отримувача або видачі йому у готівковій формі. Ініціатор та отримувач можуть бути однією і тією ж особою.

Згідно з цим законом переказ коштів з відповідного рахунку платника ініціюється шляхом використання платіжного інструмента – засобу певної форми на паперовому, електронному чи іншому виді носія інформації. До платіжних документів відносяться документи на переказ та спеціальні платіжні засоби.

Документ на переказ – це електронний або паперовий документ, що використовується банками, їх клієнтами, кліринговими, еквайринговими установами або іншими установами – членами платіжної системи для передачі доручень на переказ коштів.

Відповідно до цього закону ініціювання переказу може здійснюватися з використанням таких розрахункових документів, як:

– *платіжне доручення* – розрахунковий документ, який містить доручення платника банку або іншій установі – члену платіжної системи, що його обслуговує, здійснити переказ визначеної в ньому суми коштів зі свого рахунка на рахунок отримувача;

– *платіжна вимога-доручення* – розрахунковий документ, що містить вимогу отримувача безпосередньо до платника сплатити суму коштів та доручення платника банку, що його обслуговує, здійснити переказ визначеної платником суми коштів зі свого рахунка на рахунок отримувача;

– *розрахунковий чек* – паперовий розрахунковий документ, що містить нічим не обумовлене розпорядження платника банку, що його обслуговує, провести переказ суми коштів на користь визначеного в ньому отримувача;

– *платіжна вимога* – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або при договірному списанні отримувача до обслуговуючого платника банку здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунка платника на рахунок отримувача;

– *меморіальний ордер* – розрахунковий документ, який складається за ініціативою банку для оформлення операцій щодо списання коштів з рахунка платника і внутрішньобанківських операцій відповідно до цього Закону та нормативно-правових актів Національного банку України.

Спеціальний платіжний засіб – це платіжний інструмент, що виконує функцію засобу ідентифікації, за допомогою якого держателем цього інструмента ініціюється переказ коштів з відповідного рахунка платника або банку, а також здійснюються інші операції, передбачені відповідним договором. За допомогою спеціальних платіжних засобів формуються документи за операціям із застосуванням платіжних засобів або надаються інші послуги держателям спеціальних платіжних засобів.

Видом спеціальних платіжних засобів є *платіжна картка* – розрахунковий документ, що містить вимогу стягувача або при договірному списанні отримувача до обслуговуючого платника банку здійснити без погодження з платником переказ визначеної суми коштів з рахунка платника на рахунок отримувача.

Відповідно до ст. 14 закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», *вексель* – це цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю). Векселі можуть бути прості або переказні та існують виключно в документарній формі.

Згідно з законом України «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні» ініціатором переказу може бути платник, а також отримувач у разі ініціювання переказу за допомогою платіжної вимоги при договірному списанні та в інших випадках, передбачених законодавством.

Детальний порядок здійснення безготівкових розрахунків в національній валюті в Україні, у тому числі розрахунків за акредитивами та розрахунків під час заліку взаємної заборгованості, визначений Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті, затвердженій постановою Національного банку України від 21.01.2004 р. №22.

Розрахунково-касове обслуговування клієнтів здійснюється банками на договірній основі. Відповідно до статті, що коментується, договір повинен містити реквізити сторін, умови відкриття і закриття рахунків, види послуг,

що надаються банком, обов'язки сторін та відповідальність за їх невиконання, а також умови припинення договору. Згідно з Інструкцією про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті форму та зміст такого договору банк розробляє самостійно, відповідно до вимог, встановлених законодавством.

Таким чином, кількість нормативно-правових актів, які здійснюють регулювання безготівковими розрахунками є досить великою. Їх розгалужена система є дуже складною і важкою для використання на практиці. Зазначена система нормативно-правових актів реалізує у собі вимоги щодо здійснення безготівкових платежів. При здійсненні безготівкових операцій учасникам цих відносин слід використовувати нормативно-правові акти, які регулюють зазначену сферу відносин з метою недопущення вчинення правопорушень в сфері безготівкового обігу. В свою чергу нормативно-правові акти повинні відповідати міжнародним стандартам здійснення безготівкових операцій.

4.5. Контроль за дотриманням банківського законодавства

Чинний закон про «Про Національний банк України» визначає поняття «банківське регулювання» та «банківський нагляд».

Банківське регулювання – це одна з функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Стаття 66 закону України «Про банки та банківську діяльність» розрізняє форми адміністративного та індикативного регулювання. Згідно з нею, *адміністративне регулювання* складається із реєстрації банків та ліцензування їх діяльності; встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків; застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру; нагляду за діяльністю банків; та надання рекомендацій щодо діяльності банків. А

індикативне регулювання відповідно до зазначеної статті охоплює встановлення обов'язкових економічних нормативів; визначення норм обов'язкових резервів для банків; встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій; визначення процентної політики; рефінансування банків; кореспондентських відносин; управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції; операції з цінними паперами на відкритому ринку; а також контроль імпорту та експорту капіталу.

Банківський нагляд – це система контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Банківське регулювання та банківський нагляд – особливі функції Національного банку України. Ці функції реалізуються Національним банком України відповідно до:

– ст. 7 закону України «Про Національний банк України», де передбачено, що Національний банк України здійснює банківський нагляд;

– ст. 15 закону України «Про Національний банк України», де передбачено, що Правління Національного банку приймає рішення про встановлення економічних нормативів для банків;

– ст. 58 закону України «Про Національний банк України», де передбачено, що з метою захисту інтересів вкладників та кредиторів і забезпечення фінансової надійності банків та інших фінансово-кредитних установ Національний банк, відповідно до визначеного ним порядку, встановлює для них обов'язкові економічні нормативи.

Банк є контрольованим як ззовні, так і зсередини. Зовнішній контроль банків представлений *державним контролем та зовнішнім аудитом*. **Зовнішній аудит** – незалежна перевірка бухгалтерського обліку та фінансової звітності банку зовнішнім аудитором з метою вираження думки про достовірність

фінансової звітності. Банк зобов'язаний забезпечити проведення щорічної перевірки фінансової звітності, консолідованої фінансової звітності та іншої інформації щодо фінансово-господарської діяльності аудиторською фірмою відповідно до законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку України (ст. 70 закону України «Про банки і банківську діяльність»).

Перелік та завдання державних контрольних органів в Україні наведено у табл. 4.2.

Таблиця 4.2

Основні органи державного контролю банків в Україні

Орган контролю	Основні завдання
Національний банк України	Здійснення банківського регулювання (адміністративного та індикативного) та нагляду, здійснення сертифікації аудиторів, які проводитимуть аудиторську перевірку банків. НБУ встановлює для банків: форми звітності та методику її складання; періодичність та строки подання звітності; структуру пояснювальної записки; мінімум відомостей, що підлягають опублікуванню, та строки їх подання; методику складання консолідованої звітності.
Державна фіскальна служба	Забезпечення сплати податків, контроль за дотриманням податкового законодавства, застосування заходів адміністративного впливу за порушення.
Державний комітет з питань фінансового моніторингу	Збір, обробка та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому фінансовому моніторингу; здійснення методичного забезпечення, проведення аналізу ефективності заходів, що вживаються банками для запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів і фінансуванню тероризму; надання до правоохоронних органів, за наявності достатніх підстав, відповідних узагальнених матеріалів.
Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку	Встановлення за погодженням з НБУ вимог щодо випуску цінних паперів комерційними банками та особливостей одержання банками дозволу на депозитарну та розрахунково-клірингову фондовою діяльність; координація роботи щодо підготовки фахівців з ринку питань фондового ринку, встановлення кваліфікаційних вимог до осіб, які здійснюють професійну діяльність на ринку цінних паперів; встановлення порядку збільшення/зменшення статутного капіталу.
Фонд гарантування вкладів фізичних осіб	Здійснення перевірок розрахунків та контроль повноти і своєчасності перерахування зборів банком – учасником Фонду; здійснення перевірок (планових та позапланових) банків з питань, віднесених до повноважень Фонду; встановлення форм звітності та порядок їх подання до Фонду; внесення пропозицій про застосування НБУ до банків заходів впливу; ведення реєстру банків-учасників Фонду.

З даних таблиці можна зробити висновок, що кожний з контролюючих державних органів здійснює контроль в межах своїх повноважень, згідно певному переліку питань для контролю, що встановлені відповідними законодавчими актами.

Згідно з чинним законодавством банківський нагляд в Україні проводиться єдиним державним органом – Національним банком, який поряд зі своїм наглядом ставить перед банківськими установами вимоги щодо обов'язкового постійного внутрішнього контролю з боку наглядової ради, внутрішнього та зовнішнього аудиту. Банківський нагляд класифікується за такими характерними ознаками: *етапами здійснення, формами реалізації, встановленими вимогами.*

Банківський нагляд складається з таких *етанів*:

- 1) реєстрація банку;
- 2) ліцензування банку;
- 3) здійснення моніторингу банку – безвиїзної інспекції, а також виїзної цільової або комплексної інспекції банку в законодавчо встановлені терміни або в разі виникнення необхідності;
- 4) визначення рейтингової оцінки банку;
- 5) вживання заходів щодо усунення недоліків роботи банку:
 - непримусових заходів (лист-попередження або лист із зобов'язаннями);
 - примусових заходів (підвищення норми резервів, штрафи, уведення тимчасової адміністрації, реорганізація або ліквідація);
- 6) уведення режиму фінансового оздоровлення, що є комплексом примусових і непримусових заходів;
- 7) проведення повторної цільової інспекції для з'ясування того, чи упорався банк з проблемами;
- 8) ліквідація банку в разі банкрутства або відкликання ліцензії.

За *формами реалізації* банківський нагляд поділяється на *вступний, безвиїзний та виїзний.*

Вимоги *вступного нагляду* стосуються: вступних умов щодо обсягу капіталу, джерел внесків до статутних капіталів банків та складу їх учасників; кваліфікаційних та професійних якостей працівників вищої і середньої ланок управління банками; питань щодо іноземних акціонерів (учасників); відповідних технічних питань; умов, за яких НБУ відмовляє в наданні ліцензії на проведення банківських операцій; умов щодо виконання окремих банківських операцій. *Безвиїзний (документарний, попередній, дистанційний) нагляд* застосовується для забезпечення дотримання банками встановлених вимог, пов'язаних із мінімізацією ризиків ведення ними власного бізнесу. Водночас при його проведенні реалізується заборона або обмеження НБУ щодо деяких видів банківської діяльності, здійснюється встановлення обсягів резервів для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків, які порушують економічні нормативи тощо. *Безвиїзний нагляд* використовується як система раннього попередження, що дає змогу наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування до банків превентивних заходів до загострення ситуації або проведення інспекційної перевірки на місці. *Виїзний (інспекційний) нагляд* здійснюється в результаті інспектування банків та їх установ, а також шляхом розробки і вжиття заходів щодо організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення цих установ. Він дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності банків, як: достовірність звітності, дотримання законів і нормативних актів, надійність управління банком, стійкість фінансового стану банку.

З метою встановлення порядку здійснення Національним банком України безвиїзного банківського нагляду на підставі ризик-орієнтованого підходу розроблено положення НБУ про здійснення Національним банком України безвиїзного банківського нагляду. В даному положенні визначено, що **безвиїзний нагляд** – форма здійснення Національним банком банківського нагляду за дотриманням банками, банківськими групами або іншими особами, які можуть бути об'єктами нагляду Національного банку відповідно до закону про банки, банківського законодавства, нормативно-

правових актів Національного банку, установлених економічних нормативів з метою сприяння стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Камеральна перевірка банку – перевірка, яка проводиться під час здійснення безвиїзного банківського нагляду. **Об’єкти камеральної перевірки** – банки, їх відокремлені підрозділи, філії іноземних банків.

За результатами проведеної камеральної перевірки банку складається **довідка про результати камеральної перевірки банку** – офіційний документ, що складається за результатами проведеної камеральної перевірки банку, в якому зафіксовані результати такої перевірки, виявлені порушення банком вимог банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку, інформація про невиконання банком установлених Національним банком вимог, обмежень щодо діяльності банку та/або ознаки здійснення банком ризикової діяльності, яка загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів цього банку.

Банківський нагляд, що базується на *якісних вимогах*, спирається на оцінці факторів якісного характеру, до яких, наприклад, належать вимоги з затвердження політики банку; організації корпоративного управління банком та механізмів внутрішнього контролю, включаючи поділ обов’язків між різними підрозділами банку; встановлення вимог до системи внутрішнього контролю за діяльністю банку з боку ради директорів; забезпечення адекватності внутрішнього та зовнішнього аудиту, достовірності бухгалтерського обліку та звітності банківської установи; дотримання прозорості діяльності банку для громадськості; закріплення професійних навичок керівної ланки, персоналу банку; використання заходів постійного удосконалення фахового рівня працівників. Оцінка відповідності банківської діяльності якісним вимогам спирається на професійне судження нагляду, у зв’язку з чим надзвичайно важливо, щоб нагляд був незалежний від діяльності підконтрольного банку або третіх осіб, зацікавлених у викривленні справжнього стану справ у даному банку.

Важливим елементом правової категорії «банківська таємниця» є її зміст. У ст. 60 Закону № 2121-III законодавець конкретно визначає зміст відомостей, що становлять **банківську таємницю**, – це «інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку...». До банківської таємниці належить також інформація про клієнтів іншого банку, навіть якщо їх імена зазначені у документах, угодах та операціях клієнта, оскільки ч. 4 ст. 62 цього Закону забороняє банку надавати інформацію про клієнтів іншого банку, навіть якщо їх імена зазначені у документах, угодах та операціях клієнта.

У ЦК України (п. 1 ст. 1076) встановлено, що банк гарантує таємницю банківського рахунку, операцій за рахунком і відомостей про клієнта. Пункт 2 названої статті визначає, що у разі розголошення банком відомостей, які становлять банківську таємницю, клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків та моральної шкоди.

Категорія «банківська таємниця» є комплексним правовим явищем, основу якого становлять три елементи: по-перше, це інформація щодо клієнта, яка стала відомою банку у процесі його обслуговування; по-друге, це інформація певного змісту, який визначається законом; по-третє, це один з видів правового режиму інформації з обмеженим доступом.

Банківське регулювання і нагляд в Україні досить жорстке і в цілому відповідає всім сучасним вимогам і тенденціям. Наприклад, в даний час майже всі банки є прозорими в частині структури акціонерів фінансових установ. Також Національний банк України досить жорстко поводить себе в питаннях банківського резервування, рефінансування, виведення валюти за кордон, відстежує операції, що підлягають фінансовому моніторингу (особливо в частині можливого фінансування тероризму. Більшість функцій контролю і регулювання залишаються невидимими для клієнтів банків і не створюють ніяких проблем для звичайних споживачів банківських послуг.

Таким чином, вивчення банківського нагляду з позиції забезпечення

більш повного та якісного функціонування механізму державного регулювання банківського сектору економіки дало спроможність підтвердити гіпотезу, що банківський нагляд є самостійним елементом цього механізму, який характеризується певною класифікацією притаманних для нього ознак, специфічними функціями та особливими завданнями. Удосконалення банківського нагляду повинно виходити з позиції більш активного впровадження якісних вимог щодо фінансового, ділового стану банків з обов'язковим залученням ризик-орієнтованих вимог на основі комплексного використання всіх форм реалізації нагляду.

Контрольні питання

1. Що означає поняття банківське право?
2. Які Ви знаєте види банківських правовідносин?
3. Що таке банківська діяльність?
4. Які види банків можуть існувати згідно законодавства України?
5. У чому різниця між банківським кредитом та кредитною діяльністю банків?
6. Які вимоги встановлені законодавством до здійснення комерційними банками вкладних (депозитних) операцій?
7. У чому полягає роль банків в організації платіжного обороту?
8. В чому полягає суть нормативної бази щодо здійснення розрахункових операцій банком?
9. З чим пов'язана необхідність існування системи банківського регулювання та нагляду?
10. Що є нормативною базою для проведення попереднього контролю?

Література

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Господарський кодекс України: закон України від 16 січня 2003 р.

№436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №11. Ст. 462.

3. Цивільний кодекс України: закон України від 16 січня 2003 р. №435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 11. Ст. 461.

4. Про банки і банківську діяльність: закон України від 07.12.2000 р. №2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5-6. ст. 30.

5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування: закон України від 3 липня 2018 р. № 2478-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №46. Ст. 368.

6. Про електронну комерцію: закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №45. Ст. 410.

7. Про Національний банк України: закон України від 20.05.1999 р. №679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. ст. 238.

8. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №29. Ст. 137.

9. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. №50. Ст. 564.

10. Про споживче кредитування: закон України від 15 листопада 2016 р. 1734-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №1. Ст. 2.

11. Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг: закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №1. Ст. 1.

12. Про цінні папери та фондовий ринок: закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №31. Ст. 268.

13. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: указ Президента України від 23 листопада 2011 року №1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text>.

14. Про Державну фіскальну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>

laws/show/236-2014-%D0%BF#Text.

15. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text>.

16. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: постанова Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. №22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04#Text>.

17. Про затвердження Положення про здійснення Національним банком України безвиїзного банківського нагляду: постанова Правління Національного банку України від 06.12.2018 р. № 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0135500-18#Text>.

18. Положення про ліцензування банків: Постанова Правління Національного банку України від 22.12.2018 р. №149. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18#Text>.

19. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами: постанова НБУ від 03.12.2003 р. №516. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03#Text>.

20. Альошкіна Н. Правові особливості депозиту. *Податки & Бухоблік*. 12-2016. №99. URL: <https://i.factor.ua/ukr/journals/nibu/2016/december/issue-99/article-23775.html>.

21. Банківське право: підручник [для студентів закладів вищої освіти, слухачів аспірантури та курсів підвищення кваліфікації] / [О.В. Баклан, С.П. Гайворонський, В.О. Тімашов, О.В. Корольков, Ю.Ю. Пустовіт]; за ред. С.П. Гайворонського. К.: Друкарський двір Олега Федорова, 2018. 346 с.

22. Бредуляк К. Відновлення кредитування – 2019: міф чи реальність? *Юридична Газета*. 2019, №10 (664). – URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/vidnovlennya-kredituvannya--2019-mif-chi-realnist.html>.

23. Ващенко Ю.В. Банківське право: навч. посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. 344 с.
24. Воронова Л.К. Фінансове право України: підручник. К.: Прецедент: Моя книга, 2016. 448 с.
25. Гетманцев Д.О., Шукліна Н.Г. Банківське право України: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Центр учбової літератури, 2007. 344 с.
26. Дмитренко Ю.М. Банківська діяльність як інститут фінансового права. *Форум права*. 2012. №2. С. 188-195.
27. Дмитрик О. О. Джерела фінансового права: трансформація підходів до визначення. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2005. випуск 10. С. 105-112.
28. Енциклопедія сучасної України: Офіційний сайт. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=40282.
29. Карманов Є.В. Банківське право України: навч. посіб. Х., 2000. 464 с.
30. Коваленко М. М. Складові, функції та завдання банківського нагляду як механізму державного регулювання. *Теорія та практика державного управління*: Зб. наук. пр. 2011. №2. С.182-191.
31. Косарева І. П. Бондаренко Н. В., Сарматичька Н. В. Особливості розвитку системи безготівкових розрахунків в Україні. *Бізнесінформ*. 2015. №1. С. 125-129.
32. Костюченко О.А. Банківське право: Банківська система. Національний банк. Комерційні банки. Розрахунки і кредитування. Ринок цінних паперів. Національне валютне законодавство. Банківські системи зарубіжних країн. Інститут банківської таємниці: підручник. 3-тє вид. К.: А.С.К., 2003. 928 с.
33. Котюжинська Н. Банківська система України та банківське регулювання. URL: <http://kydalov-partners.com/uk>.
34. Міністерство юстиції України: Офіційний сайт. URL:

https://minjust.gov.ua/m/str_23399.

35. Національний банк України: Офіційний сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/glossary/show/12>.

36. Орлюк О.П. Теоретичні питання банківського права і банківського законодавства: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2003. 104 с.

37. Пустовіт Ю. Ю., Панченко А. І. Правове регулювання безготівкових розрахунків в Україні. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 5(4). С. 11-14.

38. Сирота А. І. Банківська таємниця як правова категорія. *Фінансове право*. 2013. № 1. С. 11-14.

39. Сокурєнко О.А. Правова природа безготівкових грошей у сучасній науці та юридичній практиці. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2017. С. 119-125.

40. Стійкість фінансових ринків України та механізми її забезпечення / О. І. Барановський, В. Г. Барановська, Є. О. Бублик [та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук О. І. Барановського; НАН України; Ін-т економіки та прогнозування. К., 2010. 492 с.

41. Zaholovok.com.ua: Інформаційно-аналітичний сайт. URL: <https://zaholovok.com.ua/yakii-zakon-regulyuje-kredituvannya>.

РОЗДІЛ 5.

СТРАХОВЕ ПРАВО ЯК ПІДГАЛУЗЬ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

- 5.1. Поняття та джерела страхового права.
- 5.2. Основні галузі і види страхування.
- 5.3. Фінансово-правові взаємовідносини у сфері страхування.
- 5.4. Правові основи укладання договору страхування.
- 5.5. Організація нагляду та контролю за страховою діяльністю.

5.1. Поняття та джерела страхового прав.

Виникнення страхового права і страхового законодавства в світі характеризується певними закономірностями і визначається конкретними історичними передумовами розвитку того чи іншого суспільства і самого інституту страхування.

Загальновідомо, що термін «страхове право» століттями широко використовується в світовій науковій, навчально-методичній літературі та юридичній практиці.

Одночасно поряд з використанням терміну «страхове право» широко використовується термін «страхове законодавство». У світовій юридичній літературі терміни «страхове право» і «страхове законодавство» вживаються досить часто і не викликають дискусії.

В українській юридичній літературі термін «страхове право» ще недостатньо висвітлений і досліджений (табл. 5.1).

Отже, **страхове право України** – це галузь національного правознавства, яка вивчає закономірності виникнення, існування та припинення правових відносин у галузі страхової діяльності, а також сукупність правових норм, що регулюють порядок організації та діяльності страхових організацій України, взаємовідносини між страховиком і страхувальником, що складаються у процесі передачі юридичними і

фізичними особами за певну плату ризику матеріальних і фінансових втрат спеціалізованій організації, яка в разі настання обумовленої в договорі (полісі) події здійснює відповідні грошові виплати потерпілим.

Таблиця 5.1

Визначення дефініції «страхове право»

Автор	Визначення
О.П. Гетманець, О.М. Шуміла	сукупність правових норм, що регулюють порядок організації і діяльності страхових компаній в Україні, взаємовідносин між страхувальником і страховиком, що складаються в процесі передачі фізичними і юридичними особами за певну плату ризику матеріальних і фінансових витрат спеціалізованої організації (страхової компанії), яка у разі настання обумовленої в договорі події проводить відповідні грошові виплати.
Ю.О. Заїка, С. А. Пилипенко	комплексна галузь права, яка на приватноправових та публічно-правових засадах здійснює регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі страховим захистом майнових інтересів фізичних і юридичних осіб у випадках заподіяння шкоди.
Є.О. Харитонов, О.І. Сафончик, О.С. Адамова	сукупність норм права, що регулює суспільні відносини щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством.
В.І. Фисун, Г.М. Ярова	сукупність загальноприйнятих правил (норм) функціонування страховиків, страхувальників та їх посередників, визначені державою та закріплені у законодавчих актах.
О.М. Залетов, О.О. Слюсаренко	складається з правових норм, які регулюють правовідносини у сфері страхування, визначають права й обов'язки суб'єктів, передбачають відповідальність за невиконання приписів уповноважених державних органів.

Відносини, які регулюються страховим правом – це найбільш важливі відносини в державі, які вимагають особливої уваги до їх вивчення, потребують чіткого правового і наукового забезпечення, оскільки вони торкаються доленосних аспектів людини: життя, здоров'я, майна, відповідальності (цивільної, професійної тощо).

Предметом страхового права є відносини, які виникають у процесі страхової діяльності, зокрема згідно ст. 1 закону України «Про страхування».

Предмет страхового права є суспільні відносини, що виникають у процесі страхової діяльності, тобто діяльності з формування, розподілу та використання спеціальних страхових фондів, створюваних для захисту

майнових інтересів фізичних і юридичних осіб, органів державної влади та органів місцевого самоврядування. У предмет правового регулювання страхового права входить широкий комплекс суспільних відносин.

Норми страхового права встановлюють правові основи страхової діяльності, страхової справи, страхового ринку, визначають правове становище страховика і страхувальника, а також урегульовують відносини, які пов'язані з майновими інтересами:

а) із життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи (особисте страхування);

б) із володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);

в) відшкодуванням страхувальником заподіяної ними шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі (страхування відповідальності).

Страхове право України в основі своєї діяльності (освітньої, наукової та практичної) базується на **загальних і специфічних принципах**, які притаманні національному праву та національному законодавству, але в ньому є свої специфічні (особливі) принципи для даної галузі українського права.

До *загальних принципів* страхового права належить: законність, нормативність, самостійність, індивідуальність, неповторність, своєчасність, нестандартність, моментальність, непередбачуваність, практичність, конкретність.

Страхове право ґрунтується на таких *спеціальних (особливих) принципах*, серед яких:

– *принцип вільного вибору страховика і виду страхування*, який повною мірою стосується лише добровільних видів страхування. Страхувальникові надається можливість обрати будь-якого страховика, що має ліцензію на даний вид страхування. Водночас, страховика ніхто не може змусити здійснювати той чи інший вид добровільного страхування, якщо

ризик для нього є небажаним;

– *принцип страхового інтересу* впливає з права власності чи володіння тим чи іншим об'єктом. Кожний індивідуальний чи асоційований власник будинку, автомашини, виробничо-технологічного комплексу зацікавлений у тому, щоб вкладені в об'єкт кошти не були втрачені через непередбачений випадок, стихійне лихо, або за інших обставин. Не менший інтерес мають фізичні, а нерідко й юридичні особи в організації захисту на випадок втрати свого або своїх працівників здоров'я чи життя;

– *принцип найвищої довіри* – надійне страхування можливе лише за умов високої довіри між сторонами. Принцип найвищої довіри означає, що страхувальник зобов'язаний повідомити страховику всі відомі йому обставини, що можуть впливати на ризик; він повинен повідомити про них навіть у тому випадку, коли страховик про це безпосередньо не питає. Ні страхувальник, ні страховик не мають права приховувати один від одного ту чи іншу інформацію, що стосується об'єкта страхування. На практиці цей принцип полягає в зобов'язанні повідомити страхувальника про всі властивості, зокрема дефекти майна, про стан здоров'я чи інші особливості об'єкта страхування.

У страховому праві використовуються імперативний та диспозитивний **методи**. Особливість використання даних методів у страховому праві проявляється у співвідношенні їх використання. Так, згідно з чинним законодавством страхова компанія повинна отримати ліцензію на заняття страховою діяльністю у уповноваженого органа. Ця норма імперативного і не має виключень, водночас страховик на свій розсуд обирає види страхування, якими буде займатися і на які отримає ліцензію, а страхувальник на власний розсуд обирає страховика з яким укласти договір.

Страхова діяльність – це врегульована нормами права, здійснювана на підставі ліцензії господарська діяльність суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових

резервів), які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів, щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків).

Джерела страхового права. Відповідно до ст. 355 Господарського кодексу України, об'єкти страхування, види обов'язкового страхування, а також загальні умови здійснення страхування, вимоги до договорів страхування та порядок здійснення державного нагляду за страховою діяльністю визначаються Цивільним кодексом України, Господарським Кодексом України, законом про страхування, іншими законодавчими актами.

Норми інституту страхування не можуть існувати поза оболонкою правової норми, тобто поза джерелом права. Одним із найбільш поширених джерел права у сфері страхування є нормативно-правовий акт. Сукупність нормативних правових актів, спрямованих на регулювання суспільних відносин в галузі страхової діяльності, являє собою страхове законодавство.

Страхове законодавство є комплексним. В основу його формування повинен бути покладений такий критерій, як сфера страхової діяльності.

Комплексний характер носить і більшість нормативних правових актів, що входять до складу страхового законодавства. Саме на стику публічного і приватного права відбувається його формування. Розробка і видання комплексних актів продиктовані головним чином єдністю мети регульованих відносин.

Страхове законодавство України утворює єдину систему нормативних правових актів різної юридичної чинності. За своєю юридичною силою всі нормативні акти поділяються на закони та підзаконні акти. Окремо теорія права поділяє закони на звичайні та конституційні. До останніх у першу чергу належать Конституція України та закони, що згадуються в ній.

Конституція України 1996 р. перш за все визначила загальні норми правового регулювання фінансової політики, складовою частиною якої є страхова діяльність. Так, зокрема, ст. 92 визначила, що засади створення та функціонування фінансового ринку встановлюються виключно законами

України, забезпечувати впровадження яких має Кабінет Міністрів України.

За обсягом та за об'єктом регулювання закони поділяються на загальні та спеціальні.

У страховому законодавстві *загальними* слід визнати закон України «Про господарські товариства», Цивільний кодекс України, Господарський кодекс України та інші закони, що розкривають загальні засади функціонування суб'єктів ринку страхування та визначення їх правового становища, а також укладення й виконання договорів страхування.

Спеціальним законом, що безпосередньо формулює умови страхування, умови здійснення страхової діяльності, є закон України «Про страхування» від 07.03.1996 р.

Окрім закону України «Про страхування» до джерел правового регулювання страхової діяльності слід віднести ряд законодавчих актів, що визначають обов'язкове страхування. Тут можна назвати закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 20); закон України «Про захист прав споживачів» (ст. 32); закон України Про внесення змін до закону України «Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення» (ст. 26); закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (ст. 15); закон України «Про ветеринарну медицину» (ст.ст. 7, 102); Основи законодавства України про охорону здоров'я (ст. 77) та ряд інших. Окрім того, ряд кодексів – Митний кодекс України, Повітряний кодекс України, Водний кодекс України та ін.

Спеціальним нормативним актом, що здійснює правове регулювання страхування, є закон України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01.07.2004 р. Цей закон регулює відносини у сфері обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів і спрямований на забезпечення відшкодування шкоди, заподіяної життю, здоров'ю та майну потерпілих при експлуатації наземних транспортних засобів на території України.

Окрім того, спеціальними законами у цій сфері є закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III, який визначає особливості діяльності страховиків, а також ряд законів, що встановлюють обов'язковість страхування певних об'єктів. Зокрема, закон України «Про об'єкти підвищеної небезпеки» від 18.01.2001 р. № 2245-III, Закон України «Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення» від 23.12.2004 р. № 2288-IV, ст. 15 якого вказує на те, що вибухові роботи проводяться за умови обов'язкового страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання – виконавця цих робіт за шкоду, яку може бути заподіяно третім особам унаслідок проведення цих робіт, у встановленому Кабінетом Міністрів України порядку.

Окрім законів страхова діяльність врегульовується рядом підзаконних нормативно-правових актів. Підзаконні нормативно-праві акти, що врегульовують страхову діяльність, розміщуються у певній ієрархії, починаючи від актів вищих представницьких органів, Президента України, Уряду та закінчуючи актами місцевих органів влади й управління.

У системі підзаконних нормативно-правових актів особливе місце займають укази та розпорядження Президента, причому перші, як правило, містять матеріальні норми, тоді як другі можна віднести до процесуальних актів. У сфері страхування можна виділити Указ Президента України «Про зміну у структурі центральних органів виконавчої влади» від 15.12.1999 р. №1573, яким ліквідовано Укрстрахнагляд.

Наступне місце в ієрархії підзаконних нормативних актів займають акти уряду. Постанови Кабінету Міністрів України, що регулюють страхову діяльність, включають досить значний масив законодавства.

Окремими постановами визначається порядок створення, діяльності, реорганізації та ліквідації страхових компаній. Наприклад, Положення про порядок провадження діяльності страховими посередниками, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.1996 р. № 1523-96-п;

Тимчасове положення про товариства взаємного страхування, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 01.02.1997 р. № 132-97-п, яке визначило особливості діяльності саме такого виду страховиків тощо. З метою забезпечення платоспроможності страховиків КМУ прийняв постанову від 04.02.2004 р. №124-2004-п, якою затвердив Порядок та вимоги щодо здійснення перестраховання у страховика (перестраховика) нерезидента.

Нормативні акти міністерств і відомств та державних комітетів відносяться до відомчих підзаконних нормативно-правових актів, забезпечують спеціальні виконавчі, контролюючі, розпорядчі функції даних органів центральної виконавчої влади. Прийняті ними інструкції, положення, накази, методики підлягають реєстрації у Міністерстві юстиції України. Після реєстрації ці документи стають джерелом страхового права.

У страхових організаціях приймаються локальні акти. До локальних актів належать: статут (положення) страхової організації, як організаційна основа її діяльності, а також Правила (умови) страхування та договір страхування (страхове свідоцтво).

Окрім нормативних актів джерелом страхового права є звичай ділового обороту. В якості таких звичаїв можуть виступати зразкові умови договору у випадках, коли в договорі немає відсилання до цих умов. Зразкові умови можуть бути викладені у формі зразкового договору або іншого документа.

Договір страхування завершує правову регламентацію відносин сторін у страхуванні. В теорії права договір здебільшого розглядається як підстава для виникнення правовідносин, тобто як юридичний факт. Разом з тим індивідуальний договір є актом, що породжує індивідуальні правові приписи.

Саме таке регулювання має місце в особистому страхуванні. Цивільне законодавство передбачає лише загальні принципи і межі здійснення страхової діяльності, відносячи конкретизацію їх відносин на розсуд сторін (ст. 5 закону України «Про страхування»).

Особливе місце в системі джерел правового регулювання страхової

діяльності займають джерела міжнародного характеру. У ст. 9 Конституції України прямо передбачено, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України». Тим самим відкривається можливість прямої дії та застосування норм міжнародного права учасниками страхових правовідносин. Аналогічне положення міститься у ст. 46 закону України «Про страхування», яка проте обмежує його дію територією України.

Особливе місце займають Директиви ЄС, які хоч і не є джерелом права у вузькому розумінні, проте на їх основі приймаються акти України. Зокрема, це Директива 2000/26/ЄС Європейського Парламенту та Ради про наближення законів держав-членів щодо страхування цивільної відповідальності власників автотранспортних засобів та про внесення змін і доповнень до Директив Ради 73/239/ЄЕС та 88/357/ЄЕС (четверта Директива страхування відповідальності) від 16.05.2000 р.; Директива 2001/17/ЄС Європейського Парламенту та Ради про реорганізацію та ліквідацію страхових підприємств від 19.03.2001 р.

Таким чином, страхова справа в Україні сьогодні набуває особливого значення. В умовах становлення ринкової економіки необхідне чітке правове регулювання всього вітчизняного страхового ринку, всіх видів страхової діяльності.

Останнім часом страховий ринок України набуває дедалі більшого розвитку, розширюються сфери страхової діяльності, формуються правові основи страхової справи.

У сучасних умовах постає нагальна потреба детального вивчення проблем правового регулювання страхової діяльності та тієї ролі, яку відіграють страхові компанії в теперішньому житті України. Разом з тим, слід зазначити, що проблеми правового регулювання діяльності страхових компаній, їх взаємовідносини з клієнтурою, суспільними та державними інститутами належить до найскладніших і найменш розроблених проблем українського правознавства.

5.2. Основні галузі і види страхування

Правова сутність страхування визначена у ст. 1 закону України «Про страхування» – це вид цивільно-правових відносин щодо захисту майнових інтересів фізичних осіб та юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати фізичними особами та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів. В ст. 352 Господарського Кодексу України наголошується, що **страхування** – це діяльність спеціально уповноважених державних організацій та суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам) щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів.

Суб'єкти господарювання з метою страхового захисту їх майнових інтересів можуть створювати товариства взаємного страхування в порядку і на умовах, визначених законодавством. Суб'єкти господарювання – страховики здійснюють страхову діяльність за умови одержання ліцензії на право проведення певного виду страхування. Страховик має право займатися лише тими видами страхування, які визначені в ліцензії.

Предметом безпосередньої діяльності страховика може бути лише страхування, перестраховування та фінансова діяльність, пов'язана з формуванням, розміщенням страхових резервів та управлінням ними. Допускається здійснення вказаних видів діяльності у вигляді надання послуг для інших страховиків за договорами про спільну діяльність.

Страхувальниками у Господарському Кодексі України визначаються учасники господарських відносин, які уклали договори страхування із

страховиками або є страхувальниками відповідно до закону (ст. 353 Господарського Кодексу України).

В ст. 354 Господарського Кодексу України визначено, що за договором страхування страховик зобов'язується у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній страхувальником у договорі страхування, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору. При укладенні договору страхування страховик має право вимагати у страхувальника довідку про його фінансовий стан, підтверджену аудитором (аудиторською організацією). Укладення договору страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування.

Закон України «Про страхування» охоплює права й обов'язки сторін, які приймають участь у страхуванні. В першу чергу це *страховики* та *страхувальники*, а також інші фізичні й юридичні особи: одержувачі страхового відшкодування, страхових та інших сум, якщо вони не є страхувальниками.

Всі правові відносини, що пов'язані з проведенням страхування, можна поділити на дві групи:

- правовідносини, що регулюють особисте, майнове та страхування відповідальності, тобто процес формування і використання страхового фонду;

- правовідносини, які виникають у зв'язку з організацією страхової справи – регулюють діяльність страховиків, їх взаємозв'язок з бюджетом, банками, органами державного управління.

Завдяки страхуванню акумулюються значні кошти, створюються страхові фонди, які використовуються для компенсації збитків, понесених унаслідок лих чи інших непередбачених подій особам, що сплатили страхові внески, а також для надання допомоги громадянам у разі настання певних подій у житті.

Зміст страхування, як і зміст фінансів, пов'язаний із формуванням і використанням фондів грошових коштів. Якщо для фінансів завжди необхідні грошові відносини та притаманне формування фондів грошових коштів, то страхування може бути й у натуральній формі.

Особливість страхування полягає в існуванні системи замкнених перерозподільчих відносин між його учасниками. Важливим для здійснення ефективних страхових операцій є забезпечення перерозподілу збитків за допомогою спеціального грошового страхового фонду, сформованого за рахунок страхових премій. Доходи державного бюджету формуються шляхом сплачування платежів фізичними та юридичними особами, а використання цих коштів виходить далеко за рамки платників. У страхуванні відбувається перерозподіл збитку за часовою й територіальною (просторовою) ознаками. Отже, під час страхування виникають перерозподільчі відносини, пов'язані з формуванням і використанням страхового фонду, що наближують страхування до фінансів, але водночас підкреслюють його особливості. Рух грошових коштів у страхуванні підпорядкований ступеню вірогідності заподіяння збитку в разі настання непередбачених подій.

Ще одна особливість наближує страхування до категорії кредиту. Це відплатність коштів страхового фонду. Відомо, що саме кредит забезпечує повернення отриманої грошової суми. Однак щодо відплатності страхового платежу як ознаки страхування, слід мати на увазі, що вона перш за все відноситься до страхування життя. Таке повернення платежів має обов'язків характер. При майновому страхуванні, страхуванні від нещасних випадків, інших видах страхування виплати страхового відшкодування чи страхового забезпечення можливі лише в разі настання страхових випадків у розмірах, обумовлених відповідними документами. Економічний зміст таких виплат відрізняється від повернення страхових платежів.

При висвітленні питання про формально-юридичні джерела страхового права необхідно окремо звернути увагу на локальне нормотворення суб'єктів страхової діяльності. Зокрема на проблему існування в системі джерел

страхового права України Правил страхування. З цього питання позиція вчених неоднозначна. Цивільний Кодекс України та закон України «Про страхування», закріплюючи загальне правило про виникнення страхових зобов'язань із договору та можливості визначення його умов в правилах страхування відповідного виду, тим самим висуває дані правила в розряд специфічних регулятивних норм.

В залежності від того чи будуть відомості правдивими чи ні, залежить рішення страховика про прийняття на себе ризику по договору страхування. Здебільшого страховики збирають необхідні їм істотні відомості, пропонуючи страхувальникам заповнити спеціальні формуляри-заяви на страхування, в якому потрібно відповісти на питання, що стосуються предмета страхування та його власника. Часто практикується й усне опитування бажаючих придбати страховий поліс. Це дуже делікатна справа і вона не повинна суперечити законодавству. Обов'язок повідомити необхідну інформацію діє до моменту укладення договору. Страховик залишає за собою право відмовити в укладенні договору страхування, якщо страхувальник не надасть усіх істотних відомостей.

Страховий ризик – це ймовірна подія чи сукупність подій, на випадок яких здійснюється страхування. У міжнародній практиці ризиком вважають конкретний об'єкт страхування чи вид відповідальності. Нерідко, страховий ризик тлумачиться як розподіл між страховиком і страхувальником несприятливих економічних (матеріальних) наслідків у разі настання страхового випадку. Загальновизнаним є положення про те, що не може бути предмета для страхової угоди, якщо її сторони не несуть жодного ризику матеріальних чи фінансових втрат за несприятливого перебігу подій.

Страхові відшкодування та виплати, як правило, не повинні приносити страхувальникові прибутку: з метою уникнути спроб використати страхування у спекулятивних цілях страховики додержуються принципу, згідно з яким матеріальний і фінансовий стан страхувальника після відшкодування завданих збитків має бути таким самим, як і до страхового

випадку. Відхилення, як правило, бувають у бік зниження рівня відшкодування.

Страхові відшкодування з майнового та страхуванні відповідальності можуть здійснюватися в одній із чотирьох форм, а саме:

- 1) перестрахованням належних коштів на рахунок страхувальника (застрахованого) або вигодонабувача;
- 2) оплатою витрат на ремонт пошкодженого страхового об'єкта;
- 3) відновленням об'єкта;
- 4) заміною знищеного, пошкодженого або викраденого предмета на новий, відповідний йому.

В Україні переважає найпростіша форма відшкодування – перерахування коштів на рахунок страхувальника або видача йому чека на отримання готівки.

В ст. 352 Господарського Кодексу України визначено, що страхування може здійснюватися на основі договору між страхувальником і страховиком (*добровільне страхування*) або на основі чинного законодавства (*обов'язкове страхування*).

Згідно ст. 6 закону України «Про страхування», *добровільне страхування* – це страхування, яке здійснюється на основі договору між страхувальником і страховиком. Загальні умови і порядок здійснення добровільного страхування визначаються правилами страхування, що встановлюються страховиком самостійно відповідно до вимог цього закону. Конкретні умови страхування визначаються при укладенні договору страхування відповідно до законодавства.

Видами добровільного страхування можуть бути (ст. 6 закону України «Про страхування»):

- 1) страхування життя;
- 2) страхування від нещасних випадків;
- 3) медичне страхування (безперервне страхування здоров'я);
- 4) страхування здоров'я на випадок хвороби;

- 5) страхування залізничного транспорту;
- 6) страхування наземного транспорту (крім залізничного);
- 7) страхування повітряного транспорту;
- 8) страхування водного транспорту (морського внутрішнього та інших видів водного транспорту);
- 9) страхування вантажів та багажу (вантажобагажу);
- 10) страхування від вогневих ризиків та ризиків стихійних явищ;
- 11) страхування майна (іншого, ніж передбачено пунктами 5-9 цієї статті);
- 12) страхування цивільної відповідальності власників наземного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- 13) страхування відповідальності власників повітряного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- 14) страхування відповідальності власників водного транспорту (включаючи відповідальність перевізника);
- 15) страхування відповідальності перед третіми особами;
- 16) страхування кредитів, у тому числі відповідальності позичальника за непогашення кредиту;
- 17) страхування інвестицій;
- 18) страхування фінансових ризиків;
- 19) страхування судових витрат;
- 20) страхування виданих гарантій/порук та прийнятих гарантій;
- 21) страхування медичних витрат;
- 21-1) страхування цивільно-правової відповідальності арбітражного керуючого за шкоду, яку може бути завдано у зв'язку з виконанням його обов'язків
- 21-2) страхування життя і здоров'я волонтерів на період надання ними волонтерської допомоги;
- 22) страхування сільськогосподарської продукції;
- 23) інші види добровільного страхування.

Страховання життя – це вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а також, якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та/або досягнення застрахованою особою визначеного договором віку.

Обов'язкове страхування встановлюється законами України шляхом внесення змін до закону України «Про страхування» і ґрунтується на принципах обов'язковості як для страхувальника, так і для страховика. Поширюється на випадки, коли відшкодування збитку зачіпає інтереси не тільки конкретної особи, але і суспільні. При проведенні обов'язкового страхування, згідно із законодавством, страховик зобов'язаний застрахувати відповідні об'єкти, а страхувальники – вносити належні страхові платежі. Для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України встановлює порядок і правила його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування, максимальні розміри страхових сум, тарифи та методику актуальних розрахунків.

Видами обов'язкового страхування можуть бути (ст. 7 закону України «Про страхування»):

- 1) медичне страхування;
- 2) особисте страхування медичних і фармацевтичних працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок інфікування вірусом імунодефіциту людини при виконанні ними службових обов'язків;
- 3) особисте страхування працівників відомчої (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) та сільської пожежної охорони і членів добровільних пожежних дружин (команд);
- 4) страхування спортсменів вищих категорій;
- 5) страхування життя і здоров'я спеціалістів ветеринарної медицини;

- б) особисте страхування від нещасних випадків на транспорті;
- 7) авіаційне страхування цивільної авіації;
- 8) страхування відповідальності морського перевізника та виконавця робіт, пов'язаних із обслуговуванням морського транспорту, щодо відшкодування збитків, завданих пасажиром, багажу, пошти, вантажу, іншим користувачам морського транспорту та третім особам;
- 9) страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів;
- 10) страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання, що надає послуги із транспортування та/або зберігання транспортних засобів у разі тимчасового затримання транспортних засобів, за шкоду, яка може бути заподіяна транспортному засобу при здійсненні його транспортування та/або зберігання;
- 11) страхування засобів водного транспорту;
- 12) страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за ядерну шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту;
- 13) страхування працівників (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України), які беруть участь у наданні психіатричної допомоги, в тому числі здійснюють догляд за особами, які страждають на психічні розлади;
- 14) страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно пожежами та аваріями на об'єктах підвищеної небезпеки, включаючи пожежовибухонебезпечні об'єкти та об'єкти, господарська діяльність на яких може призвести до аварій екологічного та санітарно-епідеміологічного характеру;
- 15) страхування цивільної відповідальності інвестора, в тому числі за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров'ю людей, за угодою про розподіл продукції, якщо інше не передбачено такою угодою;
- 16) страхування майнових ризиків за угодою про розподіл продукції у

випадках, передбачених законом України «Про угоди про розподіл продукції»;

17) страхування фінансової відповідальності, життя і здоров'я тимчасового адміністратора, ліквідатора фінансової установи та працівників центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну фінансову політику, які визначені ним для вирішення питань щодо участі держави у капіталізації банку;

18) страхування майнових ризиків при промисловій розробці родовищ нафти і газу у випадках, передбачених законом України «Про нафту і газ»;

19) страхування медичних та інших працівників державних і комунальних закладів охорони здоров'я та державних наукових установ (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на випадок захворювання на інфекційні хвороби, пов'язаного з виконанням ними професійних обов'язків в умовах підвищеного ризику зараження збудниками інфекційних хвороб;

20) страхування відповідальності експортера та особи, яка відповідає за утилізацію (видалення) небезпечних відходів, щодо відшкодування шкоди, яку може бути заподіяно здоров'ю людини, власності та навколишньому природному середовищу під час транскордонного перевезення та утилізації (видалення) небезпечних відходів;

21) страхування цивільної відповідальності суб'єктів космічної діяльності;

22) страхування відповідальності щодо ризиків, пов'язаних з підготовкою до запуску космічної техніки на космодромі, запуском та експлуатацією її у космічному просторі;

23) страхування відповідальності суб'єктів перевезення небезпечних вантажів на випадок настання негативних наслідків при перевезенні небезпечних вантажів;

24) страхування професійної відповідальності осіб, діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам, за переліком, встановленим Кабінетом

Міністрів України;

25) страхування відповідальності власників собак (за переліком порід, визначених Кабінетом Міністрів України) щодо шкоди, яка може бути заподіяна третім особам;

26) страхування цивільної відповідальності громадян України, що мають у власності чи іншому законному володінні зброю, за шкоду, яка може бути заподіяна третій особі або її майну внаслідок володіння, зберігання чи використання цієї зброї;

27) страхування тварин (крім тих, що використовуються у цілях сільськогосподарського виробництва) на випадок загибелі, знищення, вимушеного забою, від хвороб, стихійних лих та нещасних випадків у випадках та згідно з переліком тварин, встановленими Кабінетом Міністрів України;

28) страхування відповідальності суб'єктів туристичної діяльності за шкоду, заподіяну життю чи здоров'ю туриста або його майну;

29) страхування відповідальності морського судновласника;

30) страхування ліній електропередач та перетворюючого обладнання передавачів електроенергії від пошкодження внаслідок впливу стихійних лих або техногенних катастроф та від протиправних дій третіх осіб;

31) страхування відповідальності виробників (постачальників) продукції тваринного походження, ветеринарних препаратів, субстанцій за шкоду, заподіяну третім особам;

32) страхування предмета іпотеки від ризиків випадкового знищення, випадкового пошкодження або псування.

33) страхування майна, переданого у концесію;

34) страхування цивільної відповідальності суб'єктів господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довікільню або здоров'ю людей під час зберігання та застосування пестицидів і агрохімікатів;

35) страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно третім особам унаслідок проведення

вибухових робіт;

36) страхування майнових ризиків користувача надр під час дослідно-промислового і промислового видобування та використання газу (метану) вугільних родовищ;

37) страхування цивільно-правової відповідальності приватного нотаріуса;

38) страхування ризику невиконання зобов'язань гравцям призів у разі неплатоспроможності та/або банкрутства оператора державних лотерей;

39) страхування життя і здоров'я фахівців у сфері протимісної діяльності (крім тих, які працюють в установах і організаціях, що фінансуються з Державного бюджету України) на період їхньої участі у виконанні робіт з гуманітарного розмінування;

40) страхування цивільної відповідальності суб'єкта господарювання за шкоду, яку може бути заподіяно довіллю та (або) здоров'ю і майну третіх осіб під час виконання робіт з гуманітарного розмінування.

Відповідно до ст. 12 закону «Про страхування» **перестраховання** – це страхування одним страховиком (цедентом, перестраховальником) на визначених договором умовах ризику виконання всіх або частини своїх обов'язків перед страхувальником в іншого страховика (перестраховика). Страховик, який уклав договір перестраховання, залишається відповідальним перед страхувальником у повному обсязі згідно із договором страхування (ч. 2 ст. 987 ЦК України). Ч. 15 ст. 30 закону України «Про страхування» встановлює вимогу до страховиків, які взяли на себе страхові зобов'язання в обсягах, що перевищують можливість їх виконання за рахунок власних активів, перестраховати ризик виконання зазначених зобов'язань у перестраховиків - резидентів або нерезидентів.

Перестраховання є окремою сферою страхової діяльності. Його вважають страхуванням самих страховиків. Розвиток конкурентного ринку страхування в передбачає створення справедливої системи розподілу ризику між страховиками, що працюють на ринку. Таку систему справедливого

розподілу ризику виражає механізм перестраховування.

Співстрахування – це страхування одного об'єкта кількома страховиками (ст. 10 закону України «Про страхування»). Необхідність у співстрахуванні існує за тими самими причинами, що і в перестраховуванні. Проте ж різниця в тому, що при співстрахуванні відповідальність за ризик розподіляється між страховиками, а при перестраховуванні вся відповідальність перед страхувальником зберігається за одним страховиком, який, у свою чергу, перестраховує частину своєї відповідальності в іншого страховика або професійного перестраховика, а страхувальник може і не знати про існування договору перестраховування. Договір про співстрахування має містити умови, що визначають права та обов'язки кожного страховика. Відповідно до ч. 2 ст. 986 ЦК України одному зі співстраховиків за погодженням між співстраховиками може бути доручено представництво всіх інших у взаємовідносинах зі страхувальником, але відповідають вони перед останнім лише в розмірі визначеної частки.

5.3. Фінансово-правові взаємовідносини у сфері страхування.

Страхування передбачає рух коштів як у рамках окремого страховика, так і в рамках централізованих і децентралізованих державних грошових фондів, що також дає змогу говорити про фінансово-правовий характер страхових правовідносин.

Страхові фінансові правовідносини виникають при формуванні, розподілі та використанні централізованих цільових грошових фондів і резервів, наданні фінансової допомоги на зворотній основі для реалізації інвестиційних проектів, оплати податків і здійснення інших платежів у бюджет, при формуванні державних соціальних фондів пенсійного, соціального та медичного страхування, наданні податкових пільг, застосуванні штрафних санкцій, фінансуванні з бюджету, перестраховуванні. Деякі науковці доповнюють перелік груп фінансово-правових відносин у

галузі страхування. Вони класифікують ці відносини залежно від суб'єктів, що беруть участь у них, на такі види:

- відносини між урядом і центральним органом виконавчої влади щодо нагляду за страховою діяльністю з приводу затвердження основних положень діяльності останнього;

- відносини між Міністерством фінансів та організаціями-страховиками з приводу надання ліцензій, установлення правил формування та розміщення страхових резервів, показників та форм звітності страхових організацій тощо;

- відносини Антимонопольного комітету та організацій-страховиків із приводу запобігання, обмеження і припинення монопольної діяльності та недоброякісної конкуренції на страховому ринку;

- відносини по обов'язковому державному страхуванню, в яких держава виступає не лише обов'язковим суб'єктом фінансово-правових відносин, але і як страховик майнових та особистих інтересів окремих категорій громадян;

- відносини між центральними органами виконавчої влади та організаціями-страховиками з приводу здійснення контрольних функцій за страховою діяльністю.

Кожна з перерахованих груп відносин має свої особливості та сферу застосування. Але всі вони мають двосторонній характер та їхньою матеріальною основою є рух грошових коштів.

Норми фінансового права визначають систему й організацію страхування в усіх проявах вищезазначених відносин. Відповідно можна стверджувати, що ці відносини мають владно-імперативний характер. Сам процес прийняття нормативно-правових актів, тобто встановлення норм та правил діяльності суб'єктів страхування, регламентується фінансовим правом як публічною галуззю права без урахування підходу, позиції іншої сторони. Іншими словами, фінансове право є такою галуззю права, норми якої встановлюють публічний характер регулювання відносин, при цьому інша

сторона цих відносин повинна чітко виконувати ці норми. У процесі виконання нормативних правил з обов'язкового особистого страхування держава в особливому порядку без укладання договорів страхування нормами фінансового права встановлює коло суб'єктів, застрахованих за цим видом страхування. Якщо проаналізувати обов'язкове страхування цивільної відповідальності, то можна зробити висновок, що держава в односторонньому порядку визначає об'єкти страхування, що у свою чергу є об'єктом фінансового правовідношення.

У галузі страхування виникає широкий спектр відносин, в тому числі й тих, що торкаються сфери оподаткування. Через специфіку оподаткування страхових організацій можна виділити правовідносини, що виникають між страховиками та державою при сплаті податків, внаслідок чого держава реалізовує свою фіскальну функцію. Як учасник фінансових правовідносин держава бере участь у них через встановлення правових форм оподаткування страхових організацій. Саме через податки, як джерело поповнення бюджетів, з метою формування фінансових ресурсів держави для реалізації поставлених завдань й здійснюється зв'язок страхових резервних фондів з бюджетною системою. Не можна при цьому забувати про фіскальну функцію держави. Окремо слід назвати фінансові правовідносини з фінансового контролю за діяльністю страхових організацій.

Наступними є важелі в сторону розширення кола фінансових правовідносин в галузі страхування: по-перше, здійснюючи регулювання та направлення значних фінансових потоків при формуванні страхових резервних фондів страхових організацій, держава може використовувати інвестиційний потенціал страхових організацій для підтримки та стимулювання різноманітних напрямків своєї діяльності. Інвестиційна політика в Україні здійснюється, як правило, на підставі фінансово-правових норм, а відносини, які виникають під час цього, виступають предметом фінансового права; по-друге, під час регулювання та визначення напрямів використання фінансових потоків при формуванні страхових резервних

фондів страхових організацій держава повинна враховувати особливості національного страхового ринку та не порушувати діючи, встановлені державою, антимонопольні правила конкурентної боротьби між страховими організаціями.

Інвестиційні правовідносини є різновидом господарських правовідносин, які мають особливості, пов'язані зі специфікою інвестиційної діяльності як різновидом господарської діяльності. Однак, це не обмежує ролі фінансових правовідносин, які також регулюють інвестиційну діяльність, в тому числі й страховиків.

Останніми роками у фінансовому праві стало з'являтися все більше правовідносин договірною типу. Однак договірна форма фінансових правовідносин не змінює юридично нерівного становища сторін таких правовідносин. Законодавець надає право страховику – інвестору інвестувати кошти, але, з одного боку КМУ чітко визначає сферу, куди мають піти інвестиційні ресурси, з іншого – встановлює правила проведення інвестиційної діяльності. При цьому держава звільняє страховиків-інвесторів від окремих видів податків, за умови дотримання певних вимог. Особливо це стосується інвестиційних ресурсів, що надійшли від довгострокового страхування життя.

Відмінною рисою фінансів страхових організацій є виділення у складі зобов'язань бухгалтерського балансу страхових організацій страхових резервних фондів, а в активі балансу – тільки «покриваючих» активів, пов'язаних із страховими резервними фондами. Це робить необхідним встановлення саме фінансово-правового регулювання порядку визначення розміру та складу страхових резервних фондів, обов'язок формування яких виникає у вітчизняних страхових організацій у відповідності до закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16 липня 1999 р. Кошти страхових резервних фондів використовуються виключно для здійснення страхових виплат. Відсутність у страхових організацій для розрахунку по прийнятим зобов'язанням підриває довіру не

тільки до конкретної страхової компанії, але й втілюється в претензіях населення до державних інститутів. Саме тому держава не може знаходитися в стороні від страхової діяльності, погоджуючи за допомогою публічно-правового регулювання інтереси страхових організацій, населення та держави в цілому. Гарантований державою захист прав та законних інтересів страхувальників сприяє та стимулює залученню грошових коштів до страхової системи держави. Формуванням страхових резервних фондів страхових організацій забезпечується стійкість страхової системи як складової частини фінансової системи держави, вирішуються, таким чином, і задачі фінансової стабільності в державі, і захисту публічних інтересів, інтересів суспільства в цілому. Саме тому ініціатива по їх створенню і належить державі та ініціюється владою. Держава в імперативному порядку забезпечує процеси формування, розподілу та використання страхових резервних фондів страхових організацій. Тому й порядок формування, розподілу та використання страхових фондів страхових організацій регулюється нормативно-правовими актами саме органів виконавчої влади – Міністерства фінансів України та Державної комісії регулювання ринків фінансових послуг. У нормах цих актів жорстко закріплюються вимоги держави з приводу формування, розподілу та використання страхових фондів страхових організацій, при цьому, ступінь імперативності норм не знижується і не залежить від того, що вони наведені в підзаконних актах, а не в законі.

Дослідниками ніде не відзначений ще один вельми актуальний на сьогодні пласт фінансово-правових відносин у сфері страхування. Мова йде про компенсацію страхових внесків в організації Держстраху СРСР, що були знецінені в результаті економічних перетворень на початку 1990-х рр.

Гарантовані накопичення громадян, розміщені у вигляді внесків (вкладів) на накопичуване особисте страхування, а також цільові вклади на дітей в період до 1 січня 1992 р. в організації державного страхування СРСР, є державним внутрішнім боргом України. Фінансування компенсації може провадитися за рахунок коштів державного бюджету, що можуть бути

мобілізовані з різних джерел. Ця глобальна проблема фінансової діяльності держави повинна отримати шляхи вирішення якнайшвидше. А вже повернення вкладів громадянам України може мати певні позитивні наслідки в цілому для країни. З одного боку, суттєво зменшиться соціальна напруга в суспільстві. По-друге, за рахунок додаткових коштів, джерелами для яких розглядаються різні ресурси, може бути значно підвищено рівень фінансової системи країни. Як уявляється, саме страхування може стати потрібним механізмом. Дослідження цього механізму, використання інструментів якого спроможне з часом вирішити зазначені проблеми, може стати окремим науковим доробком. Щодо цих правовідносин, то незаперечним є віднесення їх до кола фінансово-правових, адже вони стосуються внутрішнього боргу держави і окреслені межами бюджетних відносин, що, у свою чергу, врегульовані нормами бюджетного права.

5.4. Правові основи укладання договору страхування.

Договір страхування є правовим документом, який опосередковує процес надання страхової послуги страховиком страхувальникові. Поняття договору страхування міститься у ст. 16 Закону України «Про страхування» і тлумачиться як письмова угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальнику або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування (подати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору. Тотожне визначення договору страхування дає і ст. 979 Цивільного кодексу України.

При укладенні договору страхування відносини клієнта та страхової компанії будуються за певними етапами. Розглянемо ці етапи детальніше. При розгляді питань використовуватимемо значною мірою встановлені

законодавством норми, які регулюють взаємовідносини між страховиком і страхувальником, зокрема розділ II закону України «Про страхування».

Відносини починаються з того, що клієнт подає за формою, встановленою страховою компанією, письмову заяву, в якій має довести як свій інтерес в об'єкті страхування, так і волевиявлення до укладання договору страхування. Заява містить перелік питань, на які має відповісти чесно та якомога точніше страхувальник. Подану заяву страховик може прийняти або відхилити залежно від змісту наведеної у ній інформації.

Досить часто до заяви додається декларація, в якій страхувальник зазначає, що подана ним інформація є правдивою, а також застереження, в яких страховик застерігає страхувальника про відповідальність за неправдиві відповіді на запитання.

Отримавши заяву, страховик проводить андеррайтинг, тобто вирішує питання щодо прийняття цього об'єкта на страхування. **Андеррайтинг** – комплексна діяльність страховика з ідентифікації, аналізу, оцінки ризиків та визначення можливості страхування, вибору оптимального страхового покриття, перевірки відповідності ризиків збалансованості страхового портфеля. Здійснюється андеррайтинг за допомогою різних методів на підставі великої кількості даних про ризик. Вітчизняні страховики самостійно збирають інформацію про всі попередні схожі ситуації, з'ясовують причини ризику, які зіставляють із відомостями, що є у конкретному випадку. У світовій практиці страховики формують бібліотеки договорів і страхових випадків, які служать джерелом інформації при прийнятті рішень андеррайтерами.

Андеррайтер – це висококваліфікована й відповідальна особа страховика, уповноважена виконувати необхідні процедури з розгляду пропозицій і прийняття ризиків на страхування. У зарубіжній практиці андеррайтери мають повноваження підписувати документи від імені страхової компанії. Андеррайтер може поєднувати й функції сюрвейєра – представника страховика, який здійснює огляд і оцінку майна, що

приймається на страхування.

Особливості ризиків у кожному виді страхування зумовлюють специфіку проведення андеррайтингу, а його загальні завдання полягають у визначенні:

- переліку небезпек, до яких схильний цей об'єкт страхування;
- чинників, що впливають на можливе настання страхового випадку;
- оцінки об'єкта страхування;
- ймовірності настання збитків різного розміру;
- умов страхового покриття й розміру страхових тарифів.

Основне завдання андеррайтингу – відбір ризиків для формування збалансованого й рентабельного страхового портфеля компанії. Андеррайтинг – найбільш відповідальний процес діяльності страхової компанії, оскільки саме під час його проведення формуються засади прибуткової чи збиткової діяльності.

У сучасній практиці андеррайтинг поділяється на:

- стандартний андеррайтинг для стандартних страхових продуктів (квартири, домашнє майно, автомобілі тощо);
- індивідуальний андеррайтинг для складних об'єктів (великі майнові комплекси, унікальні об'єкти тощо) і об'єктів масових видів страхування, які мають відхилення у своїх характеристиках.

Андеррайтинг стандартний – це комплекс заходів щодо прийняття на страхування об'єктів шляхом оцінки їх відповідності встановленим критеріям стандартності (типовим умовам), визначення умов страхування, обсягів страхового покриття і тарифів із завчасно встановлених варіантів.

Андеррайтинг індивідуальний – це комплекс заходів щодо прийняття на страхування об'єкта на основі вивчення та оцінки його індивідуальних особливостей і ризиків з метою формування умов страхування, обсягу страхового покриття і тарифів. Проводиться, як правило, спеціалістами - андеррайтерами.

Наприклад, якщо здійснюється страхування масового житла,

однотипних офісів, то проводиться стандартний андеррайтинг, якщо страхуються нетипові будівлі, унікальні споруди – індивідуальний андеррайтинг.

Здійснивши оцінку запропонованого ризику, вирішується питання щодо прийняття ризику на страхування або відхилення цієї пропозиції. У разі згоди щодо страхування укладається договір страхування і визначаються основні умови. Договір страхування укладається у письмовій формі. У ст. 981 Цивільного кодексу України визначено, що у разі недодержання письмової форми договору страхування такий договір є недійсним. Законодавством визначені реквізити, які повинні міститися у договорі страхування:

- назва документа;
- назва та адреса страховика;
- прізвище, ім'я, по батькові або назва страхувальника та застрахованої особи, їх адреси та дати народження;
- прізвище, ім'я, по батькові, дата народження або назва вигодо набувача та його адреса;
- зазначення об'єкта страхування;
- розмір страхової суми за договором страхування іншим, ніж договір страхування життя;
- розмір страхової суми та (або) розміри страхових виплат за договором страхування життя;
- перелік страхових випадків;
- розміри страхових внесків (платежів, премій) і строки їх сплати;
- страховий тариф;
- строк дії договору;
- порядок зміни і припинення дії договору;
- умови здійснення страхової виплати;
- причини відмови у страховій виплаті;
- права та обов'язки сторін і відповідальність за невиконання або неналежне виконання умов договору;

- інші умови за згодою сторін;
- підписи сторін.

Відповідно до ст. 3 закону України «Про страхування», страхувальники можуть укласти зі страховиками договори про страхування третіх осіб та призначити громадян або юридичних осіб для одержання страхових сум або страхового відшкодування, а також змінювати їх до настання страхового випадку.

Страховики, які здійснюють страхування життя, зобов'язані вести персоніфікований (індивідуальний) облік договорів страхування життя в порядку та на умовах, визначених уповноваженим органом. Також уповноважений орган має право встановлювати додаткові вимоги до договорів страхування життя та договорів страхування майна громадян.

Особливістю договору страхування життя є те, що він може бути укладений як шляхом складання одного документа (до говору страхування), підписаного сторонами, так і шляхом обміну листами, документами, підписаними стороною, яка їх надсилає. У разі надання страхувальником письмової заяви за формою, встановленою страховиком, такий договір може бути укладений шляхом надіслання страхувальнику копії правил страхування та видачі страхувальнику страхового свідоцтва (поліса), який не містить розбіжностей з поданою заявою. Заява складається у двох примірниках, копія заяви надсилається страхувальнику з відміткою страховика або його уповноваженого представника про прийняття запропонованих умов страхування.

Юридична наука виділяє такі характерні риси договору страхування:

- договір страхування є оплатним договором, оскільки діям страхувальника відповідає обов'язок страховика вчинити зустрічну дію;
- цей договір є двостороннім, оскільки у кожній із сторін виникають права й обов'язки;
- договір страхування є реальним, оскільки він набирає чинності з моменту внесення першого страхового платежу;

– договір страхування належить до ризикових договорів. Страховик не знає, буде платити за договором чи ні; ризик несе і страхувальник, який, сплачуючи страховий платіж, не впевнений, чи отримає він страхову виплату;

– договір страхування належить до договорів про надання послуг: надання страхової послуги невіддільно пов'язане із діяльністю страховика.

Згідно зі ст. 16 та 17 закону України «Про страхування», договори страхування укладаються відповідно до правил страхування, які розробляються страховиком для кожного виду страхування та підлягають реєстрації при видачі ліцензії на право здійснення відповідного виду добровільного страхування. У разі, якщо страховик запроваджує нові правила страхування чи коли до правил страхування вносяться зміни та/або доповнення, він повинен подати ці правила, зміни та/або доповнення для реєстрації до Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України.

У діяльності вітчизняних страховиків виявлено неодноразові факти невідповідності правил страхування та укладених на підставі таких правил договорів чинному законодавству. Одним із таких порушень є відсутність підпису уповноваженого актуарія, а також відсутність у правилах страхування, розрахованих та підписаних уповноваженим актуарієм, страхових тарифів.

Правила страхування повинні містити:

- перелік об'єктів страхування;
- порядок визначення розмірів страхових сум та/або розмірів страхових виплат;
- страхові ризики;
- виключення із страхових випадків і обмеження страхування;
- строк та місце дії договору страхування;
- порядок укладення договору страхування;
- права та обов'язки сторін;

- дії страхувальника у разі настання страхового випадку;
- перелік документів, що підтверджують настання страхового випадку та розмір збитків;
- порядок і умови здійснення страхових виплат;
- строк прийняття рішення про здійснення або відмову в здійсненні страхових виплат;
- причини відмови у страховій виплаті або виплаті страхового відшкодування;
- умови припинення договору страхування;
- порядок вирішення спорів;
- страхові тарифи за договорами страхування іншими, ніж договори страхування життя;
- страхові тарифи та методику їх розрахунку за договорами страхування життя;
- особливі умови.

При укладанні договору страхування страховик має право вимагати у страхувальника баланс або довідку про фінансовий стан, підтвержені аудитором, та інші документи, необхідні для оцінки страховиком страхового ризику.

Факт укладання договору страхування може посвідчуватися страховим свідоцтвом (полісом, сертифікатом), що є формою договору страхування. Тобто страховий поліс є основним доказом факту укладання договору страхування. Варто зауважити, що законодавство не розкриває змісту поняття «страховий поліс».

Договір страхування набирає чинності з моменту внесення першого страхового платежу, якщо не передбачено інше договором страхування. Страхувальники мають право вносити платежі лише у грошовій одиниці України, а страхувальник – нерезидент – в іноземній вільно конвертованій валюті або у грошовій одиниці України у випадках, передбачених чинним законодавством України.

За договорами страхування життя грошові зобов'язання за згодою сторін можуть бути визначені як у національній валюті України, так і у вільно конвертованій валюті. Якщо дія договору страхування поширюється на іноземну територію, то порядок валютних розрахунків регулюється відповідно до вимог законодавства України про валютне регулювання. Страхова виплата здійснюється тією валютою, яка визначена договором страхування, якщо інше не передбачено законодавством України.

Отже, перед тим, як укласти договір страхування, страхувальник подає письмову заяву, страховик здійснює оцінку ризику та приймає рішення щодо підписання цього договору. Зміст договору страхування чітко визначено законодавством України.

5.5. Організація нагляду та контролю за страховою діяльністю

Держава здійснює значний вплив на діяльність у сфері страхування як на один із видів фінансової діяльності. Такий вплив знаходить свій вираз у визначенні на нормативному рівні основних критеріїв надання послуг у сфері страхування, таких як: порядок та умови надання страхових послуг, обов'язкові критерії, яким повинні відповідати страховики, особливі умови здійснення контролю за діяльністю страховиків.

Здійснюючи контроль за господарською діяльністю на ринку страхування, держава впливає на формування стабільного, законно функціонуючого, задовольняючого потреби всіх учасників страхових відносин, ринку страхових послуг.

Діяльність у сфері страхування є одним із видів діяльності на ринку фінансових послуг. Виходячи з положень ст. 19 закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. №2664-III, метою впливу держави на страхову діяльність, як різновид діяльності у сфері фінансових послуг є, перш за все, необхідність захисту інтересів споживачів страхових послуг, забезпечення рівних

можливостей для доступу до ринку страхування та захисту прав їх учасників, додержання учасниками страхового ринку вимог законодавства тощо.

Закон України «Про страхування», який є спеціальним законом, що визначає порядок та умови надання страхових послуг, а також основні вимоги щодо здійснення страхової діяльності, має у своєму складі норми, що регулюють здійснення державного нагляду за страховою діяльністю. Так, згідно ст. 35, наведеного закону, метою державного нагляду за страховою діяльністю є дотримання вимог законодавства України про страхування, ефективного розвитку страхових послуг, запобігання неплатоспроможності страховиків та захисту інтересів страхувальників.

Згідно ст. 35 закону, державний нагляд на ринку страхових послуг здійснює Уповноважений орган та його органи на місцях. Функції уповноваженого органу на сьогоднішній день виконує Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг.

Основними функціями, які покладені на Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг ст. 36 закону України «Про страхування», є такі:

- 1) ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) та державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;
- 2) видача ліцензій страховикам на здійснення страхової діяльності та проведення перевірок їх відповідності виданій ліцензії;
- 3) видача свідоцтв про включення страхових та перестрахових брокерів до державного реєстру страхових та перестрахових брокерів та проведення перевірки додержання ними законодавства про посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні і достовірності їх звітності;
- 4) проведення перевірок щодо правильності застосування страховиками (перестраховиками) та страховими посередниками законодавства про страхову діяльність і достовірності їх звітності;
- 5) розроблення нормативних та методичних документів з питань страхової діяльності, що віднесена цим Законом до компетенції

Уповноваженого органу;

б) узагальнення практики страхової діяльності і посередницької діяльності на страховому ринку, розроблення і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку і вдосконалення законодавства України про страхову і посередницьку діяльність у страхуванні та перестраховуванні;

7) прийняття у межах своєї компетенції нормативно-правових актів з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестраховуванні;

8) проведення аналізу додержання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників;

9) здійснення контролю за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками.

Для виконання покладених завдань та реалізації функцій, Національна комісія наділена також рядом прав, які закріплені у ст. 37 закону України «Про страхування».

Закріплені в законі повноваження уповноваженого органу за своїм змістом та спрямованістю є контрольними повноваженнями, а Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, реалізують контрольну функцію держави на ринку страхування.

До прав Уповноваженого органу, які за змістом, спрямованістю та метою впливу можуть бути віднесені до контрольних, відносимо наступні:

1) *одержувати* в установленому порядку від страховиків звітність про страхову діяльність, інформацію про їх фінансове становище та необхідні пояснення щодо звітних даних, а від підприємств, установ (у тому числі банків), організацій і фізичних осіб – інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань;

2) *проводити* перевірку щодо правильності застосування страховиками законодавства України про страхову діяльність і достовірності їх звітності за показниками, що характеризують виконання договорів страхування, не частіше одного разу на рік призначати проведення за рахунок страховика

додаткової обов'язкової аудиторської перевірки з визначенням аудитора;

3) *відкликати* ліцензію на провадження страхової діяльності філією страховика-нерезидента, якщо страховика-нерезидента позбавлено ліцензії на провадження страхової діяльності або якщо його ліквідовано/оголошено банкрутом у країні, в якій його зареєстровано;

4) *видавати* приписи страховикам про усунення виявлених порушень вимог законодавства про страхову діяльність, а у разі їх невиконання зупиняти чи обмежувати дію ліцензій цих страховиків до усунення виявлених порушень або приймати рішення про відкликання ліцензій та виключення з державного реєстру страховиків (перестраховиків);

5) *проводити* тематичні перевірки діяльності страховика у випадках необхідності перевірки фактів, викладених у скаргах, заявах, зверненнях страхувальників, достовірності показників звітності, виконання вимог раніше наданих приписів, за дорученням правоохоронних органів або органів державної влади, зустрічні перевірки достовірності і правильності укладених договорів страхування та перестраховування та у разі надходження інформації від страхувальників про порушення;

6) *одержувати* від страхових та перестрахових брокерів установлену звітність про їх діяльність та інформацію про укладені договори, а також необхідні пояснення щодо цих даних;

7) *видавати* приписи страховим посередникам про усунення виявлених порушень законодавства, а у разі їх невиконання приймати рішення про виключення страхового або перестрахового брокера з державного реєстру страхових та перестрахових брокерів;

8) *одержувати* в установленому порядку від аварійних комісарів інформацію, необхідну для виконання покладених на нього завдань, у тому числі інформацію про обставини і причини настання страхового випадку та заподіяну шкоду;

9) *створювати* комісії та робочі групи для проведення перевірок діяльності страховиків та страхових посередників;

10) *здійснювати* контроль за достовірністю та повнотою інформації, що надається учасниками страхового ринку;

11) *одержувати* безоплатно від органів виконавчої влади інформацію та статистичну звітність, необхідну для виконання покладених на нього завдань;

12) *звертатися* до суду з позовом про скасування державної реєстрації страховика / перестраховика або страхового посередника у випадках, передбачених законом;

13) *визначати* порядок видачі страховикам ліцензій на проведення конкретних видів страхування та порядок їх зупинення, поновлення та відкликання (анулювання);

14) *визначати* вимоги до осіб, які мають намір провадити діяльність із страхування, умови провадження відповідної діяльності та порядок контролю за їх додержанням.

Крім закону України «Про страхування», здійснення державного контролю у цій сфері також врегульовано законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», який визначає порядок здійснення державного регулювання діяльності з надання фінансових послуг, яке здійснюється шляхом: ведення державних реєстрів фінансових установ і реєстрів осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги, та ліцензування діяльності з надання фінансових послуг; нормативно-правового регулювання діяльності фінансових установ; нагляду за діяльністю учасників ринків фінансових послуг (крім споживачів фінансових послуг); застосування уповноваженими державними органами заходів впливу тощо.

Наведені вище повноваження, якими наділена Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, дають можливість цьому органу від імені держави виконувати одразу дві функції – брати участь у формуванні та реалізовувати державну політику на ринку фінансових послуг, в тому числі і у сфері страхування, та контролювати

діяльність страховиків з точки зору її відповідності визначеним законом умовам. Виявлені Уповноваженим органом відхилення в діяльності страховиків від визначених законом умов та правил, усуваються шляхом видання обов'язкових до виконання порушником приписів, чи шляхом прийняття Уповноваженим органом рішення про призупинення чи відкликання ліцензії.

Наведені вище повноваження національної комісії, що здійснює державне регулювання на ринку фінансових послуг, що містяться в законодавстві та визначаються як державне регулювання діяльності на ринку фінансових послуг, є контрольними повноваженнями.

Таким чином, органом державного контролю у сфері страхової діяльності є Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України. Повноваження Національної комісії якої спрямовані формування та реалізацію державної політики у сфері страхування та контроль за дотриманням учасниками ринку страхових послуг порядку та умов здійснення страхової діяльності з метою забезпечення стабільності страхового ринку, захисту прав та інтересів його учасників, забезпечення збалансованості задоволення державних, суспільних та приватних інтересів у цій галузі.

Контрольні питання

1. Що є предметом страхового права?
2. У чому полягають принципи страхового права?
3. Які Ви знаєте галузі страхування?
4. Які існують види страхування та яка їх класифікація?
5. Який порядок та умови сплати страхового відшкодування?
6. Яка процедура та які умови оформлення виплати (відмовлення у виплаті) коштів страхового захисту?
7. Який порядок укладення та припинення дії договору страхування?
8. Які умови недійсності договору страхування?

9. На що спрямоване державне регулювання страхування?
10. В чому полягає зміст державного регулювання та державного нагляду за страховою діяльністю?

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-В. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Водний кодекс України: закон України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. ст.189.
3. Господарський кодекс України: закон України від 16.11.2003 р. №436. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 11. Ст. 462.
4. Митний кодекс України: закон України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. ст.552.
5. Повітряний кодекс України: закон України від 19 травня 2011 р. №3393-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 48-49. ст.536.
6. Цивільний кодекс України : закон України від 16 січня 2003 року №435. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 11. Ст. 461.
7. Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №4. ст. 19.
8. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №40. ст. 365.
9. Про ветеринарну медицину: закон України від 25 червня 1992 р. №2498-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. ст. 531.
10. Про внесення змін до закону України «Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення»: закон України від 3 березня 1998 р. №155/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. ст. 235.
11. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон

України від 09.07.2003 р. № 105. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49-51. ст. 376.

12. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533 *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 22. ст.171.

13. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46-47. ст. 403.

14. Про захист прав споживачів: закон України від 12 травня 1991 р. №1023-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. ст. 379.

15. Про об'єкти підвищеної небезпеки: закон України від 18.01.2001 р. №2245-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. ст. 73.

16. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: закон України від 01.07.2004 р. №1961-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 1. ст. 1.

17. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №41. ст. 546.

18. Про поводження з вибуховими матеріалами промислового призначення: закон України від 23.12.2004 р. № 2288-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №6. ст. 138.

19. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. №50. Ст. 564.

20. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15 ст. 190.

21. Про страхування: закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. ст. 78.

22. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових

послуг : закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1.

23. Положення про порядок провадження діяльності страховими посередниками: постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.1996 р. №1523-96-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1523-96-%D0%BF#Text>.

24. Порядок та вимоги щодо здійснення перестраховування у страховика (перестраховика) нерезидента: постанова Кабінету Міністрів України від 04.02.2004 р. №124-2004-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2004-%D0%BF#Text>.

25. Тимчасове положення про товариства взаємного страхування: постанова Кабінету Міністрів України від 01.02.1997 р. № 132-97-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-97-%D0%BF#Text>.

26. Біленчук Д. П., П. Д. Біленчук Страхове право України : підруч. для вищ. навч. закл. / Д. П. Біленчук, П. Д. Біленчук, О. М. Залетов, Н. І. Кліменко; за ред. П. Д. Біленчука, О. Ф. Філонюка. К. : Атіка, 2011. 366 с.

27. Заїка Ю. О. Страхове право : посіб. / за ред. Ю. О. Заїки, С. А. Пилипенко. К. : НАВС, 2012. 256 с.

28. Залетов О.М., Слюсаренко О.О. Основи страхового права України. Навчальний посібник з комп'ютерним довідником «Дінай: Страхування» / Під редакцією д.е.н. Б. М. Данилишина. К.: Міжнародна агенція «BeeZone», 2003. 384 с.

29. Інвестиційне право України: навч. посіб. / За заг. ред. В.Д. Чернадчука. Суми: Університет. книга, 2001. 260 с.

30. Кінащук Л. Л. Страхове право: Підручник. К.: Атіка, 2007. 256 с.

31. Літвінова О.В. Окремі питання здійснення державного контролю у сфері страхової діяльності. *Форум права*. 2013. №2. С. 295-302.

32. Мачуський В.В. Страхове право: навчальний посібник. К.: КНЕУ, 2009. 467 с.

33. Організаційно-правове забезпечення страхової діяльності в Україні: навч.-метод. посібник / [Є.О. Харитонов, О.І. Сафончик, О.С. Адамова та ін.].

Одеса : Фенікс, 2020. 121 с.

34. Пацурія Н. Б. Правове регулювання діяльності у сфері страхування та перестраховування: проблеми теорії та практики : монографія / Н. Б.Пацурія, І. М. Войцеховська, А. С. Головачова. К. : Видавництво Ліра-К, 2017. 256 с.

35. Пацурія Н. Б. Страхове право України : навч. посіб. / Н. Б.Пацурія. К. : ЮрінкомІнтер, 2006. 175 с.

36. Пацурія Н. Б. Страхові правовідносини у сфері господарювання: проблеми теорії і практики : Монографія / Н. Б. Пацурія. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. 504 с.

37. Пацурія Н. Джерела страхового права. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2013. 2(96). С. 36-41.

38. Правове регулювання страхової діяльності : навч. посіб. / О. П. Гетманець, О. М. Шуміло, Т. В. Колеснік та ін. ; за ред. О. П. Гетманець, О. М. Шуміла. К. : Хай-Тек Прес, 2014. 400 с.

39. Соболь Р.Г. правове регулювання страхової діяльності в Україні. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2008-2/doc/2/09.pdf>.

40. Страхове право: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів / Н.В. Безсмертна, К.П. Василенко, І.О. Дзера та ін. За ред. Ю.О. Заїки. К.: Істина, 2004. 182 с.

41. Фисун В. І., Ярова Г. М. Страхове право: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2011. 232 с.

42. Фінансове право: навч. посібник / Д. А. Бекерська [та ін.] ; ред. Л. К. Воронова. К. : Вентурі, 1998. 383 с.

РОЗДІЛ 6.

ВАЛЮТНЕ ПРАВО ЯК ІНСТИТУТ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

- 6.1. Предмет та джерела валютного права.
- 6.2. Правові основи проведення валютних операцій.
- 6.3. Ліцензування валютних операцій комерційних банків.
- 6.4. Порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті.
- 6.5. Контроль за дотриманням валютного законодавства.

6.1. Предмет та джерела валютного права

Історично валютне право не виділялося як самостійна галузь права. Вважалося, що валютні правовідносини входили в предмет правового регулювання фінансового права. Вітчизняні вчені-правники валютне право відносять до фінансово-правового інституту і виділяють юридичні ознаки валютного права.

Таблиця 6.1

Ознаки валютного права

Юридичні ознаки валютного права	Пояснення юридичних ознак валютного права
Суспільна потреба та державна політична зацікавленості в самостійному правовому регулюванні валютної сфери	зумовлено особливим значенням обігу валюти та валютних цінностей для нормального функціонування ринкової економіки держави. Діяльність комерційних банків, НБУ та інших уповноважених державою органів впливає на реалізацію державної економічної політики і забезпечення економічної безпеки країни.
Наявність самостійного предмета та методу правового	обумовлено чітким виділенням специфіки суспільних відносин що регулюються валютним правом
Наявність особливих джерел права	в джерелах закріплено основні положення правового регулювання валютних відносин, а також основні визначення термінів

Юридичні ознаки валютного права	Пояснення юридичних ознак валютного права
Наявність специфічної системи понять і категорій	система понять характерної тільки для даної галузі права). До таких понять і категорій можна віднести: «валютна операція», «валютна виручка», «валютний курс», «конверсія», «валютний депонент» та ін.
Спосіб закріплення норм у нормативно-правових актах	до способу закріплення норм відносять відсильний спосіб. Приклад: резиденти і нерезиденти мають право здійснювати валютні операції з урахуванням обмежень, встановлених валютним законодавством держави.
Тісний взаємозв'язок валютного права з поточними економічними тенденціями і показниками фінансово-економічного розвитку країни, її платіжним балансом.	із самої назви «валютне право» витікає, що предмет даної підгалузі складають валютні правовідносини. За своїм змістом валютні відносини є досить різноманітними, що зумовлено складністю і багатоланковістю валютної системи як складової фінансової системи, її зв'язком із структурами суспільного виробництва і розподілу, з різними сторонами життєдіяльності суспільства і держави. Різноманітним також є коло учасників валютних відносин: держава в особі уповноважених нею органів, юридичні та фізичні особи.

Предмет кожної галузі права та суспільні відносини, які являються об'єктом правового регулювання, відносять до об'єктивних явищ. Валютне право має власний специфічний предмет та методи регулювання. Предметом валютного права чітко визначаються суб'єкти правового регулювання та власні норми. Норми валютного права представляють грані відповідальності за порушення валютного законодавства.

Предмет валютного права – це суспільні відносини, які складаються у сфері валютної діяльності (валютних відносин). Ці відносини регулюються нормами цивільного, адміністративного, фінансового, митного та банківського права та мають владно-майновий характер. Інтереси країни у валютних відносинах представлені органами, що наділені владними повноваженнями.

Складність і багатоланковість валютної системи держави (складової фінансової системи), її зв'язок із структурами суспільного виробництва і розподілу, з різними сторонами життєдіяльності суспільства і держави вказує на різноманітність валютних відносин. До учасників валютних відносин відносять: державу в особі уповноважених нею органів, юридичні та фізичні особи.

Валютне право держави регулює тільки ті відносини, що виникають у зв'язку з рухом іноземної валюти та банківських металів (відносяться до складових елементів валютних цінностей). Суспільні відносини, які пов'язані з рухом національної валюти України, визначені предметом інших галузей права.

Щоб мати краще уявлення про предмета валютного права, необхідно ознайомитись з класифікацією валютних відносин:

Таблиця 6.2

Класифікація валютних відносин

Види класифікації	Зміст валютних відносин
За характером	організаційний характер (тісно пов'язані з фінансовою діяльністю)
	владний характер (в них беруть участь уповноважені державою органи чи установи, наділені валютними повноваженнями)
	майновий, точніше грошовий характер (об'єктом є валютні цінності)
У відповідності до здійснення	операцій, пов'язаних з вивезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та вивезенням, переказуванням та пересиланням за її межі валютних цінностей
	операцій, пов'язаних з використанням валютних цінностей в міжнародному обігу як засобу платежу, з передаванням заборгованостей та інших зобов'язань, предметом яких є валютні цінності
	валютних операцій, пов'язаних з переходом права власності на валютні цінності, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України
За видами	купівля-продаж іноземної валюти на внутрішньому ринку держави
	розрахунки між резидентами та нерезидентами в національній валюті та іноземній валюті
	трансфертні переміщення реальних або фінансових ресурсів, тобто операції при здійсненні яких потоку послуг, благ чи грошей не протистоїть зустрічний потік благ, послуг чи грошей
	строки розрахунків за поточними валютними операціями
	обов'язок і обсяг продажу експортної виручки в іноземній валюті на внутрішньому ринку або Центральним банком держави
	кількість іноземної валюти та строки її надходження у власність юридичних осіб – резидентів
	обсяг ввезення та вивезення банкнот та монет валют
	розмір імпортного та (або) експортного мита
	розміщення активів (депозитів, участь у капіталі, придбання нерухомості тощо) в іноземних державах резидентами і на економічній території країни-нерезидента
	види та розмір угод з дорогоцінними металами та камінням
	розмір грошової маси валюти (операції на відкритому ринку, валютні інтервенції, норми обов'язкового резервування, позики та кредити Центрального банку держави)
	бюджетний дефіцит
значення обмінного курсу валют	

Крім предмету правового регулювання, будь-яку галузь права, включаючи й валютне, характеризує метод. Метод правового регулювання є однією з ознакою відмежування однієї галузі права від іншої.

Для **методу валютно-правового регулювання** характерним є наявність системи способів та прийомів, за допомогою яких держава на підставі визначених правових норм забезпечує поведінку суб'єктів валютних правовідносин. Питання методу валютного права є досить актуальним. В основі розгляду цього питання лежить практичне здійснення державою своїх завдань і функцій. Звідси, під методом валютно-правового регулювання розуміють сукупність специфічних юридичних ознак валютного права, в яких виражаються засоби і способи регулювання валютних відносин, які повинні відповідати його змісту та місцю в системі права.

Вивчення методу валютного права є необхідним процесом у подальшому розвитку сучасної фінансової науки. Специфіка цього методу обумовлена особливостями предмета правового регулювання валютного права. Це, в свою чергу, ще раз підкреслює, що метод валютного права носить похідний характер від методів фінансового права.

В площині методу валютного права лежать його ознаки, які означені властивостями його як інституту фінансового права:

– *1 ознака:* особливість майнового аспекту методу валютного права в тому, що він знаходиться в площині підтримання стабільних відносин відносно розподілу (перерозподілу) ВВП і національного доходу в частині валюти та валютних цінностей;

– *2 ознака:* переважна імперативність методу валютного права дозволяє здійснювати правове регулювання публічних фінансів. При цьому забезпечуються соціально-економічні інтереси суспільства та окремих осіб;

– *3 ознака:* допускається самостійність владних суб'єктів у виборі форм та варіантів здійснення покладених на них валютно-правових обов'язків;

– *4 ознака:* допускається можливість наділення окремими владними

повноваженнями господарюючих суб'єктів (в окремих випадках фізичних осіб).

– 5 ознака: валютне право використовує юридичні можливості впливу на суспільні відносини для забезпечення необхідної поведінки учасників валютних правовідносин: заохочення, рекомендацій, дозволу, погодження, заборони, регулювання позитивного обов'язку.

Основним методом валютно-правового регулювання визнається метод владних приписів. Цей метод притаманний адміністративному праву, і при цьому учасники валютних правовідносин не позбавлені права оперативної самостійності. Специфіка методу владних приписів проявляється у самому змісті конкретних правовідносин, в колі органів, уповноважених державою на владні дії. За своїм змістом ці приписи стосуються порядку використання надходжень в іноземній валюті, порядку отримання ліцензій на здійснення валютних операцій тощо.

Враховуючи правовий характер методу валютного права, його визначаючи як сукупність наступних прийомів і способів правового впливу на поведінку учасників валютних відносин:

1) *припис* – розпорядження виконати певні дії, наприклад, отримати ліцензії на право здійснення валютних операцій;

2) *заборона* – обов'язок не здійснювати певні дії, наприклад, не проводити валютні операції без ліцензії на право здійснення валютних операцій;

3) *дозвіл* – юридичний дозвіл здійснювати чи не здійснювати дії, наприклад, здійснювати валютно - обмінної операції фізичною особою;

4) *рекомендація* – надає суб'єкту право вибору варіанта поведінки, не виказуючи переваги жодному з можливих варіантів;

5) *заохочення* – розглядається, як самостійний метод правового регулювання. Передбачає настання реальних матеріальної чи іншої користі для суб'єкта, що виконає певний припис.

Основним джерелом валютного права є нормативно-правовий акт.

Його поширеність пояснюється перевагами самого способу вираження юридичних норм саме з огляду на принципи права. До переваг належать наступні можливості:

- чітко формулювати зміст юридичних прав і обов'язків;
- швидко доводити до відома адресатів юридичних норм їх зміст;
- забезпечувати сприятливі умови для правильного розуміння адресатом змісту норми права;
- оперативно змінювати (скасовувати) юридичну норму;
- упорядковувати, погоджувати, систематизувати численні юридичні норми.

Валютне законодавство України встановлює режим здійснення валютних операцій; визначає принципи валютного регулювання; закріплює повноваження та функції державних органів, банків та інших фінансово-кредитних установ щодо регулювання валютних операцій, прав й обов'язків суб'єктів валютних відносин; визначає послідовність та точність здійснення валютного контролю та відповідальність за порушення валютного законодавства.

Економічні реформи країни зумовили прийняття законодавчих та нормативних актів з приводу регулювання у сфері обігу валюти та валютних цінностей. Розроблено законодавчу та нормативно-правову базу, створено інституційні форми організації валютних відносин, створена національна валютна система.

Чинне законодавство визначає валюту України як грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет та в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України. До валюти також відносять вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти на рахунках, у вкладках у банківських та інших кредитно-фінансових установах на території України.

Іноземна валюта – це іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів,

казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави, а також вилучені з обігу або такі, що вилучаються з нього, але підлягають обмінові на грошові знаки, які перебувають в обігу, кошти у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях, що перебувають на рахунках або вносяться до банківських та інших кредитно-фінансових установ за межами України.

Основним нормативно-правовим актом – джерелом валютного права є Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року. У ній закріплені загальні засади здійснення грошово-кредитної політики держави та визначено конституційний статус НБУ як головного органу, на який покладено обов'язок здійснення грошово-кредитної політики (ст. 100) та забезпечення стабільності національної грошової одиниці – гривні (ст. 99). В п. 1 ч. 2 ст. 92 Конституції встановлено, що виключно законами України встановлюється статус національної валюти і статус іноземної валюти на території України. Дане положення є особливо важливим для розвитку соціально-економічних відносин в Україні. Також слід зазначити, що крім даних положень Конституція України містить загальні принципи функціонування економічної системи країни.

Значення Конституції як провідного джерела валютного права полягає в тому, що вона служить базою для прийняття на її основі інших законодавчих та нормативних актів у сфері обігу валюти та валютних цінностей.

У даному випадку Цивільний кодекс України закріплює правовий статус валюти та валютних цінностей на території України. Відповідно до ст. 193 валютні цінності є видом майна. Також ЦКУ містить норми щодо регулювання окремих видів договорів, об'єктом яких є валюта та валютні цінності.

Господарський кодекс України передбачає правове регулювання банківської діяльності із застосуванням валюти і валютних цінностей та

закріплює правовий статус банків і види операцій, які вони мають право здійснювати.

Митний кодекс України здійснює правове регулювання переміщення валюти та валютних цінностей через митний кордон України.

Кодекс України про адміністративні правопорушення та Кримінальний кодекс регулюють правовідносини, які виникають під час порушення вимог чинного законодавства України у сфері обігу валюти та валютних цінностей.

До законів як джерел валютного права України належать ЗУ «Про Національний банк України» та «Про банки та банківську діяльність», в яких закріплено правовий статус центрального банку як головного суб'єкта валютного регулювання та валютного контролю, а також спеціальну правосуб'єктність банківських установ стосовно обігу валюти та валютних цінностей на території України.

Важливі норми щодо валютного регулювання містяться в розділі VIII Закону України «Про Національний банк України», в якому визначені повноваження Національного банку в сфері валютного регулювання та контролю, а саме:

- *видання нормативно-правових актів* щодо ведення валютних операцій;

- *видача та відкликання ліцензій*, здійснення контролю, у тому числі шляхом здійснення планових і позапланових перевірок за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій, в частині дотримання ними валютного законодавства;

- *встановлення лімітів відкритої валютної позиції* для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;

- *застосування заходів відповідальності* до банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання і валютного контролю.

Основний масив нормативних актів, які детально регламентують

важливі питання валютного права, складають постанови, інструкції, положення, правила, які видаються Національним банком України в межах його компетенції.

07.02.2019 року вступив у силу ЗУ «Про валюту та валютні операції» (ЗУ № 2473-VIII). Цей закон замінив Декрет Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» від 19 лютого 1993 року та низку інших нормативно-правових актів. Цим документом визначено правові засади здійснення валютних операцій, валютного регулювання та валютного нагляду, права та обов'язки суб'єктів валютних операцій і уповноважених установ та встановлює відповідальність за порушення ними валютного законодавства.

Таким чином, джерелом валютного права України є нормативний акт, який виданий уповноваженим на те державою органом і стосується правового регулювання обігу валюти і валютних цінностей. При цьому **валютне право** представляє собою сукупність правових норм, що регулюють порядок здійснення угод з валютними цінностями в межах країни та у відносинах з іноземними державами і громадянами (резидентами і нерезидентами; порядок ввезення, вивезення, переказування та пересилання з-за кордону і за кордон національної валюти та іноземних валютних цінностей.

6.2. Правові основи проведення валютних операцій

У відповідність зі ст. 3 ЗУ № 2473-VIII, відносини, що виникають у сфері здійснення валютних операцій, валютного регулювання і валютного нагляду, регулюються Конституцією України, цим Законом, іншими законами України, а також нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до цього Закону.

Питання здійснення валютних операцій, основи валютного

регулювання та нагляду регулюються виключно ЗУ № 2473-VIII. У разі якщо положення інших законів суперечать положенням ЗУ № 2473-VIII, застосовуються положення цього Закону.

Закони України та інші нормативно-правові акти валютного законодавства, що встановлюють нові обов'язки для суб'єктів валютних операцій або погіршують їхнє становище, не мають зворотної сили.

У разі якщо норма Закону України № 2473-VIII чи нормативно-правового акта Національного банку України, виданого на підставі цього Закону, або норми інших нормативно-правових актів Національного банку України допускають неоднозначне (множинне) трактування прав і обов'язків резидентів та нерезидентів у сфері здійснення валютних операцій або повноважень органів валютного нагляду, така норма трактується в інтересах резидентів та нерезидентів.

Отже, **сутність валютних операцій**, їх види та правовий режим проведення валютних операцій встановлені законодавчими актами України. Закон України «Про валюту і валютні операції» за № 2473-VIII від 21.06.2018 року (зі змінами) визначає правові засади здійснення валютних операцій, валютного регулювання та валютного нагляду, права та обов'язки суб'єктів валютних операцій і уповноважених установ та встановлює відповідальність за порушення ними валютного законодавства. Метою Закону України № 2473-VIII є забезпечення єдиної державної політики у сфері валютних операцій та вільного здійснення валютних операцій на території України.

Валютні операції є безумовною, необхідною мірою для постійного розвитку зовнішньоекономічної діяльності кожної держави. Статтею 1. ЗУ № 2473-VIII означена, що **валютна операція** відноситься до господарських операцій, вартість яких виражено в іноземній валюті або розрахунки за якими здійснюються в іноземній валюті. Крім терміну «валютна операція» в ст.1 ЗУ № 2473-VIII представлені інші терміни, що можуть допомогти визначитися з основами проведення валютних операцій:

Основні терміни валютного законодавства

Терміни	Зміст термінів
Валютна операція	операція, що має хоча б одну з таких ознак: операція, пов'язана з переходом права власності на валютні цінності та (або) права вимоги і пов'язаних з цим зобов'язань, предметом яких є валютні цінності, між резидентами, нерезидентами, а також резидентами і нерезидентами, крім операцій, що здійснюються між резидентами, якщо такими валютними цінностями є національна валюта; торгівля валютними цінностями; транскордонний переказ валютних цінностей та транскордонне переміщення валютних цінностей
Валютне регулювання	діяльність Національного банку України (НБУ) та в установлених ЗУ № 2473-VIII випадках Кабінету Міністрів України (КМУ), спрямована на регламентацію здійснення валютних операцій суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами
Валютний нагляд	система заходів, спрямованих на забезпечення дотримання суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами валютного законодавства
Валютні цінності	національна валюта (гривня), іноземна валюта та банківські метали
Іноземна валюта	грошові знаки грошових одиниць іноземних держав у вигляді банкнот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави або групи іноземних держав, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу; кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у грошових одиницях іноземних держав і міжнародних розрахункових (клірингових) одиницях (зокрема у спеціальних правах запозичення), що належать до виплати в іноземній валюті; електронні гроші, номіновані у грошових одиницях іноземних держав та (або) банківських металах
Національна валюта (гривня)	грошові знаки грошової одиниці України - гривні у вигляді банкнот, монет, у тому числі обігових, пам'ятних та ювілейних монет, і в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України, а також вилучені або такі, що вилучаються з обігу, але підлягають обміну на грошові знаки, що перебувають в обігу; кошти на рахунках у банках та інших фінансових установах, виражені у гривні; електронні гроші, номіновані у гривні
Небанківська фінансова установа	фінансова установа, крім банку
Нерезиденти	фізичні особи (іноземні громадяни, громадяни України, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання за межами України, у тому числі ті, які тимчасово перебувають на території України; юридичні особи та інші суб'єкти господарювання з місцезнаходженням за межами України, які створені та діють відповідно до законодавства іноземної держави, у тому числі ті, частки участі в яких належать резидентам; розташовані на території України іноземні дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва, міжнародні організації та їх філії, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також представництва інших організацій, що не здійснюють підприємницької діяльності відповідно до законодавства України

Продовження таблиці 6.2

Терміни	Зміст термінів
Резиденти	фізичні особи (громадяни України, іноземні громадяни, особи без громадянства), які мають постійне місце проживання на території України, у тому числі ті, які тимчасово перебувають за межами України; фізичні особи - підприємці, зареєстровані згідно із законодавством України; юридичні особи та інші суб'єкти господарювання з місцезнаходженням на території України, які здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України; дипломатичні, консульські, торговельні та інші офіційні представництва України за кордоном, що мають імунітет і дипломатичні привілеї, а також філії та представництва підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності відповідно до законодавства України.
Суб'єкти валютних операцій	резиденти та (або) нерезиденти, які здійснюють валютні операції
Торгівля валютними цінностями	операції з купівлі, продажу або обміну валютних цінностей, що здійснюються як у готівковій формі (для банківських металів - із фізичною поставкою), так і безготівковою формі (для банківських металів - без фізичної поставки)
Транскордонне переміщення валютних цінностей	ввезення, пересилання на митну територію України, вивезення, пересилання з митної території України або транзит через митну територію України банківських металів, готівкової валюти
Транскордонний переказ валютних цінностей	рух певної суми коштів в Україну або за її межі з метою зарахування цих коштів на рахунок отримувача або видачі йому в готівковій формі
Уповноважені установи	банки, небанківські фінансові установи та оператори поштового зв'язку, які отримали ліцензію Національного банку України згідно з цим Законом

Термін «банківські метали» вживається у значенні, визначеному Законом України «Про державне регулювання видобутку, виробництва і використання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння та контроль за операціями з ними».

Термін «товар» вживається у значенні, визначеному Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність».

Терміни «фінансова установа», «фінансові послуги» вживаються у значеннях, визначених Законом України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Термін «банк» вживається у значенні, визначеному Законом України «Про банки і банківську діяльність» (ст. 2. ЗУ № 2473-VIII).

Сучасне валютне регулювання в Україні ґрунтується на таких

принципах (ст.2 Закон № 2473-VIII):

Таблиця 6.3

Принципи валютного регулювання

Принцип	Зміст принципу
Свобода здійснення валютних операцій	Передбачено право фізичних та юридичних осіб – резидентів укласти угоди з резидентами та (або) нерезидентами та виконувати зобов'язання, пов'язані з цими угодами, у національній валюті чи в іноземній валюті, у тому числі відкривати рахунки у фінансових установах інших країн
	Передбачено право фізичних та юридичних осіб - резидентів придбавати валютні цінності, активи за кордоном, переміщувати через митний кордон України валютні цінності
	Передбачено запровадження обмежень і заходів захисту виключно з підстав та у порядку, визначених законом, з метою забезпечення стабільності фінансової системи і рівноваги платіжного балансу України
	Передбачено недопущення неправомірного і необґрунтованого втручання держави у валютні операції
Ризикоорієнтованість, прозорість, достатність та ефективність валютного регулювання	Реалізується шляхом спрямованості на забезпечення фінансової стабільності, економічного і соціального розвитку
	Реалізується шляхом відповідності заходів захисту, строків їх запровадження та обсягів, пов'язаних з ними валютних обмежень масштабам і структурі системних ризиків, що загрожують фінансовій стабільності
	Реалізується шляхом обґрунтованості запровадження та подовження строку дії заходів захисту
	Реалізується шляхом тимчасового характеру дії заходів захисту
	Реалізується шляхом підзвітності та публічності Національного банку України під час запровадження заходів захисту, подовження строку їх дії, оцінки результативності застосування заходів захисту
	Реалізується шляхом пріоритетності менш дискримінаційних інструментів валютного регулювання над більш дискримінаційними та пропорційності застосування таких інструментів
	Реалізується шляхом пріоритетності ринкових інструментів валютного регулювання над адміністративними;
Самостійність та ринковість валютного регулювання	При передбаченні гнучкості валютного курсу
	При передбаченні незалежності Національного банку України у формуванні та реалізації валютної і монетарної політики у межах, визначених законом

Валютні операції визначаються як операції, пов'язані з:

– *пересиланням, ввезенням і переказуванням* територію України валюти, та, навпаки – *пересиланням, вивезенням і переказуванням* валютних цінностей за межі держави;

– *використанням валютних цінностей* у міжнародному обігу як засобу платежу;

– *переходом права власності на валютні цінності*, за винятком операцій, що здійснюються між резидентами у валюті України.

Резиденти і нерезиденти мають право бути власниками валютних цінностей, що знаходяться на території України та за її межами України, крім випадків, передбачених законодавчими актами України. Резиденти і нерезиденти здійснюють валютні операції з урахуванням обмежень, встановлених валютним законодавством України. Валюта України є єдиним законним засобом платежу на території України, який приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог та зобов'язань. Порядок здійснення валютних операцій в Україні визначає Національний банк України. Суми у валюті України, які було вивезено, переказано, переслано на законних підставах за кордон, можна так само вільно ввезти, переслати, переказати назад в Україну.

Валюта України є єдиним законним засобом платежу на території України, який приймається без обмежень для оплати будь-яких вимог та зобов'язань, якщо інше не передбачено Декретом, іншими актами валютного законодавства України. Порядок ввезення, переказування і пересилання з-за кордону, а також вивезення, переказування і пересилання за кордон резидентами і нерезидентами валюти України визначає НБУ. Суми у валюті України, які було вивезено, переказано, переслано на законних підставах за кордон, можна вільно ввезти, переслати, переказати назад в Україну.

У банківській практиці класифікації валютних операцій здійснюється за критеріями, спільними для всіх банківських операцій (активні та пасивні) та за особливими ознаками, властивими тільки валютним операціям.

Уповноважені банки зобов'язані купувати іноземну валюту на

міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів з метою забезпечення виконання зобов'язань резидентів у разі платежів в іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей; платежів в іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій; вивезення за межі України іноземних інвестицій в іноземній валюті, раніше здійснених на території України, у разі припинення інвестиційної діяльності,

6.3. Ліцензування валютних операцій комерційних банків

Правилами НБУ встановлено спеціальні вимоги щодо здійснення операцій з валютними цінностями. Банки мають бути забезпечені відповідними спеціалістами, а також належним спеціальним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та комунікаційними засобами, що відповідають вимогам чинного законодавства.

Банки надають банківські та інші фінансові послуги, якщо вони є валютними операціями, на підставі банківської ліцензії.

НБУ видає індивідуальні та генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, які підпадають під режим ліцензування згідно з валютним законодавством.

Особливістю здійснення валютних операцій є отримання банками письмового дозволу НБУ, який є генеральною ліцензією на здійснення валютних операцій. Особливістю здійснення валютних операцій є отримання банками письмового дозволу НБУ, який є генеральною ліцензією на здійснення валютних операцій.

Генеральні ліцензії видаються комерційним банкам та іншим фінансовим установам України, національному оператору поштового зв'язку

на здійснення валютних операцій, що не потребують індивідуальної ліцензії, на весь період дії режиму валютного регулювання. Уповноважені банки та інші фінансові установи, національний оператор поштового зв'язку, що одержали генеральну ліцензію НБУ на здійснення операцій, пов'язаних з торгівлею іноземною валютою, мають право відкривати на території України пункти обміну іноземних валют, у тому числі на підставі агентських угод з іншими юридичними особами-резидентами.

Комерційні банки та інші фінансові установи можуть одержувати від НБУ ліцензії на здійснення операцій з валютними цінностями лише тоді, коли мають незаплямовану репутацію і можуть надавати своїм клієнтам послуги і консультації на високому професійному рівні.

Згідно з Положенням про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затвердженого постановою НБУ від 17.07.2001 р. № 275 комерційні банки мають право здійснювати операції з валютними цінностями за наявності банківської ліцензії та за умови отримання письмового дозволу НБУ. Цим Положенням передбачено, що банки за вказаними умовами здійснюють такі операції з валютними цінностями:

- 1) неторговельні операції з валютними цінностями;
- 2) ведення рахунків клієнтів (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті та клієнтів-нерезидентів у грошовій одиниці України;
- 3) ведення кореспондентських рахунків банків (резидентів і нерезидентів) в іноземній валюті;
- 4) ведення кореспондентських рахунків банків (нерезидентів) у грошовій одиниці України;
- 5) відкриття кореспондентських рахунків в уповноважених банках України в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- 6) відкриття кореспондентських рахунків в банках (нерезидентах) в іноземній валюті та здійснення операцій за ними;
- 7) залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку

України;

8) залучення іноземної валюти на міжнародні ринки, її розміщення на них;

9) операції з банківськими металами на валютному ринку України, а також на міжнародних ринках;

10) перевезення валютних цінностей та інкасація коштів;

11) інші операції з валютними цінностями на міжнародних ринках.

Небанківські фінансові установи на підставі ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій здійснюють такі валютні операції: торгівля валютними цінностями в готівковій формі; переказ коштів; здійснення розрахунків у іноземній валюті на території України за договорами страхування життя; факторинг (у частині здійснення розрахунків на території України в іноземній валюті між факторами та клієнтами за операціями з міжнародного факторингу щодо відступлення права грошової вимоги до боржника-нерезидента); інші валютні операції, визначені НБУ (ст. 5 ЗУ № 2473-VIII). У ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій зазначаються валютні операції, які дозволяється здійснювати небанківській фінансовій установі на підставі цієї ліцензії.

Оператори поштового зв'язку надають фінансові послуги з переказу коштів, якщо вони є валютними операціями, та (або) фінансові послуги з торгівлі валютними цінностями в готівковій формі на підставі ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій. Оператори поштового зв'язку здійснюють валютні операції, пов'язані з наданням фінансових послуг такими операторами, без отримання ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій у випадках та порядку, встановлених НБУ.

Ліцензії НБУ на здійснення валютних операцій діють безстроково. Порядок видачі, переоформлення, зупинення, поновлення, відкликання (анулювання) ліцензій на здійснення валютних операцій встановлюється НБУ.

НБУ у визначеному ним порядку веде реєстр осіб, яким видано ліцензії на здійснення валютних операцій, та розміщує інформацію про видані ліцензії на сторінках офіційного Інтернет - представництва НБУ.

Несвоєчасна видача НБУ ліцензії, відмова НБУ у видачі, переоформленні або поновленні ліцензії, або рішення НБУ щодо відкликання (анулювання), зупинення дії ліцензії можуть бути оскаржені в судовому порядку.

Порядок надання таких індивідуальних ліцензій передбачено у Положенні про порядок надання індивідуальних ліцензій на відкриття юридичними особами-резидентами України рахунків в іноземних банках, затвердженому постановою Правління НБУ від 05.05. 1999 р. № 221. Термін дії індивідуальної ліцензії на право відкриття та використання рахунків у іноземних банках, яка надається НБУ юридичним особам - резидентам України, визначено умовами індивідуальної ліцензії.

Індивідуальні ліцензії видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції. Індивідуальної ліцензії потребують такі операції:

1) *вивезення, переказування і пересилання* за межі України валютних цінностей, за винятком: вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами - резидентами іноземної валюти на суму, що визначається НБУ; вивезення, переказування і пересилання за межі України фізичними особами - резидентами і нерезидентами іноземної валюти, яка була раніше ввезена ними в Україну на законних підставах; платежів в іноземній валюті, що здійснюються резидентами за межі України на виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами щодо оплати продукції, послуг, робіт, прав інтелектуальної власності та інших майнових прав, за винятком оплати валютних цінностей та за договорами (страховими полісами, свідоцтвами, сертифікатами) страхування життя. Слід зазначити, що для виконання операцій з векселями, суму яких виражено в іноземній валюті, необхідно мати ліцензію НБУ; платежів в іноземній валюті за межі України у вигляді процентів за кредити, доходу (прибутку) від іноземних інвестицій; вивезення за межі України іноземної інвестиції в іноземній валюті, раніше здійсненої на території України, в разі припинення інвестиційної діяльності;

2) *ввезення, переказування, пересилання* в Україну валюти України, за винятком випадків, коли йдеться про суми у валюті України, що були вивезені, переказані, переслані на законних підставах за кордон, які можуть бути вільно ввезені, переслані, переказані назад в Україну;

3) *надання й одержання резидентами* кредитів в іноземній валюті, якщо строки і суми таких кредитів перевищують встановлені законодавством межі;

4) *використання іноземної валюти* на території України як засобу платежу або як застави;

5) *розміщення валютних цінностей* на рахунках і у вкладах за межами України, за винятком: відкриття фізичними особами - резидентами рахунків в іноземній валюті на час їх перебування за кордоном; відкриття кореспондентських рахунків уповноваженими банками; відкриття рахунків в іноземній валюті резидентами - дипломатичними, консульськими, торговельними та іншими офіційними представництвами України за кордоном, які користуються імунітетом і дипломатичними привілеями, а також філіями та представництвами підприємств і організацій України за кордоном, що не здійснюють підприємницької діяльності;

б) *здійснення інвестицій за кордон*, у тому числі шляхом придбання цінних паперів, за винятком цінних паперів або інших корпоративних прав, отриманих фізичними особами - резидентами як дарунок або у спадщину.

Одержання індивідуальної ліцензії однією зі сторін валютної операції означає також дозвіл на її здійснення іншою стороною чи третьою особою, яка має відношення до цієї операції, якщо інше не передбачено умовами індивідуальної ліцензії.

Важливими валютними операціями є купівля та продаж іноземної валюти. Законодавством визначено порядок організації торгівлі іноземною валютою та правила здійснення розрахунків в іноземній валюті. Торгівля іноземною валютою на території держави резидентами і нерезидентами - юридичними особами здійснюється через уповноважені банки та інші

фінансові установи, що одержали ліцензію НБУ на торгівлю іноземною валютою, виключно на міжбанківському валютному ринку України. Структура міжбанківського валютного ринку, а також порядок та умови торгівлі іноземною валютою на міжбанківському валютному ринку визначаються НБУ.

Згідно з Положенням про порядок та умови торгівлі іноземною валютою, затвердженого постановою Правління НБУ від 10.08.2005 р., безпосереднє здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку дозволяється лише суб'єктам цього ринку: НБУ; уповноваженим банкам (комерційним банкам, які одержали ліцензію НБУ на право здійснення операцій з валютними цінностями); уповноваженим фінансовим установам, які одержали ліцензію НБУ на здійснення операцій з валютними цінностями. Суб'єкти цього ринку мають право купувати іноземну валюту для власних потреб та за дорученням клієнтів у разі виконання зобов'язань у цій валюті перед нерезидентами та в інших випадках, передбачених законодавством України. Підставою для купівлі іноземної валюти є відповідні документи, що підтверджують правомірність здійснення цієї операції (договір тощо).

Уповноважені банки та інші фінансові установи, що одержали **ліцензію НБУ:**

- від свого імені купують і продають іноземну валюту на міжбанківському валютному ринку України за дорученням і за рахунок резидентів і нерезидентів;

- мають право від свого імені і за свій рахунок купувати іноземну валюту готівкою у фізичних осіб - резидентів і нерезидентів, а також продавати її фізичним особам - резидентам.

Уповноважені банки мають право продавати іноземну валюту за валюту за заявами резидентів і нерезидентів України. Нерезиденти можуть продавати валютні кошти із зарахуванням на банківський рахунок в уповноваженому банку з метою інвестування їх в економіку. Клієнти банку для придбання іноземної валюти, з метою здійснення розрахунків з

іноземними партнерами, подають до банку замовлення на купівлю іноземної валюти із вказівкою строку дії цього замовлення, суми, необхідної для придбання, максимального курсу іноземної валюти, за яким може бути укладено договір.

Уповноважені банки та уповноважені установи, здійснюючи операції з купівлі-продажу іноземної валюти за власні кошти, зобов'язані, крім загальних правил, також дотримуватися додаткових обмежень. Такі операції, зокрема, мають здійснюватись тільки в межах ліміту відкритої валютної позиції, визначеного НБУ. **Резиденти і нерезиденти** - фізичні особи мають право продавати іноземну валюту уповноваженим банкам та іншим фінансовим установам, які одержали ліцензію НБУ, або за їх посередництвом іншим фізичним особам - резидентам.

Фізичні особи - резиденти мають право купувати іноземну валюту в уповноважених банках та інших фінансових установах, що одержали ліцензію НБУ, або за їх посередництвом - у інших фізичних осіб - резидентів і нерезидентів.

У розрахунках між резидентами і нерезидентами в межах торговельного обороту використовується як засіб платежу іноземна валюта. Такі розрахунки здійснюються лише через уповноважені банки.

Порядок і терміни видачі ліцензій, перелік документів, необхідних для одержання ліцензій, а також підстави для відмови у видачі ліцензій визначаються НБУ. Відмову у видачі НБУ ліцензії може бути оскаржена в судовому порядку.

6.4. Порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті.

З набранням чинності ЗУ «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473-VIII вимоги до здійснення розрахунків у іноземній валюті були приведені у відповідність до сучасних умов та набули істотних змін, так само, як і процедура здійснення валютних операцій. Порядок проведення розрахунків за валютними операціями визначається НБУ.

Ст.5 ЗУ № 2473-VIII визначено, що гривня є єдиним законним платіжним засобом в Україні з урахуванням особливостей, встановлених частиною другою цієї статті, і приймається без обмежень на всій території України для проведення розрахунків. Усі розрахунки на території України проводяться виключно у гривні, крім розрахунків за:

– *операціями зі здійснення іноземних інвестицій* та повернення іноземному інвестору прибутків, доходів (у тому числі дивідендів) та інших коштів, одержаних на законних підставах у результаті здійснення іноземних інвестицій;

– *операціями банків з надання банківських та інших фінансових послуг* на підставі банківської ліцензії;

– *операціями з надання фінансових послуг*, визначених п.п 1-5 чч.2-3 ст.9 Закон № 2473-VIII, що надаються небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які мають ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій;

– *операціями з розміщення, виплати грошового доходу* та погашення облігацій, казначейських зобов'язань України, номінованих в іноземній валюті, якщо це передбачено проспектом цінних паперів (умовами їх розміщення);

– *операціями з купівлі-продажу державних цінних паперів*, номінованих в іноземній валюті, якщо ініціатором або отримувачем за такою валютною операцією є банк;

– *іншими операціями*, визначеними Митним кодексом України та (або) нормативно-правовими актами Національного банку України.

Розрахунки за операціями, визначеними цією частиною, можуть проводитися в іноземній валюті, у гривні, а також у банківських металах.

Сплата комісії, інших платежів за здійснення операцій, визначених п.п 1-6 ч.2 ст.9 ЗУ № 2473-VIII, здійснюється виключно у гривні, крім розрахунків зі сплати процентів (відсотків) за депозитами або кредитами (позиками), що можуть проводитися в іноземній валюті, банківських металах

та у гривні.

Торгівля валютними цінностями здійснюється на валютному ринку України та на міжнародних валютних ринках (ст.6 ЗУ № 2473-VIII).

Структура валютного ринку України, умови та порядок торгівлі іноземною валютою та банківськими металами на валютному ринку України визначаються нормативно-правовими актами НБУ з урахуванням вимог ч. 5 ст. 4 ЗУ № 2473-VIII.

Торгівля валютними цінностями здійснюється виключно через уповноважені установи, які отримали ліцензію на таку діяльність відповідно до ст.9 ЗУ № 2473-VIII.

Транскордонний переказ валютних цінностей здійснюється виключно через уповноважені установи (ст.7 ЗУ № 2473-VIII). Порядок проведення переказу валютних цінностей визначається Національним банком України.

У відповідності до ст.8 ЗУ № 2473-VIII, транскордонне переміщення фізичними особами валютних цінностей у сумі, що дорівнює або перевищує еквівалент 10 тисяч євро за офіційним курсом валют, встановленим НБУ на день переміщення через митний кордон України, підлягає письмовому декларуванню митним органам, у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

Транскордонне переміщення валютних цінностей шляхом поштових відправлень здійснюється лише шляхом поштових відправлень з оголошеною вартістю.

Порядок транскордонного переміщення валютних цінностей суб'єктами валютних операцій і уповноваженими установами визначається НБУ з урахуванням норм ч.1 ст.8 ЗУ № 2473-VIII.

6.5. Контроль за дотриманням валютного законодавства

Валютний контроль – це комплекс адміністративних заходів, спрямованих на стримування вивезення і стимулювання повернення валютних коштів у країну . Валютний контроль може поширюватись як на

всі операції, передбачені платіжним балансом країни, так і на їх частину. Як правило, він поширюється на рух капіталів для захисту стабільності грошової системи та валютних резервів у період реформування економіки і є одним із невід'ємних елементів перехідної економічної політики.

Як інструмент стабілізації руху капіталів валютний контроль у відкритих економіках обмежує коливання процентних ставок та обмінних курсів доти, доки не сформується розвинена ринкова інфраструктура і не стане можливим регулювання руху капіталів, а відтак і динаміки обмінного курсу через вплив на рівень процентних ставок. Обмежуючи рух капіталів, країна отримує можливість маневру для встановлення процентної ставки в інтересах реальної економіки, а не винятково для забезпечення цілей курсової політики або залежно від рівня процентних ставок за кордоном.

Для здійснення ефективного валютного контролю необхідна відповідна система інститутів, що наділені відповідними повноваженнями.

Ст. 11 ЗУ № 2473-VIII показано, що валютний нагляд в Україні здійснюється органами валютного нагляду та агентами валютного нагляду.

Валютний нагляд здійснюється органами валютного нагляду та агентами валютного нагляду з метою встановлення відповідності здійснюваних валютних операцій валютному законодавству з урахуванням ризик-орієнтованого підходу, та без втручання у відповідні валютні операції та діяльність суб'єктів таких операцій, крім випадків запобігання агентами валютного нагляду проведенню валютних операцій, що не відповідають вимогам валютного законодавства.

Органами валютного нагляду відповідно до ЗУ № 2473-VIII є НБУ та центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику. Органи валютного нагляду в межах своєї компетенції здійснюють нагляд за дотриманням резидентами та нерезидентами валютного законодавства.

НБУ у визначеному ним порядку здійснює валютний нагляд за уповноваженими установами. Центральний орган виконавчої влади, що

реалізує державну податкову політику, здійснює валютний нагляд за дотриманням резидентами (крім уповноважених установ) та нерезидентами вимог валютного законодавства.

Уповноважені установи є **агентами валютного нагляду**, підзвітними НБУ, який крім функцій прямого контролю і валютного нагляду також здійснює:

- *державну валютну політику*, виходячи з принципів загальної економічної політики України;
- *разом із КМУ складає платіжний баланс України*;
- *контроль за додержанням затвердженого ВР України ліміту зовнішнього боргу України*;
- *визначення лімітів заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам*;
- *видачу в межах своєї компетенції обов'язкових для виконання нормативних актів щодо здійснення операцій на валютному ринку України*;
- *накопичення, зберігання і використання резервів валютних цінностей для здійснення державної валютної політики*;
- *видачу ліцензій на здійснення валютних операцій та прийняття рішення про їх скасування*;
- *встановлення способів визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях*;
- *встановлення за погодженням із Міністерством статистики України єдиних форм обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням*;
- *публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків тощо*.

У сфері валютного регулювання і валютного контролю останніми роками відбулися істотні зміни. Зокрема, посилено відповідальність

комерційних банків за порушення валютного законодавства та запобігати нелегальному відпливу валютних цінностей за межі України.

У руслі цих вимог НБУ удосконалює нормативну базу у сфері валютного регулювання і контролю. З одного боку, відбувається лібералізація валютного ринку, а з другого - вживаються запобіжні заходи щодо використання банківської системи для недоброякісної комерційної діяльності та обмеження можливостей спекулятивних операцій суб'єктів валютного ринку (ЗУ № 2473-VIII).

Валютний контроль здійснюється в таких формах:

- *документальним оглядом*, який ґрунтується на аналізі бухгалтерської фінансової та статистичної звітності, що надається установам НБУ;
- *за допомогою інспекційних перевірок банків*;
- *застосуванням до банків та інших осіб заходів впливу за порушення ними валютного законодавства.*

Валютному контролю в Україні підлягають валютні операції за участю резидентів і нерезидентів, а також зобов'язання про декларування валютних цінностей та іншого майна резидентів, яке знаходиться поза межами України.

Метою валютного контролю є забезпечення дотримання валютного законодавства у здійсненні валютних операцій. Для здійснення цієї мети органи валютного контролю в межах своєї компетенції визначають:

- відповідність здійснюваних валютних операцій чинному законодавству і наявність необхідних для них ліцензій та дозволів;
- перевіряють виконання резидентами зобов'язань щодо іноземної валюти перед державою, а також зобов'язань про продаж іноземної валюти на внутрішньому ринку України;
- обґрунтованість платежів в іноземній валюті;
- перевіряють повноту й об'єктивність обліку та звітності з валютних операцій, а також з операцій нерезидентів у валюті України.

Органи, що здійснюють валютний контроль, наділені повноваженнями

вимагати та одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті в межах своїх прав, а також про майно, що підлягає декларуванню.

Органи валютного нагляду мають право проводити перевірки з питань дотримання вимог валютного законодавства визначеними ч.ч 5,6 ст. 11 ЗУ № 2473-VIII суб'єктами здійснення таких операцій. Під час проведення перевірок з питань дотримання вимог валютного законодавства органи валютного нагляду мають право вимагати від агентів валютного нагляду та інших осіб, які є об'єктом таких перевірок, надання доступу до систем автоматизації валютних операцій, підтвердних документів та іншої інформації про валютні операції, а також пояснень щодо проведених валютних операцій, а агенти валютного нагляду та інші особи, які є об'єктом таких перевірок, зобов'язані безоплатно надавати відповідний доступ, пояснення, документи та іншу інформацію (п.9 ст. 11 ЗУ № 2473-VIII).

Інформація про банки та (або) клієнтів банків, що збирається під час здійснення валютного нагляду за банками, становить банківську таємницю.

Інформація про небанківські фінансові установи та операторів поштового зв'язку, а також їхніх клієнтів, що збирається під час здійснення валютного нагляду за небанківськими фінансовими установами та операторами поштового зв'язку, які отримали ліцензію НБУ на здійснення валютних операцій, є інформацією з обмеженим доступом.

У разі виявлення порушень валютного законодавства органи валютного нагляду мають право вимагати від агентів валютного нагляду та інших осіб, які є об'єктом таких перевірок і допустили такі порушення, дотримання вимог валютного законодавства та застосовувати заходи впливу, передбачені законом. А, у разі виявлення агентом валютного нагляду порушення суб'єктом валютної операції валютного законодавства агент валютного нагляду запобігає проведенню такої валютної операції та інформує про таку валютну операцію орган валютного нагляду у порядку, встановленому Національним банком України.

Органи валютного нагляду обмінюються інформацією щодо виявлених порушень валютного законодавства, отриманою ними під час здійснення валютного нагляду, з метою реалізації повноважень у сфері валютного регулювання та нагляду. Дані органи валютного нагляду та агенти валютного нагляду, їх посадові особи зобов'язані в порядку, передбаченому законодавством України, запобігати розголошенню комерційної таємниці та іншої інформації, доступ до якої відповідно до законодавства України є обмеженим та яка стала їм відомою під час здійснення ними своїх повноважень. За розголошення такої інформації органи валютного нагляду та агенти валютного нагляду, їх посадові особи несуть відповідальність, передбачену законодавством України.

За невиконання обов'язків, встановлених цим Законом, а також за порушення прав резидентів та нерезидентів органи валютного нагляду та агенти валютного нагляду, їх посадові особи несуть відповідальність, передбачену законодавством України (ст. 11 ЗУ № 2473-VIII).

НБУ за наявності ознак нестійкого фінансового стану банківської системи, погіршення стану платіжного балансу України, виникнення обставин, що загрожують стабільності банківської та (або) фінансової системи держави, має право запровадити такі заходи захисту: обов'язковий продаж частини надходжень в іноземній валюті у межах, передбачених нормативно-правовими актами НБУ; встановлення граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів; встановлення особливостей здійснення операцій, пов'язаних із рухом капіталу; запровадження дозволів та (або) лімітів на проведення окремих валютних операцій; резервування коштів за валютними операціями; заходи відповідно до ст.7 ЗУ «Про Національний банк України», виключний перелік яких визначається нормативно-правовими актами НБУ (ст. 12 ЗУ № 2473-VIII).

Правління НБУ має право запровадити заходи захисту на строк не більше шести місяців та подовжувати строк дії попередніх заходів захисту на строк не більше шести місяців.

Рішення Правління НБУ про запровадження нового заходу захисту, якщо з дня припинення дії попереднього подібного заходу захисту минуло менше шести місяців, або про подовження строку дії кожного попереднього заходу захисту не більш як на шість місяців потребує підтвердження Радою НБУ наявності ознак та (або) обставин, передбачених частиною першою цієї статті.

У разі необхідності отримання підтвердження наявності ознак та (або) обставин, передбачених частиною першою цієї статті, Правління НБУ не пізніше ніж за 30 календарних днів до закінчення строку дії заходів захисту звертається з відповідним запитом до Ради НБУ. Рада НБУ приймає рішення щодо такого запиту протягом 20 календарних днів з дня його надання.

Неприйняття Радою НБУ рішення щодо наявності ознак та (або) обставин, передбачених частиною першою цієї статті, протягом 20 календарних днів після надання запиту дає Правлінню НБУ право прийняти рішення про запровадження нового заходу захисту або подовження строку дії попереднього заходу захисту на строк, визначений Правлінням Національного банку України, але не більше ніж на шість місяців.

Обов'язковою умовою для прийняття Правлінням НБУ рішень, передбачених абзацом другим цієї частини, є надання звіту про запровадження заходу (заходів) захисту відповідно до частини четвертої цієї статті.

Загальний строк дії заходів захисту не може перевищувати 18 місяців протягом 24 місяців, починаючи з дня першого запровадження відповідного заходу захисту.

Правління НБУ має право достроково припинити дію будь-якого заходу захисту в разі, якщо підстави, через які було запроваджено такий захід захисту, втратили актуальність.

У разі запровадження та (або) подовження строку дії та (або) припинення дії заходів захисту, передбачених цією статтею, НБУ інформує про це органи суб'єктів міжнародного права відповідно до норм міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана ВР України.

Протягом трьох місяців з дня запровадження або подовження строку дії заходу захисту, або припинення дії заходу захисту НБУ зобов'язаний підготувати та подати Комітету ВР України, до предметів відання якого належить питання банківської діяльності, звіт про запровадження заходу (заходів) захисту.

Звіт про запровадження заходу (заходів) захисту має містити, зокрема:

1) *оцінку ступеня і масштабу кризових явищ у грошово-кредитній сфері, оцінку ознак нестійкого фінансового стану банківської системи та обставин, що стали підставою для запровадження заходів захисту;*

2) *обґрунтування відповідності кожного з передбачених частиною першою цієї статті заходів захисту виявленим системним ризикам і загрозам;*

3) *підтвердження ефективності застосування обраних заходів захисту в сукупності у вигляді оцінки фактичного впливу на забезпечення фінансової стабільності та економічний і соціальний розвиток.*

У разі надання звіту при запровадженні заходу захисту, якщо з дня припинення дії попереднього подібного заходу захисту минуло менше ніж шість місяців, та (або) при подовженні строку дії заходу захисту звіт має додатково містити аналіз результатів попереднього запровадження заходу захисту та актуальності факторів та (або) обставин та (або) ознак, що були підставою запровадження заходу захисту.

Звіт про запровадження заходу (заходів) захисту подається за підписом Голови НБУ (або особи, яка його замінює) та має бути представлений на засіданні Комітету ВР України, до предметів відання якого належать питання банківської діяльності, Головою НБУ (або особою, яка його замінює) або заступником Голови НБУ, до сфери відповідальності якого належить питання валютного регулювання (або особою, яка його замінює).

Звіт про запровадження заходу (заходів) захисту є публічним документом, що не містить інформації, яка є банківською таємницею, та має бути оприлюднений на сторінках офіційного Інтернет - представництва НБУ протягом календарного місяця з дня його підписання та безстроково там

зберігатися.

Порядок застосування заходів захисту встановлюються нормативно-правовими актами НБУ з урахуванням положень ЗУ № 2473-VIII.

За порушення вимог валютного законодавства можуть бути застосовані (ст. 14 ЗУ № 2473-VIII):

1) *до банків* - заходи впливу згідно із ЗУ «Про банки і банківську діяльність»;

2) *до уповноважених установ (крім банків)* - такі заходи впливу: письмове застереження; обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів валютних операцій; штрафні санкції; зупинення або відкликання (анулювання) ліцензії на здійснення валютних операцій;

3) *до юридичних осіб (крім уповноважених установ)* - заходи впливу у вигляді штрафних санкцій;

4) *до фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб* – заходи впливу у вигляді штрафів, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення.

НБУ має право адекватно вчиненому порушенню застосувати до уповноважених установ заходи впливу у вигляді штрафних санкцій. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, має право адекватно вчиненому порушенню застосувати до юридичних осіб (крім уповноважених установ) захід впливу у вигляді штрафних санкцій у розмірі до 100 відсотків суми операції, проведеної з порушенням валютного законодавства.

Порядок застосування заходів впливу, передбачених ст.13 ЗУ № 2473-VIII, у тому числі розмір штрафних санкцій, встановлюється (ст. 15 ЗУ № 2473-VIII):

– *до уповноважених установ* - НБУ;

– *до юридичних осіб (крім уповноважених установ)* - КМУ.

Порядок застосування заходів впливу до фізичних осіб, посадових осіб уповноважених установ, посадових осіб юридичних осіб визначається

Кодексом України про адміністративні правопорушення. Заходи впливу можуть бути застосовані протягом шести місяців з дня виявлення порушення, але не пізніше ніж через три роки з дня його вчинення. За кожне порушення вимог валютного законодавства може бути застосований тільки один із заходів впливу, передбачений ЗУ № 2473.

Рішення НБУ про застосування заходу впливу у вигляді штрафних санкцій є виконавчим документом та набирає законної сили з дня його прийняття. Суми стягнених штрафних санкцій спрямовуються до державного бюджету (ст. 15 ЗУ № 2473-VIII).

Таким чином, головним органом валютного регулювання та контролю є НБУ, який крім функцій прямого контролю також здійснює:

- державну валютну політику, виходячи з принципів загальної економічної політики України;
- разом із КМУ складає платіжний баланс України;
- контроль за додержанням затвердженого ВР України ліміту зовнішнього боргу України;
- визначення лімітів заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;
- видачу в межах своєї компетенції обов'язкових для виконання нормативних актів щодо здійснення операцій на валютному ринку України;
- накопичення, зберігання і використання резервів валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;
- видачу ліцензій на здійснення валютних операцій та прийняття рішення про їх скасування;
- встановлення способів визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях;
- публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків тощо.

Контрольні питання

1. Визначення понять «валюта України», «іноземна валюта», «валютні цінності».
2. Розкрийте поняття «конвертованість валюти» та її види.
3. Охарактеризуйте зміст понятійних категорій «валютний фонд» та «валютна операція».
4. Які ознаки розрізняють резидентів і нерезидентів ?
5. Якими особливостями відрізняються генеральна та індивідуальна ліцензії?
6. Назвіть відмінності між валютним курсом і валютним котируванням.
7. Який порядок встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют ?
8. Охарактеризуйте нормативно-правові акти, що визначають порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті, а також валютно-обмінних операцій на території України.
9. Зміст, мета, призначення та суб'єктів валютного контролю ?
10. Назвіть санкції, які передбачено за порушення валютного законодавства в Україні.

Література

1. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року із змінами станом на 21 лютого 2019 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Господарський кодекс України: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України

від 7 грудня 1984 року № 8073-Х. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>.

5. Про Національний банк України: Закон України від 20 травня 1999 року URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>.

6. Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України: Постанова від 13.12.2016 № 410. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0410500-16>.

7 Про банки і банківську діяльність : Закон України від 7 грудня 2000 року № 2121-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2121-14>.

8. Про платіжні системи і переказ коштів: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2346-14>.

9. Про порядок розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23.09.1994 № 185/94-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185/94-%D0%B2%D1%80>

10. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>

РОЗДІЛ 7.

ФІНАНСОВИЙ КОНТРОЛЬ. ФІНАНСОВО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

- 7.1. Основи фінансового контролю.
- 7.2. Форми та методи фінансового контролю.
- 7.3. Правове забезпечення системи фінансового контролю.
- 7.4. Базові сегменти фінансово – правової відповідальності.
- 7.5. Фінансове правопорушення. Фінансові санкції.

7.1. Основи фінансового контролю.

Фінансовий контроль займає одне з провідних місць в економічному секторі країни. Фінансове право відводить фінансовому контролю ряд законодавчих регуляторів, котрі забезпечують його адаптування в різних видах фінансової діяльності. З позиції рольового аспекту фінансовий контроль надає можливість своєчасно уникати непередбачувальних подій, котрі мають негативний вплив на проведення діяльності різними суб'єктами. Фінансовий контроль передбачає перевірку господарських і фінансових операцій щодо їх достовірності, законності, доцільності і ефективності. За результатами проведеного фінансового контролю визначаються напрямки удосконалення різних рівнів фінансового сектору економіки країни.

Правовою базою здійснення фінансового контролю є ряд законодавчих регуляторів, серед яких провідне місце належить Конституції України, яка визначає принципи, основні права і обов'язки державних органів і громадських організацій в сфері контролю. Окремі питання фінансового контролю відображені в законах, указах Президента України, постановах Кабінету Міністрів України, інструкціях і наказах, рішеннях органів публічної влади, статутах і інших актах, що регламентують правове положення органів публічної адміністрації та інших учасників фінансових правовідносин.

Змістовність понятійної категорії «фінансовий контроль» розкривається з різних позицій:

– *сукупність видів, форм і методів* перевірки законності і доцільності здійснення фінансових операцій та реалізації на цій основі завдань фінансової політики;

– *засіб оцінки досягнення цілі* в системі управління фінансами макроекономічного та мікроекономічного рівня;

– *цілеспрямована діяльність* органів державної влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, спрямована на додержання законності, фінансової дисципліни і раціональності у забезпеченні реалізації фінансової діяльності держави, тобто мобілізації, розподілу й використання централізованих та децентралізованих фондів коштів з метою виконання завдань і функцій держави та ефективного соціально-економічного розвитку всіх суб'єктів фінансових відносин.

– *комплексна і цілеспрямована фінансово-правова діяльність* органів фінансового контролю або їх підрозділів чи представників, а також осіб, уповноважених здійснювати контроль, що базується на положеннях актів чинного законодавства.

Різновидом фінансового контролю виступає **державний фінансовий контроль**, котрий як понятійна категорія розкривається під різним кутом зору:

– *функція державного управління*, яка встановлює рівень дотримання вимог чинного законодавства на підконтрольному об'єкті, спрямована на забезпечення законності, фінансової дисципліни і раціональності в ході формування, розподілу, володіння, використання та відчуження активів, що належать державі та різним суб'єктам господарювання, а також використання коштів, що залишаються у суб'єкта фінансових правовідносин;

– *різновид фінансового контролю*, що здійснюється відповідними органами державного фінансового контролю та має за мету встановлювати

достовірність і законність проведення фінансової діяльності;

– *встановлена законодавством діяльність* органів державної влади і управління всіх рівнів з виявлення та попередження: помилок і зловживань в управлінні державними грошовими та іншими матеріальними ресурсами, а також контроль за використанням у господарській діяльності об'єктів державної власності; порушення фінансово-господарського, зокрема бюджетного, законодавства; недоліків організації системи управління фінансово-господарською діяльністю державних органів, підприємств та організацій;

– *комплекс цілеспрямованих заходів органів, їх підрозділів чи службових осіб, які здійснюють державний фінансовий контроль у межах повноважень, встановлених законодавством України, з метою упередження, виявлення та припинення фінансових правопорушень на підконтрольному об'єкті щодо його фінансово-господарської діяльності, а також забезпечення законності, фінансової дисципліни та ефективності формування і витрачання коштів, у тому числі бюджетних, та інших активів у процесі володіння, розпорядження, використання і відчуження державного майна, відшкодування збитків та встановлення міри відповідальності у разі порушення фінансового, у тому числі бюджетного, законодавства;*

– *певний вид людської діяльності з характерними для неї формами, засобами і методами в сфері перевірки господарських і фінансових операцій щодо їх достовірності, законності, доцільності і ефективності.*

– *процес забезпечення відповідності функціонування об'єкта управління прийнятим управлінським фінансовим рішенням з урахуванням законодавчого поля та принципами фінансового права.*

До юридичних сегментів тлумачення понятійної категорії «фінансовий контроль» включено:

– фінансовий контроль виступає юридичним інститутом та процесуальною формою правової діяльності країни;

– фінансовий контроль бере участь в розробці механізму управління

країною;

– фінансовий контроль представлено як сегмент діяльності компетентних органів та недержавних установ;

– фінансовий контроль є основою забезпечення фінансової дисципліни як на макроекономічному, так і мікроекономічному рівні.

У межах системи фінансового права України виокремлюється розділ, присвячений питанням публічного (державного та місцевого) контролю. При цьому найчастіше висвітлюються основи правового регулювання державного фінансового контролю, а от місцеві чи регіональні аспекти публічного фінансового контролю здебільшого залишаються поза межами викладення.

Публічний фінансовий контроль спрямований на дотримання законності, фінансової дисципліни, запобігання фінансовим правопорушенням під час мобілізації, розподілу та використання публічних (централізованих і децентралізованих) грошових фондів для виконання завдань і функцій держави, соціально-економічного розвитку держави.

За сутнісною характеристикою понятійна категорія «**публічний фінансовий контроль**» представляє собою регламентовану правовими нормами цілеспрямовану діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань незалежно від форм власності та інших суб'єктів з перевірки своєчасності й точності надходження коштів у банк, до бюджетів та інших грошових фондів, правильності й ефективності використання таких коштів і матеріальних резервів.

За змістом стратегічна мета фінансового контролю полягає в забезпеченні стабільності фінансово-економічного сектору країни з дотриманням встановленого рівня економічної безпеки., а тактична представлена забезпеченням законності у процесі здійснення фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування для забезпечення рівня економічної безпеки. Складовими цієї мети є такі чотири цілі: збільшення доходної частини державного бюджету; економія видаткової

частини бюджету скорочення кількості правопорушень у фінансовій сфері; зниження рівня корупції у державі та органах місцевого самоврядування.

Пакет основних завдань фінансового контролю, які мають функціонально через стратегічні та тактичні інструменти досягти визначеної мети включає:

- *перевірку своєчасності і повноти виконання фінансових зобов'язань* перед державою та органами місцевого самоврядування;

- *забезпечення збереження грошових коштів і матеріальних ресурсів* держави та органів місцевого самоврядування;

- *перевірку виконання покладених на органи державної влади і місцевого самоврядування обов'язків з формування, розподілу та використання грошових фондів;*

- *перевірку дотримання правильності здійснення фінансових операцій* як на макроекономічному, так і мікроекономічному рівні;

- *виявлення та усунення порушень фінансової дисципліни в сфері* проведення фінансових операцій різного змісту та обсягу;

- *попередження порушень законності у сфері фінансової діяльності* держави та органів місцевого самоврядування;

- *забезпечення відшкодування матеріального збитку, завданого* державі чи органам місцевого самоврядування;

- *виявлення осіб, винних у вчиненні правопорушень у сфері фінансової* діяльності держави та органів місцевого самоврядування і притягнення їх до відповідальності;

- *підвищення ефективності виявлення внутрішніх резервів* фінансового сектору держави, органів місцевого самоврядування та представників підприємницького сектору, з'ясування можливостей більш економічного використання ресурсного потенціалу.

З позиції функції управління на фінансовий контроль покладені завдання безперервного спостереження за процесом виробництва, розподілу, обміну і споживання суспільне необхідного продукту та їхня перевірка, а

також виявлення порушень законності фінансово-господарської діяльності. Фінансовий контроль як сегмент управлінської системи виконує ряд функцій (табл. 7.1).

Таблиця 7.1

Зміст функцій фінансового контролю макроекономічного та мікроекономічного середовища

Назва функції	Змістовність функції фінансового контролю макроекономічного та мікроекономічного середовища
Інформаційна	Інформація, отримана в результаті здійснення фінансового контролю, є підставою для прийняття відповідного управлінського рішення та проведення певних дій, які забезпечать ефективність фінансової політики.
Аналітична	Отримана під час проведення контрольних заходів інформація потребує ретельного аналізу, вивчення, опрацювання з метою прийняття необхідних рішень для забезпечення виконання мети й завдань фінансового контролю.
Правоохоронна	Здійснення фінансового контролю не лише з огляду доцільності формування, розподілу й використання фондів коштів, але з огляду законності відповідних господарських і фінансових операцій.
Стабілізуюча	Фінансовий контроль слугує покращенню господарської і фінансової діяльності, вжиттю заходів із виявлення внутрішніх резервів виробництва для зростання фінансових ресурсів.
Запобіжна (або попереджувальна)	Попередженні незаконних господарських і фінансових операцій, правопорушень у галузі формування, розподілу й використання фондів коштів.
Виховна	Здійснення фінансового контролю виховує відповідальне ставлення суб'єктів фінансових правовідносин до формування, розподілу й використання фінансових ресурсів.
Профілактична	Викриття різного роду халатності та неохайності з фінансовими потоками на стадіях формування, розподілу та використання.
Мобілізуюча	Вжиття заходів з покращання фінансової господарської діяльності макроекономічного та мікроекономічного рівня за результатами перевірок методами фінансового контролю
Правопоновлення	Результатом контролю (коли це можливо) стають дії по поновленню порушених прав держави або фізичної чи юридичної особи, приведенню правовідносин до вимог чинного законодавства.

Призначення фінансового контролю полягає і в тому, що він виконує статистично-аналітичну функцію як у масштабі усієї держави, так і в межах

відповідного господарюючого суб'єкту, що дозволяє бачити загальну картину господарювання, прогнозувати, планувати та корегувати господарську, фінансову та іншу діяльність.

Для ефективного здійснення фінансового контролю у системі державного управління, необхідно дотримуватись певних принципів. Понятійна категорія «**принципи фінансового контролю**» представляє собою ц фундаментальні норми та правила організації і здійснення фінансового контролю, дотримання яких є необхідним для забезпечення ефективності, результативності і доцільності контрольних заходів. В основі побудови органів державного фінансового контролю в Україні покладено принципи, визначені у Лімській декларації керівних принципів контролю: незалежність, об'єктивність, законність, компетентність, оперативність, гласність, публічність, дотримання професійної етики. Зазначений документ було прийнято ГХ Конгресом Міжнародної організації вищих контрольних органів (ІОТГОЗДГ) у жовтні 1977 р. на основі багаторічного досвіду світового співтовариства. Міжнародна організація діє під егідою ООН і сприяє обміну думками й досвідом між вищими контрольними органами держав світу.

До основних **принципів фінансового контролю**, зафіксованих у Лімській декларації керівних принципів контролю, були передбачені наступні принципи:

– *незалежність фінансового контролю* як невід'ємного атрибута демократії й обов'язкового елемента управління фінансовими ресурсами та законодавче закріплення незалежності органів фінансового контролю;

– *визначення необхідності* здійснення попереднього контролю й контролю за фактичними результатами;

– *наявність внутрішнього та зовнішнього контролю* як обов'язкової умови існування фінансового контролю;

– *гласність та відкритість* контрольних органів з обов'язковою вимогою додержання комерційної та Іншої таємниці, що захищається законом.

Лімска декларація визначає загальні принципи фінансового контролю, до яких, окрім фундаментальних принципів фінансового контролю, також належать оперативність, доказовість та додержання професійної етики. Принципи фінансового контролю виступають окремим елементом методології, є підґрунтям теоретичних досліджень у сфері фінансового контролю та передбачають групування в залежності від змісту.

Таблиця 7.2

Види та призначення принципів фінансового контролю

Вид та призначення принципів	Основні принципи в відповідно обраного виду групування
Фундаментальні (принципи, які виступають основою організації та здійснення фінансового контролю і підґрунтям реалізації інших принципів)	Законність проведення контрольних дій; об'єктивність при оцінці результатів перевірки; незалежність від зовнішнього та внутрішнього впливу; гласність та відкритість результатів проведення фінансового контролю; професіоналізм органів уповноважених для проведення фінансового контролю.
Загальнонаукові (принципи, що є загальними для різних наук)	Незалежність фінансового контролю та законодавче закріплення незалежності органів фінансового контролю; визначення необхідності здійснення попереднього контролю й контролю за фактичними результатами; наявність внутрішнього та зовнішнього контролів; гласність та відкритість контрольних органів з обов'язковою вимогою додержання комерційної та іншої таємниць, що захищаються законом.
Конкретно-наукові (принципи, що мають місце лише в даній науці та виступають похідними від фундаментальних і загальнонаукових методів)	Законність; об'єктивність; поєднання державних, регіональних і приватних інтересів; розподіл контрольних повноважень; повнота охоплення об'єктів контролем; достовірність фактичної інформації; збалансованість контрольних дій; превентивність контрольних дій; самодостатність системи контролю; ефективність; відповідальність.

Як система фінансовий контроль включає такі основні сегменти як суб'єкт, об'єкт та предмет. У сукупності зазначені сегменти більш предметно розкривають сутність фінансового контролю як представника управлінської ланки. Кожен сегмент управлінського циклу має свою змістовність.

Суб'єкти фінансового контролю – це державні органи, установи та організації, їх структурні підрозділи, органи місцевого самоврядування, а

також окремі особи, які, відповідно до чинного законодавства, наділені контрольними функціями щодо: формування публічних фондів коштів, їх розподілу та використання; управління державним чи комунальним майном.

Об'єкти фінансового контролю – це операції з коштами, матеріальними цінностями, фінансовими інвестиціями, нематеріальними активами державні місцевого самоврядування, недержавних фондів, суб'єктів господарювання, об'єднань громадян, доходи іноземних громадян в тій частині, в якій зазначені особи є платниками податків, інших обов'язкових платежів.

Предмет фінансового контролю – це діяльність об'єктів фінансового контролю – суб'єктів господарювання, всіх юридичних і фізичних осіб, діяльність яких пов'язана з використанням суспільної власності, та її окремі аспекти – фінансові операції та процеси, які розглядаються з позицій законності, достовірності, доцільності й економічної ефективності, збереження власності, правильності формування й використання капіталу.

Окремо визначають суб'єкти, об'єкти та предмет державного фінансового контролю. Суб'єктами є державні контролюючі фінансові органи та суб'єкти суспільних фінансових відносин (учасники суспільних фінансових відносин; суб'єкти державного фінансового контролю; державні органи фінансового контролю) та підконтрольні суб'єкти, а об'єктами виступають результати суспільних відносин, які виникають з приводу формування, розподілу, перерозподілу та використання фінансових ресурсів та можуть бути виражені у формі надходжень, видатків, доходів, витрат, прибутку, нарахованих і сплачених податків, зборів і митних платежів, наданих та отриманих позик і кредитів, валютних цінностей і майна та інших результатів діяльності підконтрольних суб'єктів. Предмет державного фінансового контролю визначається як рівень дотримання норм законодавства у взаємовідносинах, що виникають між суб'єктами фінансових відносин у процесі формування, розподілу та перерозподілу фінансових ресурсів.

Основними формами фінансового контролю у відповідності з чинним законодавством України є: аудит ефективності; фінансовий аудит; перевірка державних закупівель; інспектування (здійснюється у формі ревізії); перевірки дотримання податкового та митного законодавства (камеральні; документальні; фактичні; виїзні; невиїзні; планові; позапланові); ведення бухгалтерського обліку всіх надходжень і витрат державного бюджету та місцевих бюджетів; фінансовий моніторинг; банківський нагляд.

Виділення видів, форм, методів, функцій, принципів та складових частин забезпечення фінансового контролю покладено в основу групування його за класифікаційними ознаками. Головним критерієм у класифікації фінансового контролю виступає його вид. Як понятійна категорія «вид» представляє собою класифікаційну одиницю у систематиці, яка об'єднує розряд предметів і явищ з однаковими ознаками, що належать до загального розряду.

Класично розрізняють наступні види державного фінансового контролю з урахуванням класифікаційних ознак (залежно від часу проведення; за інформаційним забезпеченням; залежно від характеру взаємовідносин суб'єкта та об'єкта; за відношенням до власника; за формами здійснення).

Залежно від часу проведення фінансовий контроль поділяється на: попередній, поточний, наступний (ретроспективний), а за інформаційним забезпеченням поділяють на документальний і фактичний. При цьому залежно від характеру взаємовідносин суб'єкта та об'єкта фінансовий контроль поділяється на види: зовнішній та внутрішній, а за відношенням до власника на внутрішньовідомчий і внутрішньогосподарський. За формами здійснення фінансового контролю розрізняють: ревізії, аудит, тематичні перевірки, камеральні перевірки, фінансові експертизи, службове розслідування та слідство.

Таким чином, сутність фінансового контролю розкривається у взаємозв'язку зі сферою застосування і функціонування фінансів.

Економічним змістом фінансового контролю є функція управління, що включає сукупність спостережень, перевірок за діяльністю об'єкта управління з метою оцінки обґрунтованості й ефективності прийнятих рішень та результатів їх виконання. **Фінансовий контроль** можна визначити як діяльність державних органів і недержавних організацій по забезпеченню законності, фінансової дисципліни й доцільності у процесі мобілізації, розподілу й використання централізованих та децентралізованих фондів коштів.

В основі побудови органів державного фінансового контролю в Україні покладено принципи, визначені у Лімській декларації керівних принципів контролю: *незалежність, об'єктивність, законність, компетентність, оперативність, гласність, публічність, дотримання професійної етики*. Як система фінансовий контроль включає такі основні сегменти як суб'єкт, об'єкт та предмет. Основними формами фінансового контролю є: аудит ефективності; фінансовий аудит; перевірка державних закупівель; інспектування; перевірки дотримання податкового та митного законодавства; ведення бухгалтерського обліку всіх надходжень і витрат державного бюджету та місцевих бюджетів; фінансовий моніторинг та банківський нагляд.

7.2. Форми та методи фінансового контролю.

Фінансовий контроль здійснюється різними методами та формами, під якими розуміють прийоми, способи та засоби його реалізації. З позиції визначення сутності понятійні категорії «метод», «спосіб», «прийом» та «форма» мають наступний зміст:

– *метод* представлено як шлях до істини, спосіб організації теоретичного та практичного сприйняття дійсності, зумовлений закономірностями об'єкта дослідження;

– *спосіб* можна вважати тотожним методу як певному порядку дій при

дослідженні та досягненні теоретичного чи практичного результату;

– *прийом* як складова методу є неподільною дією, що одночасно виступає закінченим елементом процесу пізнання;

– *форма* представлена як зовнішнє виявлення змісту, виступає продуктом саморозвитку змісту та відображає ту сторону об'єкта, яка модифікується, змінюється залежно від зміни змісту та конкретних умов його існування.

Способи і прийоми, які забезпечують проведення та здійснення контрольних заходів у сфері фінансової діяльності макроекономічного та мікроекономічного змісту складають у сукупності метод фінансового контролю. Вони є досить різноманітними, вибір конкретного методу фінансової перевірки проводить особа, котра згідно законодавства уповноважена проводити контрольні дії. До основних методів фінансового контролю відносяться: облік, аналіз, перевірка, аудит, ревізія і фінансово-економічна експертиза, а також обстеження, інспекція, спостереження.

Методи фінансового контролю слід відрізнити від методики їх проведення. **Методика фінансового контролю** представляє собою обрані конкретні прийоми та засоби, які будуть адаптовані в результаті перевірки фінансових сегментів уповноваженою особою. Вона показує, у якому порядку проводити контрольні дії, ревізію (перевірку), з чого починати і чим закінчувати її. Методики контролю розробляються з урахуванням форми власності, організаційної структури, територіального аспекту. Методика фінансового контролю регулюється в основному процесуальними нормами.

Під час проведення фінансового контролю на першому етапі визначається сфера проведення контрольних дій. Сфера фінансового контролю може включати: *бюджетний контроль; податковий контроль; валютний контроль; банківський контроль та страховий контроль*. Методика фінансового контролю регулюється в основному процесуальними нормами.

Методи є похідними від форм фінансового контролю. Кожній формі

фінансового контролю відповідають кілька методів. До форм фінансового контролю включають наступні види діяльності:

– *моніторингову діяльність*, яка здійснюється у формі візування і нагляду. Візування – це процедура погодження підготовлених проектів нормативно-правових актів, розпорядчих і видаткових документів, розрахунків і лімітів посадовими особами, які не були їх розробниками, на предмет їх відповідності нормам чинного законодавства, залишкам наявної на підприємстві продукції;

– *аналітичну діяльність*, яка здійснюється у формі ідентифікації, ліцензування та експертизи;

– *інспекційну діяльність*, що проводиться у формі ревізії, перевірки та фінансових розслідувань;

– *аудиторська діяльність*, яка здійснюється у формі аудиту чи ревізії.

Застосування різних форм, методів і методичних прийомів державного фінансового контролю дає змогу забезпечити комплексну оцінку діяльності підконтрольного суб'єкта. Форми, методи та методичні прийоми можуть відзначатися різноманітністю навіть за умови єдності цілей фінансового контролю.

Необхідно розрізняти поняття «метод фінансового контролю» і «методичні прийоми фінансового контролю». **Метод фінансово контролю** представляє собою підхід до вивчення питань діяльності підконтрольного суб'єкта, а методичні прийоми фінансового контролю розуміють як механізм дослідження об'єкта. Їх вибір та застосування в процесі фінансового контролю здійснюється залежно від поставлених завдань контролю.

Основними формами загального фінансового контролю виступають:

– *аудит* (фінансовий аудит, аудит адміністративної діяльності, аудит ефективності та аудит законності);

– *ревізія* (комплексне обстеження стану ресурсного потенціалу суб'єктів з урахуванням правових сегментів їх накопичення, розподілу та формування);

– *експертиза* (оцінка рівня фінансових параметрів відповідно встановленим);

– *аналіз* (аналітична оцінка результативності фінансової діяльності різних рівнів) ;

– *перевірка* (комплекс дій виконавців фінансового контролю в системі відповідності передбачуваних показників з фактичними ,з наданням обґрунтування у разі відхилення);

– *моніторинг* (проведення нагляду і контролю за формуванням, розподілом та використанням фінансових потоків макроекономічного та мікроекономічного рівня).

Ключовими формами фінансового контролю діяльності суб'єктів макроекономічного та мікроекономічного рівня виступають:

– *попередній фінансовий контроль* (перевірка обґрунтованості фінансових розрахунків та документів і пошук можливості більш ефективного використання фінансових ресурсів; забезпечення об'єктивності, оцінка доцільності прийняття чи неприйняття відповідного рішення, що стосується фінансової діяльності);

– *поточний фінансовий контроль* (попередження на стадії зародження фінансових операцій різного роду відхилень, виникнення яких може порушити встановлений нормами закону режим функціонування певного суб'єкта господарства; зниження можливості виникнення відхилень безпосередньо під час діяльності суб'єкта господарювання; виявлення допущених відхилень; досягнення найбільш раціонального використання фінансових ресурсів; виявлення додаткових можливостей для збільшення доходів і зменшення витрат);

– *наступний фінансовий контроль* (перевірка відповідності проведених видатків та розглянутих результатів щодо асигнованих сум та визначеного в бюджеті предмета фінансування; остаточна оцінка проведених видатків за поточний бюджетний рік; затвердження фінансових звітів головних та нижчестоящих розпорядників асигнувань).

Терміни адаптування даних форм фінансового контролю свідчать про наступне. Поточний фінансовий контроль проводиться до початку реалізації рішень, здійснення фінансових операцій та на стадії розробки і прийняття законів та інших нормативних актів з фінансових питань. Поточний фінансовий контроль може здійснюватися: під час виконання фінансових планів; у процесі виконання фінансових зобов'язань перед державою; отримання та використання грошових коштів для адміністративно-господарських видатків, капітального будівництва тощо, проведення грошових операцій, реалізації матеріальних цінностей. Наступний фінансовий контроль проводиться: за наслідками фінансово-господарської діяльності; при розгляді та затвердженні звітів; при аналізі виконання завдань; після проведення грошових операцій, списання матеріальних цінностей.

До складу представників організаційно-правових форм фінансового контролю включають:

- *фінансовий моніторинг* (сукупність заходів, спрямованих на виконання вимог законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом);

- *державний фінансовий аудит* (різновидом державного фінансового контролю і полягає у перевірці та аналізі органом державного фінансового контролю фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю);

- *аудит* (надання практичної допомоги керівництву й економічним службам підприємства щодо ведення справ і управління його фінансами, а також щодо налагодження бухгалтерського фінансового і управлінського обліку, надання різних консультацій).

В системі здійснення державного фінансового контролю використовують різні види форми, які представлено способами цільового

вираження й організації конкретних дій, спрямованих на виконання функцій фінансового контролю. Форма державного фінансового контролю активно впливає на зміст, використовуючи чи стримуючи його розвиток, залежно від того, наскільки вона відповідає змісту, що змінився. Категорія «форма» однозначно представляє зміст державного фінансового контролю – його рухливу, динамічну частину, окремий аспект (широкий або вузький) як сфери охоплення контрольними діями об’єкта, так і його внутрішню організацію, що являє собою стійкі його сторони. З огляду на це поділяють **форми фінансового контролю** на три групи:

– *разові, або періодичні випробування*: у цій групі вони об’єднують одиничні форми державного фінансового контролю, які проводяться переважно під час випробувань щодо якісних характеристик об’єктів. Основними прийомами і способами обробки інформаційної бази виступають: сертифікація, атестація, акредитація, ліцензування та експертиза;

– *перевірки* - це основні форми державного фінансового контролю, які використовуються під час проведення контрольних заходів, а саме: державний фінансовий аудит, інспектування, ревізія, перевірка та аудит;

– *безперервне відстеження діяльності* економічних систем, що передбачає такі форми проведення безперервного контролю, як фінансовий моніторинг та інші форми безперервного нагляду.

Пріоритетне місце у фінансовому контролі займає спосіб і прийом обробки інформації тобто обраний метод, який залежить від різних чинників: суб’єкта контролю, об’єкта контролю, мети і завдань, що стоять перед суб’єктом контролю, підстав виникнення контрольних правовідносин, а також від інших обставин. Законодавство закріплює для кожного суб’єкта контролю відповідні методи його здійснення, які повинні сприяти виконанню завдань фінансового контролю.

Зміст та види методів фінансового контролю макроекономічного та мікроекономічного середовища

Метод контролю	Змістовність методу фінансового контролю макроекономічного та мікроекономічного середовища
Ревізія	Метод документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємств, організацій, установ, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності, спосіб документального розкриття недоліків, розтрат, привласнень і крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань
Перевірка	Метод фінансового контролю, що являє собою одиничну контрольну дію або дослідження стану справ на окремій ділянці діяльності організації, що перевіряється
Інспекція	Метод перевірки стану фінансів підприємств на місцях, що періодично здійснюється суб'єктами – представниками держави загалом чи її окремих органів
Обстеження	Метод фінансового контролю, що полягає в ознайомленні на місці з окремими ділянками фінансової роботи.
Спостереження	Метод фінансового контролю, який зводиться переважно до загального ознайомлення зі станом фінансової діяльності бюджетної установи, підприємства, відомства
Аналіз	Метод обробки інформації спрямований на виявлення порушень фінансової дисципліни і проводиться на підставі поточної та річної звітностей
Нагляд	Метод фінансового контролю, який полягає у спостереженні за дотриманням підконтрольним суб'єктом встановлених чинними нормативно-правовими актами правил і нормативів
Аудит	Метод перевірки публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та іншої інформації з фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їхньої звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству і встановленим нормативами
Моніторинг	Метод фінансового контролю, що передбачає постійне ознайомлення із загальним станом фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю
Облік	Метод фінансового контролю, що передбачає реєстрацію уповноваженим суб'єктом певних фактів, фінансових чи господарських операцій, суб'єктів фінансових відносин, а також оброблення та аналіз цієї інформації (наприклад, бухгалтерський облік на підприємстві, облік платників податків).
Фінансово-економічна експертиза	Метод надання експертного висновку уповноваженим суб'єктом (наприклад, Рахунковою палатою України).
Заслуховування доповідей	Метод формування інформації посадових осіб про фінансову діяльність на сесіях органів місцевого самоврядування та центральної влади.

Метод проведення державного фінансового контролю виступає

складовою загальної методики фінансового контролю. Прийоми і способи методу державного фінансового контролю мають дещо іншу структуру та види. До її складу включають способи і прийоми перевірки, які включають макроекономічний і мікроекономічний зміст:

– *аналіз фінансової звітності* представляє собою метод оцінки і прогнозування фінансового стану підприємства на підставі даних бухгалтерського обліку і звітності. Його завдання – оцінити фінансовий стан, з'ясувати можливості підвищення ефективності роботи підприємства за допомогою раціональної фінансової політики; оцінити напрями розвитку підприємства, виходячи з потреби у фінансових ресурсах;

– *перевірка операцій із державними коштами* представлена як контроль проведених операцій на реєстраційних рахунках, відображення їх в обліку та звітності, із використанням різних методів документального контролю;

– *нормативна перевірка* – належить до основних методичних прийомів здійснення документального контролю під час ревізій фінансово-господарської діяльності підприємств та організацій. Суть її полягає в тому, що за змістом господарської операції, відображеної в документі, встановлюється, чи не суперечить вона чинним законодавчим нормам, правилам, вимогам статутів та інших засновницьких документів.

– *інвентаризація матеріальних цінностей і наявності грошових ресурсів* Використовується для перевірки відповідності даних бухгалтерського обліку фактичній наявності грошових і матеріальних цінностей, і в разі виявлення розходжень вжиття заходів щодо ліквідації відхилень. Це спосіб контролю фактичної наявності товарно-матеріальних цінностей, грошових коштів, стану розрахунків та його відповідності даним бухгалтерського обліку на одну й ту саму дату.

– *перевірка бухгалтерських звітів і балансів*. Суть його полягає в дослідженні обґрунтованості показників звітності і балансів даними бухгалтерського аналітичного й синтетичного чи податкового обліку. Він

застосовується в поєднанні з іншими методичними прийомами і способами контролю та аналізу для дослідження фінансового стану підприємства, фінансових результатів діяльності та взаємовідносин по платежах до бюджету, цільових спеціальних державних фондів, розрахунків з банками по позичках, а також з іншими підприємствами та організаціями;

– *перевірка документів за формальними ознаками.* Застосовується для контролю дотримання діючих форм документів, послідовності, повноти і правильності заповнення їх реквізитів, наявності відповідних підписів у документах;

– *опитування, спостереження, прийоми фактичного контролю стану об'єктів, їх якісних характеристик (при контролі зберігання матеріальних цінностей, умов збереження, порядку видачі матеріальних цінностей у структурні підрозділи підприємства тощо);*

– *контрольні заміри виконаних робіт* Прийоми фактичного контролю, що застосовуються при перевірці достовірності даних про обсяги виконаних робіт, наданих послуг. Наприклад, виконання будівельно-монтажних робіт, капітального ремонту будівель тощо;

– *анкетування за висунутими гіпотезами* Збір соціальної інформації про досліджуваній об'єкт підчас безпосереднього (інтерв'ю) чи опосередкованого (анкетування) соціально-психологічного спілкування соціолога та респондента через реєстрацію відповідей респондентів на сформульовані запитання;

– *оцінювання визначення відповідності досягнутих результатів запланованим цілям у ході використання державних ресурсів, ефективності бюджетного процесу в цілому.*

Існують **методи фінансового контролю**, які допомагають реалізувати функціональне їх призначення. Їх представниками вважають методи, які розмежовують на три групи:

– *метод документальної перевірки:* перевірка за формальними ознаками; перевірка за змістом; арифметична перевірка; нормативна

перевірка; зустрічна перевірка;

– *метод фактичної перевірки*: інвентаризація; контрольний обмір; обстеження; лабораторні аналізи якості; контрольний запуск;

– *метод накопичення інформації* за допомогою хронометражу: отримання письмових пояснень від виконавців відповідно термінів виконання фінансових операцій.

Таким чином, способи і прийоми, які забезпечують проведення та здійснення контрольних заходів у сфері фінансової діяльності макроекономічного та мікроекономічного змісту складають у сукупності метод фінансового контролю. Методика фінансового контролю представляє собою обрані конкретні прийоми та засоби, які будуть адаптовані в результаті перевірки фінансових сегментів уповноваженою особою. Методика фінансового контролю регулюється в основному процесуальними нормами. Методи є похідними від форм фінансового контролю. Кожній формі фінансового контролю відповідають кілька методів. До форм фінансового контролю включають різні види діяльності: моніторингову, аналітичну, інспекційну та аудиторську. Застосування різних форм, методів і методичних прийомів фінансового контролю дає змогу забезпечити комплексну оцінку діяльності підконтрольного суб'єкта. Законодавство закріплює для кожного суб'єкта контролю відповідні методи його здійснення, які повинні сприяти виконанню завдань фінансового контролю.

7.3. Правове забезпечення системи фінансового контролю

Базовою законодавчою основою для проведення фінансового контролю виступає нормативно-правова база, сформована зі законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства фінансів України та інших актів законодавства України. Правове регулювання фінансового контролю здійснюється нормами фінансового

права. З правової позиції фінансовий контроль вважається представником інституту Загальної частини фінансового права, а також характерний для всіх етапів фінансової діяльності, усіх фінансово-правових підгалузей і інститутів Особливої частини фінансового права.

Фінансовий контроль є єдиним структурним підрозділом фінансового права, правові норми якого містяться як у Загальній, так і в Особливій частині, тобто структура фінансового контролю має досить складний характер. До Загальної частини фінансового права варто віднести фінансово-правові норми, регулюючі загальні принципи, цілі і задачі, організацію і порядок здійснення фінансового контролю, характеристику його видів і методів. Конкретизація ж їх специфічних задач і змісту знаходить своє відображення в інституціональних правових актах (наприклад, у Бюджетному кодексі України або Законі України «Про аудиторську діяльність»).

Основними складовими нормативно-правової бази в сфері фінансового контролю вважаються:

- *Закон України «Про Рахункову палату»;*
- *Укази Президента України: «Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України», «Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України», «Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України»;*
- *Наказ Міністерства фінансів України «Про паспорти бюджетних програм»;*
- *інші нормативно законодавчі регулятори, які забезпечують правову діяльність виконавців контрольних дій.*

Кожен із зазначених правових регуляторів має свою мету, завдання та повноваження.

Формат повноважень регламентованих основними нормативно-законодавчими актами України в сфері фінансового контролю

Законодавчий орган (виконавці)	Зміст повноважень регламентованих нормативно-законодавчими актами України в сфері фінансового контролю
Рахункова Палата України	Забезпечує проведення оперативного контролю за використанням коштів державного бюджету за звітний період, комплексних ревізій і тематичних перевірок за окремими розділами та статтями Державного бюджету України, а також здійснення експертизи проектів Державного бюджету України, законодавчих актів і нормативно-правових документів, загальнодержавних програм
Міністерство фінансів України	Здійснює: оцінку відповідності бюджетному законодавству бюджетних запитів, паспортів бюджетних програм, проектів зведених кошторисів для складання розпису державного бюджету; аналіз бюджетних запитів, поданих головними розпорядниками бюджетних коштів, на предмет їх відповідності меті, пріоритетності й ефективності використання бюджетних коштів; оцінку виконання результативних показників бюджетних програм, а також відповідності звітності головних розпорядників бюджетних коштів показникам, установленим у законі про Державний бюджет України
Державна казначейська служба України	Передбачає здійснення контролю за: відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету; відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов'язань відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (в разі застосування в бюджетному процесі програмно-цільового методу); відповідністю платежів узятим бюджетним зобов'язанням і відповідним бюджетним асигнуванням
Державна фінансова інспекція України	Здійснює контроль за: використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, правильністю визначення потреби в бюджетних коштах і взяттям зобов'язань, ефективним використанням коштів і майна в підконтрольних установах, за цільовим використанням коштів державного та місцевих бюджетів, складанням паспортів бюджетних програм, кошторисів та інших документів, що застосовуються в процесі виконання бюджету
Головні розпорядники бюджетних коштів	Проводять оцінку ефективності бюджетної програми на підставі аналізу результативних показників, що включають кількісні та якісні показники, які визначають результат виконання даної програми, характеризують хід її реалізації, ступінь досягнення мети та виконання завдань. При цьому даються пояснення розбіжностей між фактично досягнутими результативними показниками та показниками, затвердженими в паспорті бюджетної програми

Для організації фінансового контролю важлива класифікація за

предметом контролю. Кожен вид фінансового контролю спирається на основні конкретні нормативно-правові акти, які регламентують окремі сфери діяльності об'єкта контролю та умовно зведені в групи бюджетного, податкового, митного, валютного, банківського законодавства тощо. Кожний тематичний правовий регулятор має своє призначення та пакет законодавчих регуляторів, котрі визначають поведінку учасників процесу в фінансовому середовищі.

Бюджетне законодавство – це сукупність правових норм, що регулюють відносини, пов'язані з формуванням, прийняттям, виконанням і звітуванням про виконання державного і місцевих бюджетів, рухом, обліком і використанням бюджетних коштів, а також здійсненням бюджетного контролю та притягненням до відповідальності за вчинення бюджетних правопорушень.

Податкове законодавство – це сукупність законодавчих актів, що регулюють відносини, пов'язані зі встановленням та скасуванням податків, а також їх сплатою, здійсненням податкового контролю та притягненням до відповідальності за вчинення правопорушень у сфері оподаткування.

Митне законодавство – сукупність правових норм, що регулюють порядок ввезення, вивезення й транзиту товарів ручної поклажі й багажу пасажирів, валютних та інших цінностей, міжнародних поштових відправлень; стягнення митних тарифів, податків, зборів та інших платежів, надання пільг, встановлення заборони та обмежень, а також контролю за переміщенням товарів через державний кордон.

В Україні функціональний розподіл системи здійснення фінансового контролю за використанням коштів держави відбувається на рівні державного зовнішнього фінансового контролю та державного внутрішнього фінансового контролю.

Основні засади щодо розподілу повноважень органів державної влади щодо реалізації фінансового контролю регламентується на конституційному рівні наступним чином:

– *парламентський контроль* (Верховна Рада України): здійснює контроль за виконанням Державного бюджету України, а також за використанням коштів міжнародної технічної допомоги;

– *урядовий контроль* (Кабінет Міністрів України (забезпечує виконання затвердженого Верховною Радою України Державного бюджету України, подає Верховній Раді України звіт про його виконання) та Міністерство фінансів України (забезпечує проведення єдиної державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства; координує та спрямовує діяльність органів виконавчої влади, уповноважених на проведення контролю за дотриманням бюджетного законодавства; визначає основні організаційно-методичні засади та дає оцінку функціонуванню систем внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту);

– *недержавні спеціалізовані організації* (неурядові організації, ЗМІ, аудиторські компанії, у тому числі міжнародні).

Нормативно-правова база України щодо забезпечення контролю за використанням державних фінансів регламентує правила проведення таких видів контролю як:

– *державний фінансовий контроль* як внутрішній контроль в системі органів виконавчої влади, та, де-факто, «зовнішній» урядовий контроль по відношенню до суб'єктів господарювання, котрі є головними розпорядниками бюджетних коштів;

– *державний внутрішній фінансовий контроль* як злагоджена система трьох взаємопов'язаних елементів – внутрішнього контролю, внутрішнього аудиту та їх гармонізації.

До системи контрольних органів у галузі фінансової діяльності входять органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Основними органами в Україні, які здійснюють фінансовий контроль, належать: Верховна Рада України, Рахункова палата України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба, Державна фінансова інспекція України, Державна

казначейська служба України, Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку України та інші.

В науці фінансового права для систематизації органів фінансового контролю було здійснено класифікацію в залежності від рівня виконавців.

Таблиця 7.5

Класифікація органів фінансового контролю відповідно до правової бази України

Класифікаційна ознака	Складові органів фінансового контролю відповідно класифікаційної ознаки
В залежності від рівня діяльності	- загальнодержавні (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України); - органи місцевого самоврядування.
В залежності від сфери діяльності контролюючого суб'єкта	- фіскальні органи; - фінансові органи; - казначейські органи України; - фінансово-кредитні установи та ін.
В залежності від правової компетенції	- загальної компетенції (для яких здійснення фінансового контролю не є основною діяльністю); - спеціальної компетенції (спеціально створені для здійснення діяльності у сфері фінансового контролю).

Повноваження Верховної Ради, які пов'язані зі здійсненням фінансового контролю закріплено ст. 85 Конституції України. До їх складу включено:

– затвердження Державного бюджету України та внесення змін до нього, контроль за виконанням Державного бюджету України, прийняття рішення щодо звіту про його виконання;

– здійснення контролю за діяльністю Кабінету Міністрів України відповідно до Конституції та закону;

– затвердження рішень про надання Україною позик і економічної допомоги іноземним державам та міжнародним організаціям, а також про одержання Україною від іноземних держав, банків і міжнародних фінансових організацій позик, не передбачених Державним бюджетом України, здійснення контролю за їх використанням;

– призначення на посади та звільнення з посад Голови та інших членів

Комітети Верховної Ради України беруть участь у підготовці до розгляду парламентом проектів законів.

Згідно Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», державний фінансовий контроль забезпечує центральний орган виконавчої влади, уповноважений Президентом України на реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю – Державна фінансова інспекція України. Зазначеним законодавчим актом та Положенням «Про Державну фінансову інспекцію України» забезпечується через проведення інспектування, перевірки державних закупівель та державного фінансового аудиту.

Відповідно законодавчих регуляторів інспектування здійснюється органом державного фінансового контролю у формі ревізії та полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб. Результати ревізії викладаються в акті. Інспектування за ініціативою органу державного фінансового контролю не проводиться на об'єктах, щодо яких за відповідний період їх фінансово-господарської діяльності було проведено державний фінансовий аудит.

За чинним законодавством перевірка державних закупівель полягає у документальному та фактичному аналізі дотримання підконтрольними установами законодавства про державні закупівлі та проводиться органом державного фінансового контролю на всіх стадіях державних закупівель. Результати перевірки державних закупівель викладаються в акті.

Ст. 363 Господарського кодексу України також містить посилання на таку форму контролю, як державний фінансовий аудит, що здійснюється Рахунковою палатою України та органами ДАС України. Визначають зовнішній незалежний фінансовий контроль / аудит та внутрішній. При проведенні зовнішнього незалежного аудиту Рахункова палата України:

здійснює контроль за надходженням та використанням коштів Державного бюджету України, у тому числі за утворенням, обслуговуванням і погашенням державного боргу, ефективністю управління коштами державного бюджету, використанням коштів місцевих бюджетів, що надаються з державного бюджету.

Визначають також **внутрішній фінансовий аудит**. Як понятійна категорія «внутрішній фінансовий аудит» представляє собою діяльність, яка спрямована на удосконалення системи управління, внутрішнього контролю, запобігання фактам незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів, виникненню помилок чи інших недоліків у діяльності розпорядника бюджетних коштів і підприємств, установ та організацій, що належать до сфери його управління, та яка передбачає надання незалежних висновків і рекомендацій. Для здійснення внутрішнього аудиту, у відповідності з 2 ч. 3 ст. 26 Бюджетного кодексу України розпорядник бюджетних коштів в особі керівника утворює самостійний структурний підрозділ внутрішнього аудиту, що є підпорядкованим і підзвітним безпосередньо такому керівнику. Основні засади здійснення внутрішнього контролю та аудиту визначаються Кабінетом Міністрів України «Про основні засади здійснення внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів». Підрозділи внутрішнього аудиту забезпечують надання керівникові центрального органу виконавчої влади, його територіального органу та бюджетної установи об'єктивних і незалежних висновків та рекомендацій щодо:

- *функціонування системи* внутрішнього контролю та її удосконалення;
- *удосконалення системи* управління бюджетними коштами;
- *запобігання фактам* незаконного, неефективного та нерезультативного використання бюджетних коштів;
- *запобігання виникненню помилок чи інших недоліків* у діяльності центрального органу виконавчої влади, його територіального органу та

бюджетної установи.

Таким чином, формування ефективного фінансового контролю суб'єктів господарювання потребує нормативно-інституційного підґрунтя, яке забезпечуватиме їх функціонування. В Україні функціональний розподіл системи здійснення фінансового контролю за використанням коштів держави відбувається на рівні державного зовнішнього фінансового контролю та державного внутрішнього фінансового контролю. До системи контрольних органів у галузі фінансової діяльності входять органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Основними органами в Україні, які здійснюють фінансовий контроль, належать: Верховна Рада України, Рахункова палата України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Державна фіскальна служба, Державна фінансова інспекція України, Державна казначейська служба України, Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку України та інші. Законом України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» та Положенням «Про Державну фінансову інспекцію України» забезпечується проведення фінансового контролю при залученні методів інспектування, перевірки державних закупівель та державного фінансового аудиту.

7.4. Базові сегменти фінансово-правової відповідальності

Фінансово-правова відповідальність займає помітне місце в циклі законодавчих правил здійснення операцій з грошовими потоками макроекономічного та мікроекономічного рівня. Питання фінансово-правової відповідальності є одним із найбільш дискусійних у правовій науці України. Суперечності викликає як сам факт існування такого виду відповідальності, так і питання, що стосуються природи фінансово-правових санкцій, порядку їх застосування, визначення ознак та складу фінансового правопорушення. Для підвищення ролі фінансового права як галузі права на даному етапі.

Особливо гостро стоїть питання відмежування фінансово-правової відповідальності від інших видів юридичної відповідальності.

У класичному розумінні як понятійна категорія **«фінансово-правова відповідальність»** представляє собою (у ретроспективному аспекті) систему правовідносин між державою в особі уповноважених органів та порушником приписів фінансово-правових норм, змістом яких є спричинення для правопорушника певних негативних наслідків за фінансове правопорушення з метою покарання правопорушника у притаманній сфері фінансово-правового регулювання формі, охорони фінансових правовідносин, припинення правопорушення та відшкодування завданої шкоди.

З наукової позиції змістовність понятійної категорії «фінансово-правова відповідальність» розкриваються під різним кутом зору, а саме як:

– *форма державного примусу* у сфері фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування, що полягає у застосуванні компетентними органами державної влади до правопорушника обтяжень майнового характеру у вигляді штрафу та/чи пені;

– *обов'язок особи, винної у здійсненні фінансового правопорушення*, зазнати заходів державно-владного примусу, що передбачені санкціями фінансового законодавства, полягають у покладенні додаткових юридичних обов'язків майнового характеру і застосовуються компетентними органами у встановленому процесуальному порядку;

– *правовідносини, що виникають із порушення встановлених законодавством фінансових зобов'язань*, і полягають у застосуванні до правопорушника заходів фінансово-правового характеру, які тягнуть настання невігідних майнових наслідків через негативну оцінку державою його протиправного винного діяння і настання яких забезпечується можливістю державного примусу;

– *вид юридичної відповідальності*, який виражається у застосуванні до правопорушника уповноваженими на те державними органами, фінансово-правових норм, заходів державного примусу;

– *державний осуд*, що має прояв з точки зору суб'єктивного права як нормативний, формально визначений у фінансовому праві, гарантований і забезпечений фінансово-правовим примусом юридичний обов'язок зазнавати правопорушником заходів державного примусу у вигляді фінансових санкцій (штраф, пеня) за вчинене ним правопорушення у сфері фінансової діяльності;

– *застосування у встановленому законом порядку до порушників фінансово-правових норм особливих заходів державного примусу – фінансових санкцій, пов'язаних з додатковими обов'язками майнового характеру.*

При визначення понятійної категорії «фінансово-правова відповідальність» використовується правовий термін **«державно-правовий примус»**. Державно-правовий примус розглядається як метод впливу держави на суб'єктів правових відносин, який застосовується державними органами відповідно до їхньої компетенції, незалежно від волі та бажання суб'єктів з метою забезпечення захисту прав, правопорядку та безпеки стосовно особи, яка вчинила правопорушення, а також стосовно законослухняної особи, якщо в інший спосіб, окрім примусового, неможливо забезпечити суспільний порядок та безпеку.

Одним з підходів до визначення сутнісного змісту понятійної категорії **«фінансово-правова відповідальність»** включає таку правову дефініцію як «юридична відповідальність». У контексті змістовної характеристики понятійна категорія «юридична відповідальність» визначається як державний осуд, який полягає в нормативному і забезпеченому державним примусом обов'язку суб'єктів суспільних відносин зазнавати заходів державного примусу за вчинене правопорушення, що полягають у засудженні і накладенні нових для порушника позбавленнях особистого або майнового характеру, й реалізується в охоронних правовідносинах відповідальності. Юридична відповідальність вважається складовою інституту державно-правового примусу.

Визначають мету **фінансово-правової відповідальності** наступні

аспекти:

– охорона фінансового правопорядку уповноваженими особами відповідно до чинного законодавства;

– підвищення рівня правосвідомості та правової культури безпосередніх виконавців, які згідно чинного законодавства мають забезпечити дотримання правових положень при виконанні намічених фінансових завдань макроекономічного та мікроекономічного рівня;

– забезпечення фінансового правопорядку, виховання поваги до фінансового права через підвищення рівня юридичної освіченості та постійного вдосконалення прикладних навиків суб'єктами права.

Фінансово-правова відповідальність включає всі ознаки, які характеризують її як юридичну. Науковці вважають в рамках загально-правової сутності юридичної відповідальності знаходить своє відображення фінансово-правова відповідальність із характерними для неї видовими ознаками, які обумовлені специфікою фінансового права. Основними ознаками **фінансово-правової відповідальності** вважаються: публічно-майновий характер; спрямованість на охорону фінансових правовідносин; використання норми фінансового права, яка виступає підставою для притягнення; поєднання компенсаційної та каральної мети; можливість здійснення провадження у справі про фінансові правопорушення в позасудовому порядку; наявність власного терміну давності, підстав зупинення, поновлення, подовження; можливість участі в процесі як юридичних осіб, так і відокремлених підрозділів; можливість відшкодування завданого правопорушенням збитку та покарання правопорушника відбувається переважно у грошовій формі; застосування лише тих санкцій, які притаманні фінансово-правовій відповідальності: штрафи, пені, припинення бюджетного фінансування та інші.

У відповідності з окресленою метою фінансово-правова відповідальність виконує ряд функцій, які розкривають її як соціальне явище, котре носить характер самозахисту суспільства від посягань на її підвалини.

Як понятійну категорію «функцію фінансової відповідальності» пропонують розуміти наступним чином: основні напрямки дії функції на фінансові відносини, в яких виявляється її соціальне призначення і за допомогою яких досягаються цілі фінансової відповідальності.

Функції фінансово-правової відповідальності виступають помітною частиною загального пакету функцій юридичної відповідальності. Поняття функції юридичної відповідальності впливає із загального поняття функції права. Функція юридичної відповідальності трактується як специфічні напрямки правової дії на суспільні відносини, що забезпечують досягнення цілей правового регулювання». Функції відображають призначення фінансово-правової відповідальності і тому вони є тісно пов'язаними із застосуванням фінансово-правових санкцій та соціальними наслідками їх застосування.

Таблиця 7.6

Змістовність функцій фінансово – правової відповідальності

Назва функція	Змістовність функції фінансово-правової відповідальності
Регулятивна функція фінансової відповідальності	Регулятивна функція фінансової відповідальності – це напрям її дії, який полягає в закріпленні фінансових відносин і оформленні її динаміки шляхом встановлення належної і обов'язкової поведінки фізичних та юридичних осіб у фінансових відносинах
Превентивна функція фінансової відповідальності	Превентивна функція фінансової відповідальності – це напрям правової дії на поведінку суб'єкта і діяльність юридичних осіб, що полягає в унеможливленні протиправної поведінки або діяльності суб'єктів фінансових відносин, формуванні соціально вигідних мотивів поведінки або у виключенні (звуженні) реальної і фактичної можливості вчинити нове фінансове правопорушення
Каральна функція фінансової відповідальності	Каральна функція фінансової відповідальності – це напрям правової дії на правопорушника, який полягає в його осудженні
Відновлювальна функція фінансової відповідальності	Відновлювальна функція фінансової відповідальності – це напрям правової дії на правопорушника, який має відновити порушене право, компенсувати матеріальні та моральні збитки, завдані правопорушенням

Продовження таблиці 7.6

Назва функція	Змістовність функції фінансово-правової відповідальності
Виховна функція фінансово-правової відповідальності	Виховна функція фінансово-правової відповідальності – це напрям правової дії на правопорушника, який передбачає не тільки покарати правопорушника, а й перевиховати його
Охорона функція фінансово-правової відповідальності	Охоронна функція фінансової відповідальності – це напрям її правової дії, що полягає у формуванні високого рівня правосвідомості суб'єктів фінансових відносин, виправленні правопорушників і витісненні з їхньої свідомості соціально шкідливих мотивів поведінки

Сутнісна характеристика та форми реалізації фінансово-правової відповідальності відображають її принципи, які є орієнтиром для всіх суб'єктів фінансового права, що беруть участь в охоронних фінансових правовідносинах. Основними принципами фінансово-правової відповідальності є: принцип законності, принцип справедливості, принцип одноразовості притягнення до фінансово-правової відповідальності, принцип ретроактивності, принцип доцільності, принцип своєчасності, принцип системного зв'язку фінансово-правової відповідальності з іншими видами відповідальності, принцип обґрунтованості, принцип відмежування фінансової санкції від фінансового обов'язку.

Змістовність загальних принципів фінансово-правової відповідальності конкретизується та може мати незначні відмінності в залежності від сфери адаптування. Так з позиції бюджетного права принципи матимуть наступну характеристику:

– *принцип законності* – полягає у тому, що фінансово-правова відповідальність за вчинення проступку у процесі виконання бюджету за доходами настає лише за діяння, передбачені законом;

– *принцип обґрунтованості* – виражається у встановленні факту вчинення фінансового правопорушення, ступені вини особи, що притягується до відповідальності, та інших значущих факторів;

– *принцип справедливості* – покарання особи, що вчинила фінансове правопорушення, повинне відповідати мірі суспільної небезпеки проступку, який вона вчинила;

– *принцип невідворотності покарання* – особа, що вчинила фінансове правопорушення у процесі виконання бюджету за доходами рано чи пізно понесе за це відповідальність;

– *принцип презумпції не винуватості особи* – особа вважається невинуватою, поки не буде доведена її вина у вчиненні фінансового правопорушення;

– *принцип права на захист у особи, притягнутої до відповідальності* – особа, яку звинувачено у вчиненні фінансового правопорушення у процесі виконання бюджету за доходами має право надавати докази своєї невинуватості, та оскаржувати будь-які дії і рішення щодо неї;

– *неприпустимості залучення до відповідальності за одне й те саме правопорушення два і більше рази.*

Враховуючи проблематичність питань фінансово-правової відповідальності в сфері проведення операцій з бюджетними коштами перелік принципів розширюють, а саме:

– *принцип своєчасності* – фінансово-правова відповідальність за порушення законодавства в сфері виконання бюджетів за доходами повинна бути застосована до правопорушника в такі строки, щоб негативні наслідки від його діяння не набули ознак невідворотності та поки ще є можливість усунути недоліки;

– *принцип індивідуального характеру покарання* – фінансово-правова відповідальність за порушення законодавства в сфері виконання бюджетів за доходами повинна бути застосована до конкретної особи, наділеної визначеним обсягом обов'язків у бюджетному процесі, яка вчинила проступок в процесі їх виконання;

– *принцип регламентованості* – за кожне конкретне фінансове правопорушення у процесі виконання бюджету за доходами передбачений відповідний вид відповідальності.

Таким чином, фінансово-правова відповідальність представляє собою правовідношення, що виникає у зв'язку з вчиненням правопорушення у сфері

суспільних відносин, що складаються під час мобілізації, розподілу і використання публічних фондів коштів на підставі рішення (акта індивідуального застосування) або дії уповноваженого державою органу, або у визначених законодавством випадках безпосередньо порушника, між державою та особою (правопорушником), змістом якого є застосування до правопорушника заходів покарання, передбачених фінансово-правовими санкціями. До основних функцій фінансово-правової відповідальності належать: регулятивна, превентивна, каральна, відновлювальна, виховна та охорона. Принципами фінансово-правової відповідальності є: принцип законності, принцип справедливості, принцип одноразовості притягнення до фінансово-правової відповідальності, принцип ретроактивності, принцип доцільності, принцип своєчасності, принцип системного зв'язку фінансово-правової відповідальності з іншими видами відповідальності, принцип обґрунтованості, принцип відмежування фінансової санкції від фінансового обов'язку.

7.5. Фінансове правопорушення. Фінансові санкції.

Питання відповідальності за порушення фінансового законодавства, тобто фінансове правопорушення залишається одним з основних напрямків дослідження науковцями та фахівцями – практиками, котрі їх вивчають. Фінансова сфера пов'язана з мобілізацією (формуванням, утворенням), розподілом (перерозподілом), використанням централізованих та децентралізованих фондів коштів, необхідних для створення умов соціально-економічного розвитку країни. Фінансові правопорушення виникають

Як базовий юридичний сегмент відповідальність за порушення фінансового законодавства трактується з різних позицій, які мають наступний зміст: форма реалізації державно-владного примусу, що виникає у разі вчинення порушення приписів фінансово-правових норм і полягає у застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до

правопорушників передбачених законом санкцій; комплексна категорія яка включає відносно відокремлені блоки, залежно від інституційної належності фінансово-правових норм, що порушуються під час вчинення протиправного діяння.

За сутнісною характеристикою понятійна категорія **«фінансове правопорушення»** розглядається під різним кутом зору, проте зі збереженням базової цілі. Змістовність понятійної категорії «фінансове правопорушення» визначається як:

– *порушення врегульованого фінансово-правовою нормою порядку мобілізації, розподілу та використання централізованих та децентралізованих фондів коштів, за яке законодавством передбачено юридичну відповідальність;*

– *протиправна, винна, каране дія або бездіяльність суб'єкта фінансового права, за яке фінансовим законодавством встановлена фінансово-правова відповідальність;*

– *суспільно шкідливе, винне, протиправне діяння (дія чи бездіяльність) деліктоздатного суб'єкта, що порушує врегульований правовими нормами порядок формування, розподілу та використання публічних фондів коштів, за яке законодавство встановило юридичну відповідальність;*

– *порушення норм фінансового права, які регулюють відносини з приводу утворення, розподілу і використання публічних фондів грошових коштів, загальним об'єктом фінансового правопорушення є встановлений державою та місцевими утвореннями порядок формування, розподілу і використання публічних грошових коштів, що охороняється заходами фінансово-правової відповідальності.*

В юридичній науці загальноновизнаним є підхід, за яким правопорушення є підставою фінансово-правової відповідальності. Деталізовано зазначена інформація подана в Бюджетному кодексі України і Податковому кодексі України, а також в окремих законодавчих актах, які регламентують правовий аспект фінансової діяльності макроекономічного та мікроекономічного рівня.

До складу обов'язкових ознак порушення фінансового законодавства включають:

– *антисоціальний характер*, який є матеріальною ознакою порушень фінансового законодавства. Діяння, що порушують норми фінансового права, завдають шкоди нормальній фінансовій діяльності держави та місцевого самоврядування;

– *протиправність*, яка вказує на передбачуваність конкретного діяння в актах фінансового законодавства. Протиправність слід розглядати як юридичну оцінку антисоціального характеру діяння з боку законодавця, що закріплена в нормах фінансового права;

– *винність*, яка вказує на існування суб'єктивного зв'язку між протиправним діянням і його наслідками та особою, яка вчинила таку дію або бездіяльність у формі умислу або необережності;

– *покараність*, яка логічно зумовлена антисоціальним характером правопорушення, негативною оцінкою з боку суспільства і безпосередньо впливає з його протиправності.

– *суспільна шкідливість* або суспільна небезпека поведінки, яка відрізняє правомірну поведінку від неправомірної під час проведення фінансових операцій різного економічного рівня ;

– *дієвість*, яка свідчить про проведену дію або бездіяльність у фінансовому секторі економіки країни, або на рівні окремого господарюючого суб'єкту;

– *свідомо вольовий характер* – визначається психікою людини, яка в момент вчинення фінансового правопорушення перебуває під контролем волі та свідомості, здійснюється усвідомлено та добровільно.

Сукупність вищезазначених юридичних ознак, які регламентовано правовими регуляторами визначають вчинене діяння та сприяють формуванню поняття «склад фінансового правопорушення» (сукупність певних ознак, при наявності яких діяння є фінансовим правопорушенням).

Склад фінансового правопорушення складається з ряду елементів.

Основні складові елементи фінансового правопорушення

Назва елемента	Змістовність елемента фінансового правопорушення
Об'єкт правопорушення	суспільні відносини, врегульовані нормами фінансового права, які охороняються засобами фінансово-правового примусу і яким заподіюється шкода. Залежно від об'єкта серед фінансових правопорушень треба виділити бюджетні, податкові, валютні та інші види правопорушень.
Об'єктивна сторона правопорушення	характеризує його зовнішній прояв. обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є діяння у формі дії (активної поведінки, наприклад, нецільове використання бюджетних коштів) або бездіяльності (пасивної поведінки, наприклад, невиконання обов'язку щодо оприбуткування готівки). Закріплення об'єктивної сторони правопорушення є практичною реалізацією його протиправності.
Суб'єкт правопорушення	особа (фізична чи юридична), яка здійснила порушення фінансового законодавства і відповідно до чинного законодавства може бути притягнутою до фінансово-правової відповідальності. Серед суб'єктів фінансових правопорушень можна виділити загальних суб'єктів (які визначаються нормами фінансового права) і спеціальних суб'єктів (це особа, яка безпосередньо вказана у фінансовому законі). Коло суб'єктів відрізняється залежно від виду фінансових правовідносин.
Суб'єктивна сторона правопорушення	сукупність ознак, що відображають внутрішню сторону протиправного діяння і характеризують внутрішні психічні процеси, що відбуваються у свідомості правопорушника стосовно заподіяного та його наслідків.

У разі виявлення фактичного правопорушення може бути застосована фінансово – правова санкція. Як понятійна категорія «**фінансово-правова санкція**» представляє собою міру державного примусу, що міститься в нормативному акті, виражена у грошовій формі та застосовується уповноваженими державними органами до осіб, за скоєння фінансового правопорушення з метою охорони та забезпечення фінансових правовідносин, а також покарання право порушників, тобто це закладена в юридичній формі можливість (загроза) примусу відносно зобов'язаної особи на випадок невиконання ним обов'язків у сфері фінансової діяльності держави та муніципальних утворень. Отже, фінансові санкції є заходами фінансово-правової відповідальності, які покладають на правопорушників

додаткові обтяжування у вигляді фінансової пені і штрафів.

Фінансова відповідальність виникає у вигляді обов'язку правопорушника зазнати осуду і понести несприятливі наслідки немайнового й майнового характеру, передбачені санкцією фінансової норми. Санкції фінансових норм, є за своєю суттю правовими обмеженнями, що покликані забезпечити правомірну поведінку суб'єкта у фінансових правовідносинах.

У юридичній практиці до складу характерних рис фінансово-правових санкцій включають їхню фінансово-правову публічну природу (відмінність від цивільно-правових санкцій) і виключно грошово-майновий характер, а в деяких випадках компенсаційний характер, звернення на колективні прибутки суб'єкта господарювання (в чому полягає відмінність від кримінально-правових і адміністративно-правових санкцій).

Фінансові санкції, як засоби відповідальності (у вузькому ракурсі) поділяються на карні і правовідновлювальні. В цілому, під класифікацією слід розуміти засіб виявлення суттєвих якостей підрозділів системи, від яких (якостей) залежать інші, похідні від них ознаки кожного з елементів підрозділу. За основу класифікації беруться суттєві типові ознаки, які об'єднують різні санкції та їх види у більш великі групи і відрізняються від інших груп санкцій. При цьому у правознавстві існує градація санкцій за галузевою ознакою (*кримінально-правові, адміністративні, дисциплінарні, майнові, фінансові*).

Головною підставою класифікації санкції є засіб, за допомогою якого вони слугують охороні правопорядку. За вказаною підставою вони поділяються на два основних види:

– *правовідновлювальні* (спрямовані на усунення безпосередньої шкоди, завданої правопорядку, і тим самим виконуючі також завдання попередження правопорушень). Теоретично виокремлюють інститут відповідальності за порушення фінансового законодавства та характеризують взаємозв'язок між фінансовими санкціями і фінансово-правовою відповідальністю: без фінансових санкцій немає фінансової відповідальності, і, навпаки, якщо особи, які вчинили фінансові правопорушення, не несуть фінансово-правової

відповідальності, то санкція стає абстрактною загрозою;

– *штрафні (карні)*, завдання яких – загальне і приватне припинення правопорушень, виправлення і перевиховання правопорушника. У більшості випадків фінансова відповідальність пов'язана з карними санкціями правових норм. Штрафні фінансові санкції можуть встановлюватися: у відсотковому відношенні до суми, яка належить сплаті; у кратному розмірі донарахованих сум; не оподаткованих мінімумах прибутків громадян; у твердій сумі.

У вітчизняному законодавству не регламентовано поняття фінансової пені і фінансового штрафу. Науковці пропонують наступну змістовність даних категорій:

– **фінансова пеня** – це грошова сума, яку учасник фінансових відносин повинен виплатити у випадку порушення термінів сплати певних сум, встановлених діючим законодавством в сфері податкових, бюджетних, банківських та інших фінансових відносин;

– **фінансовий штраф** – це стягнення у грошовій формі, встановлене нормами фінансового законодавства, яке застосовується органами державної податкової служби та іншими повноважними органами відносно юридичних осіб і фізичних осіб за визначення фінансового правопорушення, і яка стягується на користь держави і муніципальних утворень.

Особливістю фінансових санкцій є те, що для визначення розмірів сум, які виступають у якості певних фінансових санкцій (штрафу, пені), має значення поняття повторності фінансового правопорушення. Повторним визнається аналогічне порушення фінансового законодавства, вчинене протягом року з дня вчинення порушення, виявленого попередньою перевіркою. Залежно від повторності вчинення фінансового правопорушення розміри фінансових санкцій збільшуються, тобто до правопорушника застосовується більш суворе фінансово-правове покарання. Змістовність фінансових порушень відповідно до класифікаційної групи розкрито в таблиці нижче.

Таблиця 7.8

Групування фінансових порушень на базі законодавчих регуляторів

Група фінансових порушень	Змістовність фінансових порушень відповідно до класифікаційної групи
Порушення правил ведення фінансового обліку	а) порушення загальних фінансово – облікових процедур: відсутність фінансового обліку або ведення його з порушенням установленого порядку; б) правила обліку доходів і видатків порушені: приховування в обліку валютних та інших доходів, непродуктивних витрат і збитків; внесення неправдивих даних до фінансової або статистичної звітності; несвоєчасне або неякісне проведення інвентаризації грошових коштів і матеріальних цінностей
Порушення правил порядку проведення перевірок, ревізій (інших методів фінансового контролю)	перешкоджання працівникам державних контролюючих органів у проведенні ревізій та перевірок: обмеження в представленні обліково-фінансової документації, приховування результатів проведення зустрічних перевірок тощо
Порушення правил проведення облікових процедур з готівкою	перешкоджання перевіряючому пакету фінансово-облікових документів, які мають накопичену облікову інформацію про фактичний рух готівки
Порушення правил ліквідації наслідків від учинених фінансових протиправних діянь	невжиття заходів щодо відшкодування з винних осіб збитків від недостач, розтрат, крадіжок і безгосподарності, котрі встановлені за результатом проведених контрольних дій відповідальними, уповноваженими особами
Порушення бюджетних норм та приписів	а) порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету чи звіту про виконання бюджету; б) порядку складання, розгляду, затвердження та виконання кошторисів бюджетних установ

У відповідності з нормативно-законодавчою базою України та з урахуванням класифікаційних ознак основними **видами фінансово-правових санкцій** виступають:

– *залежно від видів фінансових правопорушень санкції* можна класифікувати на податкові, валютні, банківські, а також санкції за порушення грошово-касових операцій та у сфері загальнообов’язкового державного соціального страхування;

– *за суб’єктами, що їх застосовують*, – на санкції, що застосовуються судом, податковими органами, Національним банком України, органами контрольно-ревізійної служби, органами валютного регулювання й

валютного контролю тощо;

– *залежно від різновидів нормативно-правових актів санкції можна класифікувати на такі, що містяться в кодексах та законах України, а також підзаконних актах;*

– *залежно від визначеності розмірів покарання санкції можна поділити на абсолютно визначені (із чітким встановленням покарання – в неоподаткованих мінімумах доходів громадян, гривнях) та відносно визначені (передбачають лише мінімальний та максимальний розмір);*

– *з урахуванням способу призначення та пріоритету застосування – основні та додаткові;*

– *за суб'єктами правопорушення – застосовуються до фізичних та юридичних осіб;*

– *застосовуються в судовому та позасудовому порядку;*

– *залежно від мети застосування – відновлювальні та каральні.*

Таким чином, відповідальність за порушення фінансового законодавства виступає як форма реалізації державно-владного примусу, що виникає у разі вчинення порушення приписів фінансово-правових норм і полягає у застосуванні спеціально уповноваженими державними органами до правопорушника передбачених законом санкцій. Санкції фінансових норм, є з одного боку, правовими обмеженнями, що покликані забезпечити правомірну поведінку суб'єкта у фінансових правовідносинах, з іншого боку виступає формою реагування держави на порушення фінансового законодавства і є зовнішнім матеріальним вираженням державно-владного примусу за здійснення фінансового правопорушення. Фінансова санкція (пеня, штраф) визначає вид і межі покарання особи, яка вчинила фінансове правопорушення; застосовується на підставі фінансового делікту, конкретизується актом застосування адекватної норми, реалізується шляхом державного примусу, впливає на правовий статус правопорушника і має на меті запобігання фінансових правопорушень в цілому.

Контрольні питання

1. Розкрийте рольовий аспект фінансового контролю з позиції макроекономічного та мікроекономічного рівня.
2. Охарактеризуйте основні функції та принципи фінансового контролю.
3. Який існує взаємозв'язок між методом та формою фінансового контролю?
4. У яких випадках проведення фінансового контролю є необхідним?
5. Назвіть основні складові нормативно-правової бази в сфері фінансового контролю.
6. Охарактеризуйте базові положення Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні».
7. Визначте ознаки понятійної категорії «фінансово-правова відповідальність» в контексті юридичної належності.
8. Обґрунтуйте доцільність визначення функцій фінансово-правової відповідальності
9. Які елементи фінансового правопорушення Ви вважаєте найбільш вагомими для його визначення?
10. Яке призначення фінансової санкції, штрафу і пені?

Література

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-В. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про основні засади здійснення внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів : Постанова КМУ від 12.12.2018 р. № 1062. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1062-2018-п#n17>.
3. Положення Про Державну фінансову інспекцію України: Указ президента України № 499/2011 від 23.04.2011 р. URL: <http://rada.gov.ua>.
4. Порядок проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами: Постанова КМУ від 20.04.2006. р.

№550 .URL: <http://rada.gov.ua>.

5. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII.URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.

6. Про Рахункову палату: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 36, ст. 360).URL: <http://zakon3.rada.gov>.

7. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: Указ Президента України від 8 квітня 2011 р. № 446/2011 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/446/2011>.

8. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України Указ Президента України від 13 квітня 2011 р. № 460/2011. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/460/2011>.

9. Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України Указ Президента України від 23 квітня 2011 р. № 499/2011 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/499/2011>.

10. Про паспорти бюджетних програм: Наказ Міністерства фінансів України від 29 грудня 2002 р. № 1098 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0047-03/page>.

11. Про затвердження Порядку утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 28 вересня 2011 р. № 1001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-%D0%BF>.

12. Лімська декларація керівних принципів контролю: декларація ІХ Лімського (Перу) Конгресу вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI) від 01.10.1977 р. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217>.

13.Гуцаленко Л.В. Державний фінансовий контроль : навч. посіб. К. : ЦУЛ, 2009. 236 с.

14. Дудко В.П. Державний фінансовий контроль: підручник. Чернівці: Прут, 2008. 624 с.
15. Державний фінансовий аудит: Методологія та організація: монографія [Є.В. Мних, М.О. Никонович, Н.С. Барабаш та ін.]; за ред. Є.В. Мниха. К.: КНТЕУ, 2009. 319 с.
16. Дмитренко Г. В. Концептуально-методологічні основи та історичні основи організації і здійснення фінансового контролю в Україні : монографія. К. : АДЕФ-Україна , 2009. 160 с.
17. Іванова І.М. Державний фінансовий контроль: Парадигми розвитку : монографія. К.: Академвидав, 2010. 168 с.
18. Назар Ю. С., Проць І. М. Адміністративна та фінансово-правова відповідальність за порушення бюджетного законодавства: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2018. 172 с.
19. Розвиток державного фінансового контролю в Україні : монографія / [Є.М. Романів, С.М. Гончарук, С.В. Приймак, Л.Я. Даниляк] ; за заг. ред. проф. Романіва Є.М. Львів : Простір - М, 2015. 174 с.
20. Савченко Л. А. Правові основи здійснення фінансового контролю : навч. посіб. К. : Юрінком Інтер, 2008. 504 с.
21. Фінансовий контроль в бюджетних та фінансових установах: навч. посіб. / [Ю. О. Романченко, Л. О. Дорогань-Писаренко, Я. С. Аранчій]. Полтава : ТОВ НВП «Укрпромторгсервіс», 2014. 345 с.
22. Хмельков А.В. Державний фінансовий контроль: підручник. Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 228 с.

ГЛОСАРІЙ

(Блок основних понятійних категорій)

Агенти валютного контролю – уповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, які отримали від Національного банку України генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій.

Адміністративна відповідальність – юридична відповідальність громадян та службових осіб за вчинені ними адміністративні правопорушення. Регулюється Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Адміністративне право – це самостійна галузь права, за допомогою якої держава регулює суспільні відносини у сфері державного управління.

Адміністративно-територіальний устрій України – територіальна організація держави з поділом її на складові частини – адміністративно-територіальні одиниці. Відповідно до них функціонують системи місцевих органів влади та управління. Адміністративно-територіальний устрій України визначається Конституцією України.

Адміністрація – інституція, яка здійснює управління у різних сферах суспільного життя.

Адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи – це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та

контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом.

Адміністративний арешт активів платника податків – спосіб забезпечення можливості погашення його податкового боргу, який може бути застосовано за наявності визначених обставин. Арешт активів може бути повним або умовним.

Акредитив – письмове доручення однієї кредитної установи (банку) іншій установі щодо виплати певної грошової суми фізичній або юридичній особі. Акредитиви бувають грошові і товарні.

Акт ревізії (перевірки) – службовий двосторонній документ, який стверджує факт проведення комплексної, фінансової чи тематичної ревізії, відображає її результати стосовно наслідків окремих фінансово-господарських операцій чи діяльності підприємства в цілому. В акті ревізії вказується вся інформація про діяльність підконтрольного суб'єкта, фіксуються недоліки у фінансово-господарській діяльності і порушення законів та інших нормативно-правових актів. У разі виявлення порушень встановлюються фінансові санкції відповідно до чинного законодавства.

Акцизний податок – непрямий податок на споживання окремих видів товарів (продукції), визначених цим Кодексом як підакцизні, що включається до ціни таких товарів (продукції).

Акція – цінний папір без встановленого строку обігу, що засвідчує участь власника у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує членство і право на участь в управлінні ним та дає право на одержання частини прибутку у вигляді дивіденду і частини майна в разі ліквідації товариства.

Аналіз – це системний та пофакторний метод фінансового контролю, який здійснюється на підставі опрацювання та оприлюднення матеріалів поточної та річної звітності. У результаті його проведення визначається рівень виконання фінансових зобов'язань, дотримання фінансової дисципліни.

Андеррайтер – це висококваліфікована й відповідальна особа страховика, уповноважена виконувати необхідні процедури з розгляду пропозицій і прийняття ризиків на страхування.

Андеррайтинг – комплексна діяльність страховика з ідентифікації, аналізу, оцінки ризиків та визначення можливості страхування, вибору оптимального страхового покриття, перевірки відповідності ризиків збалансованості страхового портфеля.

Аудит – перевірка публічної бухгалтерської звітності, обліку, первинних документів та інформації щодо фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Аудиторський (недержавний) фінансовий контроль – контроль, який здійснюють незалежні аудитори або аудиторські фірми, які уповноважені суб'єктами господарювання на його проведення. Аудит може проводитися як за ініціативою суб'єкта господарювання, так і згідно з рішенням виконавчих органів державної влади.

Банк – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії Національного банку України здійснювати у сукупності такі операції: залучення до вкладів коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банківська діяльність – набір посередницьких операцій на грошовому ринку, який виконують спеціальні інститути (банки) як виключну діяльність на підставі закону та під особливим наглядом держави; передбачає залучення до вкладів грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення цих коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і

ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному нерезиденту, перевищує 10 відсотків. Для створення банку з іноземним капіталом треба отримати попередню згоду НБУ.

Банківська ліцензія – документ, який видає Національний банк України в установленому порядку, та на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Банківська система – організаційна сукупність різних видів банків у їх взаємозв'язку, яка існує в тій чи іншій країні в цілком визначений історичний період.

Банківське законодавство – система всіх упорядкованих певним чином нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері банківської діяльності.

Банківське право – це система правових норм, що регулюють порядок організації та діяльності банків України, їх взаємовідносини з клієнтами (юридичними і фізичними особами), що обслуговуються банками, а також порядок здійснення банківських операцій.

Банківський платіжний інструмент – засіб, що містить реквізити, які ідентифікують його емітента, платіжну систему, в якій він використовується, та, як правило, держателя цього банківського платіжного інструмента.

Банківське регулювання – розробка та видання уповноваженими органами на основі законів нормативно-правових актів, що регламентують види і способи банківської діяльності.

Банківське регулювання і нагляд за діяльністю банків – постійний нагляд НБУ за дотриманням банками, їх підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, банківськими об'єднаннями, представництвами та філіями іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами банківського законодавства, нормативно-правових актів НБУ і економічних нормативів з

метою забезпечення безпеки та фінансової стабільності банківської системи, захисту інтересів вкладників і кредиторів.

Банківський кредит – це будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

Банківський нагляд – це система контролю та активних упорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Банківський контроль – контроль за дотриманням банками, їх підрозділами, афілійованими та спорідненими особами банків на території України та за кордоном, установами іноземних банків в Україні, а також іншими юридичними та фізичними особами вимог законодавства у сфері банківської діяльності.

Банківські кредитні правовідносини – це урегульовані нормами права відносини, які виникають у процесі здійснення банками кредитної діяльності. Необхідно зазначити, що банківські кредитні відносини неоднорідні за своєю правового природою і регламентуються нормами різних галузей права.

Банківська таємниця – це інформація щодо діяльності та фінансового стану клієнта, яка стала відомою банку у процесі обслуговування клієнта та взаємовідносин з ним чи третім особам при наданні послуг банку.

Безакцептний розрахунок – оплата, що здійснюється на основі платіжних вимог у тих випадках, коли для цього не потрібна згода платника.

Безготівкові розрахунки – платежі, які здійснюються шляхом перерахування з рахунку платника на рахунок кредитора у банках без використання грошових купюр.

Безвізний нагляд – форма здійснення Національним банком України банківського нагляду за дотриманням банками, банківськими групами або іншими особами, які можуть бути об'єктами нагляду Національного банку відповідно до закону про банки, банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку, установлених економічних нормативів з метою сприяння стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів банку.

Безвізний фінансовий контроль – контроль, при якому суб'єкт контролює віддалений від нього об'єкт за допомогою інформації, яка передається засобами зв'язку.

Бюджет – план формування та використання фінансових ресурсів для забезпечення виконання завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим та органами місцевого самоврядування протягом бюджетного періоду.

Бюджетна класифікація – єдине систематизоване згрупування доходів, видатків (у тому числі кредитування за вирахуванням погашення) та фінансування бюджету за ознаками економічної сутності, функціональної діяльності, організаційного устрою та іншими ознаками відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна система України – врегульована нормами права сукупність державного та місцевих бюджетів, що побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устрою.

Бюджетна установа – орган, установа чи організація, визначена Конституцією України, а також установа чи організація, створена у встановленому порядку органами державної влади, органами влади Автономної Республіки Крим чи органами місцевого самоврядування, яка повністю утримується за рахунок відповідно державного бюджету чи місцевих бюджетів. Бюджетні установи є неприбутковими.

Бюджетне асигнування – повноваження, надане розпорядникові бюджетних коштів, відповідно до бюджетного призначення взяти бюджетне

зобов'язання та здійснити платежі з конкретною метою у процесі виконання бюджету.

Бюджетний закон – законодавчий акт, що встановлює бюджет на конкретний період, терміни і порядок його дії, основні призначення за бюджетними ресурсами і бюджетними асигнуваннями.

Бюджетний запит – документ, підготовлений розпорядником бюджетних коштів, що містить пропозиції з відповідними обґрунтуваннями щодо обсягу бюджетних коштів, необхідних для його діяльності на наступний бюджетний період.

Бюджетне зобов'язання – будь-яке здійснене відповідно до бюджетного асигнування розміщення замовлення, укладення договору, придбання товару, виконання послуги чи проведення інших аналогічних операцій протягом бюджетного періоду, згідно з якими необхідно здійснити платежі протягом цього періоду чи у майбутньому.

Бюджетний період – період дії акта про бюджет, затвердженого представницьким органом.

Бюджетне право України – сукупність фінансово-правових норм, що регулюють фінансові відносини, які виникають у зв'язку з бюджетною діяльністю, тобто з утворенням, розподілом та використанням коштів державного та місцевих бюджетів.

Бюджетні повноваження – права та обов'язки органів державної влади і місцевого самоврядування у галузі бюджетної діяльності.

Бюджетне призначення – повноваження, надане головному розпорядникові бюджетних коштів бюджетним кодексом, законом про Державний бюджет України або рішенням про місцевий бюджет, що має кількісні і часові обмеження та дозволяє надавати бюджетні асигнування.

Бюджетний процес – регламентована нормами права діяльність, пов'язана зі складанням, розглядом, затвердженням бюджетів, їх виконанням і контролем, розглядом звітів про виконання бюджетів, що становлять бюджетну систему України.

Бюджетне правопорушення – недотримання учасником бюджетного процесу встановленого Бюджетним кодексом та іншими нормативно-правовими актами порядку складання, розгляду, затвердження, внесення змін, виконання бюджету чи звіту про виконання бюджету.

Бюджетне правопорушення (у вузькому значенні) – це винне діяння фізичної та юридичної особи, що виражається в порушенні норм бюджетного права, за яке передбачена фінансово-правова відповідальність.

Бюджетне правопорушення (у широкому значенні) – це винне діяння фізичної та юридичної особи, що виражається в порушенні норм бюджетного права, за яке передбачена цивільна, дисциплінарна, адміністративна, кримінальна та фінансово-правова відповідальність.

Бюджетно-правова норма – різновид фінансово-правової норми, встановлюється уповноваженими органами влади (державними органами або органами місцевого самоврядування) з метою регулювання окремого виду фінансових правовідносин – бюджетних правовідносин – і забезпечується примусом держави.

Бюджет розвитку місцевого бюджету – охоплює доходи і видатки місцевого бюджету, які утворюються і використовуються для реалізації програм соціально-економічного розвитку, зміцнення матеріально-фінансової бази. Бюджет розвитку місцевих бюджетів є складовою частиною спеціального фонду місцевих бюджетів.

Бюджети місцевого самоврядування – бюджети територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань.

Бюджетний розпис – оперативний план виконання державного бюджету, на підставі якого відкриваються асигнування, перераховуються кошти місцевим бюджетам, розпорядникам коштів; зараховуються кошти на реєстраційні рахунки в установах Казначейства, тобто здійснюється весь процес перерахування коштів та фінансування витрат шляхом оплати рахунків, що супроводжується всебічним фінансовим контролем.

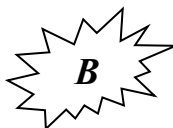
Бюджетне фінансування – процес безповоротного, безвідплатного

відпуску коштів з Державного та місцевих бюджетів на виконання загальнодержавних функцій, функцій місцевого самоврядування та забезпечення функціонування підприємств, установ та організацій державної чи комунальної форм власності.

Бюджетний контроль – контроль за дотриманням бюджетного законодавства на стадіях складання проекту бюджету, його розгляду і затвердження, на стадії виконання бюджету, а також під час підготовки та розгляду звіту про виконання бюджету і прийняття рішення щодо нього.

Бюджетний устрій України – визначена правовими нормами система бюджетів України, розмежування доходів і видатків між ними, повноваження органів законодавчої та виконавчої влади у сфері бюджету.

Бюджетний цикл – проміжок часу, що охоплює діяльність органів державної влади і місцевого самоврядування, починаючи з розробки і складання проекту акта про бюджет, його розгляду і затвердження, до виконання та складання, розгляду і затвердження звітності про виконання відповідного бюджету.

Валюта України – грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет та в інших формах, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території України.

Валютна політика – сукупність заходів, що здійснюються у сфері міжнародних економічних відносин відповідно до поточних та стратегічних цілей економічної політики країни.

Валютна система – державно-правова форма організації міжнародних валютних (грошових) відносин між державами.

Валютне регулювання – діяльність держави та уповноважених нею органів, спрямована на регламентацію міжнародних розрахунків та порядок здійснення операцій з валютними цінностями.

Валютні операції – певні банківські та фінансові операції, пов'язані з переходом права власності на валютні цінності.

Валютні цінності – іноземна валюта, платіжні документи та фондові цінності в іноземній валюті, дорогоцінні метали та дорогоцінне каміння, за винятком ювелірних та побутових виробів.

Валютний контроль – це комплекс адміністративних заходів, спрямованих на стримування вивезення і стимулювання повернення валютних коштів у країну.

Валютний курс – ціна грошової одиниці певної країни, виражена через грошову одиницю іншої країни, а також через розрахункові (клірингові) одиниці. Існують офіційний і вільний (ринковий) курси валюти. В Україні встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют, міжнародних рахункових та тимчасових грошових одиниць, а також офіційний (обліковий) курс банківських металів здійснює НБУ.

Валютне котирування – встановлення курсів національних валют відповідно до чинних правових норм і практики, що проводять національні або найбільші банки прямим чи зворотним способом.

Валютне право – сукупність правових норм, що регулюють порядок здійснення угод з валютними цінностями в межах країни та у відносинах з іншими державами, порядок ввезення, вивезення, переказування та пересилання з-за кордону і за кордон валютних цінностей, а також права й обов'язки суб'єктів валютних правовідносин (державних органів, банків, фінансових установ, фізичних і юридичних осіб (резидентів і нерезидентів)).

Валютне право – сукупність правових норм, що регулюють валютні відносини. Ці норми містяться в актах фінансового, адміністративного, цивільного права і є комплексним утворенням юридичних норм. Об'єктом валютно-правового регулювання виступають відносини, предметом яких є валюта й інші валютні цінності.

Валютні фонди – фонди іноземної валюти, що є у розпорядженні держави, міністерств і відомств, органів місцевого самоврядування,

підприємств, установ і організацій, банків. Розрізняють державний і місцеві валютні фонди та валютні фонди підприємств.

Вибіркова ревізія – ревізія, яка являє собою перевірку фінансової діяльності за якийсь короткий проміжок часу. Під час такої ревізії перевіряють або всі документи певних періодів протягом року, або частину документів, але за весь звітний період.

Видатки бюджету – регламентовані фінансово-правовими нормами безпосередні, прямі, цільові, планові витрати держави, органів місцевого самоврядування, що забезпечують їх безперервне функціонування і спрямовуються на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом (за винятком коштів на погашення основної суми боргу та повернення надміру сплачених до бюджету сум), і які покриваються за рахунок бюджетних коштів.

Виїзний фінансовий контроль – контроль, при якому контрольні органи виконують контрольні дії безпосередню на підконтрольному об'єкті.

Виключні фінансово-правові норми – норми, які приймаються як доповнення до загальних або спеціальних правил, що містяться в них.

Виняткові фінансово-правові норми – норми, які усувають дію норм щодо певних суб'єктів.

Відомча ревізія – ревізія, яка проводиться контролюючими органами міністерств, відомств, інших органів державного управління, до яких належить суб'єкт, що ревізується.

Відстрочення податкових зобов'язань – перенесення сплати основної суми податкових зобов'язань платника податків без урахування сум пені під проценти, на пізніший термін.

Відомчий фінансовий контроль – контроль, який здійснюють конкретні контрольно-ревізійні управління (відділи, групи) міністерств, відомств, державних комітетів та інших органів державного управління. Спрямований на забезпечення законності та фінансової дисципліни як підпорядкованими підприємствами, установами, організаціями, так і в

середині самого відомства.

Відкличний акредитив – акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом у будь-який час без попереднього повідомлення бенефіціанта.

Вклад (депозит) – це грошові кошти в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті або банківські метали, які банк прийняв від вкладника або які надійшли для вкладника на договірних засадах на визначений строк зберігання чи без зазначення такого строку (під процент або дохід в іншій формі) і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Вкладна (депозитна) операція – операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Вкладний (депозитний) рахунок – рахунок, що відкривається банком клієнту на договірній основі для зберігання грошей, що передаються клієнтом в управління на встановлений строк або без зазначення такого строку під визначений процент (дохід) і підлягають поверненню клієнту відповідно до законодавства України та умов договору.

Внутрішній державний борг України – це строкові боргові зобов'язання уряду України у грошовій формі.

Внутрішній фінансовий контроль (розширений зміст) – контроль, що здійснюється економічними службами підприємств, установ, організацій (бухгалтеріями, фінансовими відділами, службами фінансового менеджменту і внутрішнього аудиту, відділами планування тощо), займається оцінкою фінансової ситуації поточного періоду, встановлює зони негативного впливу на рівень прибутковості та конкурентозатності господарюючих суб'єктів та супроводжує їх повсякденну фінансово-господарську діяльність.

Внутрішній фінансовий контроль (скорочений зміст) – контроль, під час проведення якого об'єкт і суб'єкт належать до однієї системи.

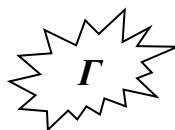
Власні надходження бюджетних установ – надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно з їх функціональними повноваженнями, від господарської та (або) виробничої діяльності, від плати за оренду майна, від реалізації майна бюджетними установами, що належать до її відання, від реалізації нерухомого майна; кошти, перераховані бюджетним установам для виконання окремих доручень, а також благодійні внески, гранти та дарунки.

Внутрішній державний борг – борг, що виникає у зв'язку із залученням коштів юридичних та фізичних осіб - резидентів України шляхом розміщення державних цінних паперів у певній державі чи її адміністративно-територіальному утворенні у національній валюті.

Внутрішньогосподарський фінансовий контроль – контроль за фінансовою діяльністю, що здійснюється на конкретних підприємствах, установах, організаціях їх керівниками та структурними підрозділами (бухгалтерією, фінансовим відділом, відділом планування, відділом заробітної плати тощо).

Внутрішньодержавне валютне регулювання – регулювання, що здійснюють уповноважені державні органи, насамперед НБУ, з метою забезпечення стабільності національної одиниці, запобігання її знеціненню, функціонування внутрішнього валютного ринку в державі та визначення порядку проведення валютних операцій.

Внутрішня конвертованість – можливість юридичних і фізичних осіб певної держави без обмежень переказувати платіжні засоби в національній валюті за кордон або вільно обмінювати їх на іноземні платіжні засоби згідно зі встановленим обмінним курсом.

Гарантований державою борг – загальна сума боргових зобов'язань суб'єктів господарювання – резидентів України щодо отриманих та

непогашених на звітну дату кредитів (позик), виконання яких забезпечено державними гарантіями.

Генеральна ліцензія – це письмовий дозвіл на здійснення валютних операцій на весь період валютного регулювання і не потребує індивідуальної ліцензії.

Гербовий збір – загальнодержавний збір, який підлягав обов'язковій сплаті суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності при ввезенні на митну територію України товарів, предметів і транспортних засобів.

Гіпотеза – частина норми права, яка визначає умови дії податкової норми.

Гіпотеза фінансово-правової норми – структурний елемент фінансово-правової норми, який визначає умови її дії - обставини, наявності яких у учасників фінансових правовідносин можуть виникнути передбачені фінансово - правовою нормою права і обов'язки у галузі фінансової діяльності держави та органів місцевого самоврядування.

Головні розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, які отримують повноваження шляхом встановлення бюджетних призначень.

Господарське право — це галузь права, норми якої регулюють відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності, пов'язаної із виготовленням та реалізацією продукції, виконанням робіт та наданням послуг для задоволення суспільних потреб та потреб окремих споживачів.

Готівкові розрахунки – платежі готівкою підприємств, підприємців і фізичних осіб між собою за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги) і за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна.

Готівковий грошовий обіг – обіг готівкових коштів (банкнотів, монет), які передаються від одного суб'єкта до іншого за товари, роботи, послуги або в інших випадках, передбачених законодавством.

Громадський фінансовий контроль – контроль, що можуть здійснювати як окремі громадяни, так і трудові колективи та громадські об'єднання.

Гроші (як економічна категорія) – це особливий товар, який виражає вартість усіх інших товарів і обмінюється на будь-який з них, виконуючи роль загального еквівалента.

Грошове зобов'язання платника податків – сума коштів, яку платник податків повинен сплатити до відповідного бюджету як податкове зобов'язання та/або штрафну (фінансову) санкцію (крім штрафів, накладених на фізичну особу відповідно до законодавства про адміністративні правопорушення), а також санкції за порушення законодавства у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Грошово-кредитна політика – визначена сукупність заходів у сфері грошового обігу та кредит, що спрямовані на забезпечення стабільності національної валюти, стримування інфляційних процесів в економіці країни, регулювання економічного зростання, забезпечення зайнятості населення та вирівнювання платіжного балансу країни.

Грошова система - це встановлені державою за допомогою правових норм форми організації грошового обігу. Грошова система охоплює: грошову одиницю України; масштаб цін; валютні курси; види грошових знаків, які мають законну платіжну силу; порядок емісії готівкових коштів; організацію і регулювання грошового обігу.

Грошовий обіг – рух коштів у готівковій та безготівковій формі як засобу обігу і платежу в процесі обслуговування кругообігу товарів, оплати виконаних робіт і наданих послуг. Існує два види грошового обігу: готівковий та безготівковий.

Деліктоздатність суб'єкта фінансових правовідносин – здатність суб'єкта нести юридичну відповідальність за протиправну поведінку.

Декларант (англ. declaration) – юридична чи фізична особа, яка здійснює декларування товарів і транспортних засобів, що переміщуються через митний кордон.

Декларація митна – це письмова заява встановленої форми, яка подається митному органу і містить відомості щодо товарів і транспортних засобів, які переміщуються через митний кордон України, необхідні для їх митного оформлення або переоформлення.

Декларація податкова (лат. declaratio – оголошення) – документ, що подається платником податків контролюючому органу у строки, встановлені законом, на підставі якого здійснюється нарахування та/або сплата податкового зобов'язання, чи документ, що свідчить про суми доходу, нарахованого (виплаченого) на користь платників податків-фізичних осіб, суми утриманого та/або сплаченого податку.

Депозит – це договір банківського вкладу, за яким одна сторона (банк) приймає грошову суму (вклад), що надійшла від іншої сторони (вкладника) або надійшла для неї, і зобов'язується повернути суму вкладу і виплатити проценти на неї або дохід в іншій формі на умовах та в порядку, встановлених договором рами.

Депозитарій – юридична особа, що здійснює діяльність щодо зберігання цінних паперів (сертифікатів цінних паперів) та /або обліку прав власності на цінні паперів.

Депозитарна система – це облікова система інфраструктури фондового ринку, у якій здійснюється облік прав власності на цінні папери.

Депонент – це фізична або юридична особа, що внесла на зберігання до фінансово-кредитної установи кошти, дорогоцінні метали, цінні папери тощо.

Державний банк – це банк, сто відсотків статутного капіталу якого належить державі. Державний банк може існувати лише у формі акціонерного товариства.

Державний борг (борг Автономної Республіки Крим чи борг місцевого

самоврядування) – загальна сума заборгованості держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), яка складається з усіх випущених і непогашених боргових зобов'язань держави (Автономної Республіки Крим чи місцевого самоврядування), включаючи боргові зобов'язання держави (Автономної Республіки Крим чи міських рад), що вступають у дію в результаті виданих гарантій за кредитами або зобов'язань, що виникають на підставі законодавства або договору.

Державний бюджет – це централізований фонд коштів, який складається з фінансових ресурсів, потрібних для забезпечення завдань і функцій, які здійснюються органами державної влади в суспільстві упродовж бюджетного періоду.

Дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над його доходами (з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету).

Державний валютний фонд України – фонд, що формує КМУ за рахунок коштів Державного бюджету України у межах сум видатків, затверджених ВРУ, шляхом купівлі валютних цінностей на міжбанківському валютному ринку України або за погодженням з НБУ на міжнародному валютному ринку та одержання кредитів у іноземній валюті в межах затвердженого ВРУ ліміту зовнішнього державного боргу України, а також за рахунок інших надходжень, передбачених чинним законодавством.

Державні грошові фонди – це кошти, що перебувають у розпорядженні держави як суб'єкта публічної влади.

Державний кредит – грошові відносини, що виникають між державою, юридичними і фізичними особами у зв'язку з мобілізацією тимчасово вільних грошових коштів у розпорядження органів державної влади та їх використання для фінансування державних витрат.

Державна реєстрація банку – внесення відповідного запису до Державного реєстру банків та видача банку свідоцтва про державну реєстрацію.

Державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов’язкових платежів – згідно із Законом України «Про Державний реєстр фізичних осіб – платників податків та інших обов’язкових платежів» – це автоматизований банк даних, створений для забезпечення єдиного державного обліку фізичних осіб, які зобов’язані сплачувати податки, збори, інші обов’язкові платежі до бюджетів та внески до державних цільових фондів у порядку і на умовах, визначених законодавчими актами України.

Державне мито – обов’язковий збір, що стягується у вигляді плати з юридичних і фізичних осіб за вчинення в їхніх інтересах дій та видачу документів, що мають юридичне значення, уповноваженими на те органами.

Державне страхування – сукупність страхових грошових фондів коштів, які формуються за рахунок сплати фізичними та юридичними особами страхових платежів (страхових внесків, страхових премій) та доходів від розміщення коштів цих фондів і спрямовуються на покриття матеріальної шкоди, спричиненої фізичним та юридичним особам стихійним лихом, нещасними випадками та іншими несприятливими обставинами. Законодавством України передбачені також випадки страхування за рахунок коштів державного бюджету окремих категорій громадян (військовослужбовці, працівники міліції, прокуратури, суду, службові особи органів Державної фінансової інспекції тощо).

Державний фінансовий аудит – різновид державного фінансового контролю, який полягає у перевірці та аналізі фактичного стану справ щодо законного та ефективного використання державних чи комунальних коштів і майна, інших активів держави, правильності ведення бухгалтерського обліку і достовірності фінансової звітності, функціонування системи внутрішнього контролю.

Державний фінансовий контроль – контроль, що його здійснюють органи державної влади (як законодавчої, так і виконавчої). Спрямований на об’єкти, що підлягають контролю незалежно від їх відомчого підпорядкування.

Державні витрати – це вид фінансових відносин, що полягають у

безперервному цільовому використанні державних грошових ресурсів.

Державні доходи – це частина національного доходу країни, яка у процесі розподілу та перерозподілу надходить через різні види грошових платежів у власність і розпорядження держави з метою формування грошових фондів, необхідних для виконання загальнодержавних повноважень, соціально-економічних програм, суспільних функцій та завдань у країні.

Державні та місцеві запозичення – урегульовані правовими нормами суспільні відносини, які виникають, змінюються чи припиняються у процесі акумуляції державою, органами місцевого самоврядування тимчасово вільних грошових коштів юридичних і фізичних осіб на принципах добровільності, строковості, відплатності та повернення з метою вирішення публічних цілей і завдань держави та органів місцевого самоврядування - покриття бюджетного дефіциту, регулювання грошового обігу. Існує дві основні форми запозичень: публічні (державні, місцеві) та приватні (банківські).

Державні цільові фонди – це сукупність фінансових ресурсів, які створюються і використовуються з метою фінансування програм, що виконуються державними органами управління.

Державні цільові позабюджетні фонди коштів – форма утворення, розподілу і використання коштів, особлива ланка фінансової системи. Їх створюють з метою акумуляції та використання коштів на строго визначені публічні цілі, що мають значення для усієї держави, зокрема, на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Державні фінанси – це грошові відносини з приводу розподілу і перерозподілу вартості суспільного продукту та частини національного багатства, пов'язані з формуванням фінансових ресурсів, які перебувають у розпорядженні держави і її суб'єктів та використовуються на витрати з розширення виробництва, задоволення соціально-культурних потреб суспільства, потреб оборони й управління та інші.

Джерела податкового права – конкретна форма вираження правотворчої діяльності держави із приводу прийняття компетентними державними органами нормативних актів, що встановлюють норми податкового права.

Джерела фінансового права – форми вираження правових приписів через нормативні акти як результат діяльності компетентних органів держави, які встановлюють чи санкціонують правові норми, обов'язкові для сторін фінансових правовідносин, що складають предмет фінансового права.

Децентралізовані видатки – видатки, що фінансуються за рахунок децентралізованих фондів коштів.

Децентралізовані доходи – доходи, що залишаються у розпорядженні підприємств, установ, організацій і формуються переважно за рахунок їх прибутку.

Децентралізовані фінанси – сукупність грошових відносин, пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням децентралізованих фондів коштів підприємств, установ, організацій.

Децентралізовані фонди коштів – фінанси підприємств, установ, організацій усіх форм власності, що утворюються як за рахунок власних ресурсів, так і за рахунок бюджетних асигнувань. Використовуються для покриття витрат, пов'язаних з діяльністю підприємств, установ, організацій.

Дивіденд (лат. dividendum – те, що підлягає розподілу) – платіж, що проводиться юридичною особою на користь власників (довірених осіб власника) корпоративних прав, емітованих такою юридичною особою, у зв'язку з розподілом частини її прибутку

Диспозиція – частина норми права, що вказує, на те якою повинна бути поведінка суб'єктів відносин, зміст їх прав та обов'язків у разі настання обставин, описаних у гіпотезі.

Диспозитивні фінансово-правові норми – норми, які допускають регулювання відносин за згодою сторін.

Диспозиція фінансово-правової норми – структурний елемент

фінансово-правової норми, який приписує здійснення певних дій, пов'язаних з мобілізацією, розподілом та використанням коштів централізованих та децентралізованих фондів, тобто, визначає зміст прав і обов'язків учасників фінансових правовідносин. Диспозиція фінансово-правової норми вимагає визначеної поведінки від учасників фінансово-правових відносин за наявності передбачених гіпотезою фактичних обставин і не допускає відхилень від них.

Дієдатність суб'єкта фінансових правовідносин – обумовлена нормами фінансового права здатність суб'єкта своїми діями набувати і самостійно здійснювати суб'єктивні права та нести юридичні обов'язки.

Дія нормативно-правового акта як джерела фінансового права в часі – початок і припинення його дії. Починається з моменту набрання цим актом чинності і припиняється з втратою ним чинності, тобто до події, факту застосовується той закон або інший нормативно-правовий акт, під час дії якого вони настали або мали місце.

Дефляція (лат. deflare – здуваю) – зменшення різними заходами фінансового та економічного характеру кількості наявних в обігу паперових грошей і нерозмінних банкнот з метою підвищення їх купівельної вартості, зменшення рівня товарних цін, боротьби з бюджетним дефіцитом і т. д.

Договір банківського рахунку – складна правова категорія, яка передбачає публічний обов'язок клієнта зберігати кошти на рахунку в банківській установі; двостороннє зобов'язання банку і клієнта на умовах консенсуальності та платності.

Договірне право — система правових норм, що регулюють договірні відносини.

Договір страхування – це письмова угода між страховиком і страхувальником, за якою страховик бере на себе зобов'язання в разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату або відшкодувати збиток у межах страхової суми страхувальнику чи іншій особі, на користь якої укладено договір страхування (надати допомогу, виконати послугу тощо), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у

визначені терміни та виконувати інші умови договору

Дотація (від лат. dotatio – дар, пожертва) – доплата з державного бюджету для збалансування бюджетів нижчих рівнів; різновид субсидії.

Дотримання норм фінансового права – спосіб реалізації фінансово-правових норм; його призначення – не допустити вчинення дій, які можуть завдати шкода суспільству, державі та особі, шляхом утримання від дій, заборонених законом.

Заборонні фінансово-правові норми – норми, що містять державно-владний припис, який вказує на недопустимість (заборону) на вчинення відповідних дій щодо мобілізації, розподілу та використання фондів коштів для учасників фінансових правовідносин та застосування у разі їх вчинення заходів, передбачених санкціями фінансово-правових норм.

Загальнодержавний контроль – контроль, який здійснюється органами державної влади і управління, спрямований на об'єкти, незалежно від їх відомчої належності, і має щоденний, систематичний та регулярний характер.

Закон про Державний бюджет України – закон, який затверджує повноваження органів державної влади здійснювати виконання Державного бюджету України протягом бюджетного періоду.

Законодавство з фінансових питань – це сукупність чинних законів України та інших нормативно-правових актів, якими регулюються процеси мобілізації, розподілу й використання фінансових ресурсів держави, а також грошові, кредитні й товарообмінні відносини.

Закріплені доходи – доходи, які постійно чинними нормативними актами зараховано до дохідної частини бюджетів певного рівня на невизначений у часі строк у розмірі територіального надходження повністю або в чітко фіксованому розмірі (нормативі). Зазначені доходи поділяють на дві групи: доходи, закріплені за Державним бюджетом; доходи, закріплені за

місцевими бюджетами.

Застосування норм фінансового права – форма реалізації фінансово-правових норм, що являє собою діяльність уповноважених державою органів, їх посадових осіб, які, використовуючи свої повноваження, видають акти індивідуального значення на основі норм права.

Зведений бюджет – сукупність показників бюджетів, що використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави. Зведений бюджет не затверджується.

Земельний податок – обов'язків платіж, що справляється з власників земельних ділянок та земельних часток (паїв) а також постійних землекористувачів.

Зовнішній аудит – незалежна перевірка бухгалтерського обліку та фінансової звітності банку зовнішнім аудитором з метою вираження думки про достовірність фінансової звітності.

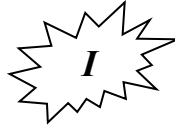
Зовнішній державний борг – сукупність заборгованості держави за позичками на зовнішньому ринку.

Зовнішній державний борг – борг, що виникає у зв'язку із залученням зовнішніх позик, які розміщуються, як правило, на фондових ринках за межами держави в іноземній валюті; заборгованість держави, органів місцевого самоврядування перед урядами інших держав, міжнародними фінансовими організаціями, іноземними юридичними та фізичними особами.

Зовнішній фінансовий контроль – вид контролю, при якому суб'єкт і об'єкт належать до різних систем здійснюється стороннім органом як загальної, так і спеціальної компетенції, уповноваженим на його проведення.

Зовнішня конвертованість – можливість юридичних осіб і громадян іноземних держав вільно обмінювати свої платіжні засоби на платіжні засоби певної країни.

Зупинення операцій з бюджетними коштами – заупинення будь-яких операцій зі здійснення платежів з рахунку порушника бюджетного законодавства.

Інвестиційне право – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу залучення, використання та контролю над інвестиціями і здійснюваною інвестиційною діяльністю, а також відносини, пов'язані з відповідальністю інвесторів за дії, що суперечать законодавству.

Інвестиційний податковий кредит – це відстрочення плати податку на прибуток (або частини такої плати), що надається суб'єкту підприємницької діяльності на визначений строк з метою збільшення його фінансових ресурсів для здійснення інноваційних програм, оновлення основних фондів з наступною компенсацією відстрочених сум до бюджету.

Індексація податку – це застосування до ставки податку чи бази оподаткування коефіцієнту індексації, розрахованого, виходячи із індексу споживчих цін за попередній рік.

Інноваційне право (розширене тлумачення) – це складова частина існуючих галузей права, що відноситься до так званих класичних галузей права (цивільне право, господарське, адміністративне право, фінансове право), так і відносять до новітньої галузі права, котра спеціалізується на правовому регулюванні певного виду професійної діяльності (наприклад, як це робить підприємницьке право, медичне право і т. д.)

Інноваційне право (стисле тлумачення) – це структурна частиною господарського права, сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу адаптації інноваційних процесів.

Імперативні фінансово-правові норми – норми, які не допускають відступу від приписаного ними правила.

Індивідуальні ліцензії – ліцензії, що видаються резидентам і нерезидентам на здійснення разової валютної операції на період, необхідний для здійснення такої операції.

Ініціативний фінансовий контроль – контроль, що здійснюється за

рішенням суб'єктів господарювання.

Іноземна валюта – іноземні грошові знаки у вигляді банкнотів, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу та є законним платіжним засобом на території відповідної іноземної держави.

Іноземний дохід – дохід (прибуток), отриманий з джерел за межами України.

Інспектування – це подальший контроль за дотриманням законодавства органами державної влади при використанні і розпорядженні фінансовими та матеріальними ресурсами, формуванні бюджетних зобов'язань, веденні бухгалтерського обліку і складанні фінансової звітності, що здійснюється у формі ревізій і перевірок.

Інспекційна перевірка – виїзна перевірка (інспектування) банку, що проводиться службою банківського нагляду Національного банку України. Розрізняють такі види інспектування: комплексне інспектування (перевірка); планова перевірка (інспектування); виїзна перевірка (інспектування).

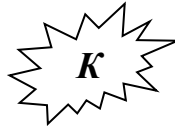
Інститут права – це група норм права, що регулюють конкретний вид суспільних відносин.

Інституційне право – це сукупність правових норм, які розкрито в джерел права в ієрархії юридичних актів у рамках ЄС, договорів та угод, регламентів, директив та рішень.

Інфляція – знецінення грошей, що виявляється у нерівномірному підвищенні цін на товари й послуги.

Іпотека (від грец. *hypothēke* – застава нерухомості (землі, будівель, споруд тощо). Іпотекою є форма забезпечення виконання іпотекодавцем (боржником) свого зобов'язання, коли заставою виступає належна йому нерухомість.

Іпотечний кредит – це правовідносини, які виникають на підставі договору про іпотечний кредит між кредитором і боржником з приводу надання коштів у користування з встановленням іпотеки.

Казначейський білет – нерозмінні на золото паперові гроші, що їх випускає національний банк або казначейство, а також короткострокові зобов'язання казначейства, які вступають в обіг.

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Камеральна перевірка – **перевірка**, яка здійснюється органом фінансового контролю за місцем його розміщення шляхом надання йому звітних та інших документів, без виїзду до об'єкта контролю.

Каса – приміщення або місце здійснення готівкових розрахунків, а також приймання, видачі, зберігання готівкових коштів, інших цінностей, касових документів.

Касова книга – документ установленної форми, що застосовується для здійснення первинного обліку готівки в касі.

Касові документи – документи (касові ордери та платіжні чи розрахунково-платіжні відомості, розрахункові документи, відомості закупівлі сільськогосподарської продукції, інші прибуткові та видаткові касові документи), за допомогою яких відповідно до законодавства України оформлюються касові операції, звіти про використання коштів, а також відповідні журнали встановленої форми для реєстрації цих документів та книги обліку.

Кліринг (англ. clearing – очищення) – це: 1) система безготівкових розрахунків за зустрічними зобов'язаннями між країнами, банками,

компаніями, підприємствами за поставлені, продані один одному товари, цінні папери і надані послуги, виходячи з умов балансу.

Кліринговий депозитарій – депозитарій, який одержав дозвіл Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку на здійснення клірингу щодо операцій з цінними паперами.

Комерційне право – галузь права, яка регулює діяльність в сфері торгового обігу.

Комунальний податок – місцевий податок, що справлявся з юридичних осіб, крім бюджетних установ, організацій, планово-дотаційних та сільськогосподарських підприємств.

Комплексна ревізія – ревізія, яка передбачає перевірку усіх сторін фінансової діяльності.

Конституційне право України - це провідна (фундаментальна) галузь національного права, являє собою сукупність правових норм, перш за все принципів і норм конституції, які закріплюють основи політичної та економічної організації суспільства, форму держави, порядок і принципи формування та компетенцію органів державної влади, основи правового статусу людини і громадянина.

Конвертованість валюти – здатність валюти виконувати функції засобу платежу у будь-якій державі та вільно обмінюватися на іноземну валюту відповідно до офіційного валютного курсу і навпаки для всіх бажаючих без прямого втручання держави у процес обміну.

Консолідовані податки – податки, які є сукупністю декількох обов'язкових платежів. До них належать єдиний податок та фіксований сільськогосподарський податок.

Контролюючий орган – державний орган, який у межах своєї компетенції, визначеної законодавством, здійснює контроль за своєчасністю, достовірністю, повнотою нарахування податків і зборів (обов'язкових платежів) та погашенням податкових зобов'язань чи податкового боргу. До них належать: митні органи; органи Пенсійного фонду України; органи

фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування; податкові органи.

Контроль бюджетний – органічна складова частина державного фінансового контролю, за допомогою якого у процесі складання проекту бюджету, його розгляду, виконання і складання звіту про його виконання перевіряються формування, розподіл і використання бюджетних коштів.

Контроль державний – одна з форм здійснення державної влади, яка забезпечує дотримання законів та інших нормативних актів, що приймають органи державної влади.

Контроль державний внутрішній – контроль, здійснюваний у межах системи органів державної влади з метою забезпечення належного виконання нижчестоящими органами і посадовцями рішень вищестоящих органів і посадовців, а також забезпечення виконання органами державної і місцевої влади власних повноважень, здійснення нагляду та управління діяльністю з боку органів державної влади.

Контроль державний зовнішній – контроль, здійснюваний суб'єктами, організаційно і функціонально незалежними у своїй діяльності від органів державної і місцевої влади.

Контроль державний фінансовий – форма здійснення державної влади, що виражається в організації і проведенні контрольних заходів щодо своєчасного виконання державного та місцевих бюджетів, позабюджетних фондів за обсягом, структурою і цільовим призначенням; визначення ефективності і доцільності витрат державних коштів і використання державної власності, правильності та своєчасності проведення фінансових операцій.

Контроль документальний – контроль, в основі якого лежать вивчення, систематизація і аналіз різних облікових та інших документів.

Контроль подальший – проводиться після здійснення фінансово-господарських операцій (у тому числі і перевірених у порядку попереднього контролю). За його результатами визначається стан виробничої, фінансово-господарської та інших видів діяльності.

Контроль попередній – здійснюється відносно фінансово-господарських операцій, пов'язаних із витрачанням матеріальних і грошових коштів, з метою попередження можливих фінансових та інших порушень.

Контроль поточний – контроль, який полягає у встановленні реального стану об'єкта контролю. До об'єктів поточного контролю належать: готівка в касі, основні засоби, матеріальні цінності.

Контроль за фактом – це перевірка, яка проводиться після одержання інформації про факт порушення.

Корпоративні права – права особи, частка якої визначається у статутному фонді (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також іншу правочинність, передбачену законом та статутними документами.

Корпоративне право – це галузь права, що регулює суспільні відносини, які виникають між учасниками, юридичними особами та їх органами, у зв'язку зі створенням, управлінням та припиненням Page 8 юридичних осіб.

Кошик доходів бюджетів місцевого самоврядування – сукупність податків і зборів (обов'язкових платежів), що закріплені Бюджетним кодексом України на постійній основі за бюджетами місцевого самоврядування та враховуються при визначенні обсягів міжбюджетних трансфертів.

Кошторис – фінансово-плановий акт, який визначає обсяг, цільове спрямування і щоквартальний розподіл коштів на утримання установ.

Кошторисно-бюджетне фінансування – це метод безповоротного, безоплатного відпуску грошових коштів на утримання установ, що перебувають на повному фінансуванні бюджету, на основі фінансових планів – кошторисів витрат.

Кредит (державний, муніципальний) (лат. creditum – позика, від credo – вірю, довіряю).

Кредитні операції – розміщення банками від свого імені, на власних умовах та на власний ризик залучених коштів юридичних осіб (позичальників) та громадян

Кредитне забезпечення – покриття витрат державних структур, державних і комунальних підприємств за допомогою державного, місцевого та банківського кредиту.

Кримінальне право як галузь права – це система (сукупність) юридичних норм, що встановлюють, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, і які покарання підлягають застосуванню до осіб, що їх вчинили.

Легалізація (відмивання) доходів – дії, спрямовані на приховування чи маскування незаконного походження коштів, іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, а так само набуття, володіння або використання коштів або іншого майна.

Ліквідність банку (від лат. liquidus – рідкий, той, що тече; англ. bank liquidity) означає можливість забезпечити своєчасне виконання своїх зобов'язань

Лімітування витрат – обмеження витрачання коштів, передбачених окремими статтями бюджетної класифікації.

Лімітна довідка про бюджетні асигнування – документ, який містить затверджені бюджетні призначення (встановлені бюджетні асигнування) та їх помісячний розподіл, інші показники, що згідно із законодавством мають бути визначені на основі нормативів.

Ліцензія (від лат. licentia – право, дозвіл; англ. licence) – це єдиний документ дозвільного характеру, який дає право на здійснення певних

операцій (підприємницької або зовнішньо - торговельної діяльності, роздрібною торгівлі та ін.), що підлягає, відповідно до законодавства, обмеженню, або на використання будь-якої технології, продукції

Ломбардна операція – операція з отримання короткострокового кредиту під заставу ліквідного рухомого майна

Локальні нормативні акти як джерела фінансового права – акти, що видаються підприємствами, установами, організаціями з метою конкретизувати законодавчі приписи відповідно до умов конкретного колективу з метою регулювання фінансової діяльності.

Маржа (від фр. *marge* – поле, край) – це величина, яка є виразником різниці між двома визначеними показниками (наприклад: в договорах купівлі-продажу, маржа – це різниця між максимальною та мінімальною кількістю товару, який повинен бути поставлений).

Маржа – різниця між цінами, курсами, ставками, котируванням валют, цінних паперів, одержувана при проведенні банківських та торговельно-комерційних операцій купівлі-продажу.

Марка акцизного податку – спеціальний знак для маркування алкогольних напоїв та тютюнових виробів, віднесених до документів сурового обліку.

Матеріальні бюджетно-правові норми – норми, які об'єднані в інститут «бюджетний устрій» і встановлюють матеріальний зміст бюджету (структуру бюджетної системи, розподіл доходів і видатків бюджетів, їх обсяги).

Матеріальні фінансово-правові норми – норми, які закріплюють зміст суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників фінансових правовідносин: склад фінансової системи, види фінансових зобов'язань юридичних та фізичних осіб, види доходів та видатків бюджету тощо.

Метод владних приписів – основний метод фінансово-правового регулювання, що становить органічно цілісну систему безперервного впливу на учасників фінансово-правових відносин з метою реалізації ними своїх функцій.

Метод фінансово-правового регулювання – специфічний спосіб, за допомогою якого держава забезпечує необхідну їй поведінку учасників фінансових правовідносин.

Методи оподаткування – механізм зміни ставок оподаткування залежно від збільшення податкової бази.

Метод фінансової діяльності держави – це конкретні засоби, які держава використовує для управління фінансовою системою.

Метод фінансового права – це сукупність юридичних прийомів і засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання якісно однорідних, відокремлених відносин.

Методи та форми фінансового контролю – прийоми, способи та засоби його реалізації. Розрізняють наступні методи фінансового контролю: інспектування у формі ревізії, перевірка, аналіз, обстеження.

Методи фінансового контролю – це прийоми і засоби його здійснення.

Механізм правового регулювання – це система всіх державно-правових (юридичних) засобів, за допомогою яких держава здійснює владний вплив на суспільні відносини.

Мито (давньонім. *muta* – податок, збір) – це обов’язковий платіж, що справляється митними органами з товарів та інших предметів, які переміщуються через митний кордон держави (ввезених при імпорті, вивезених при експорті або тих, що надходять транзитом).

Митна вартість товару – ціна, що фактично сплачена або підлягає сплаті за товари та інші предмети, які підлягають митному обкладенню, на момент перетину митного кордону України.

Митна система – сукупність митних органів, на які покладено

завдання.

Митна служба – це система (сукупність) усіх митних органів (ДМСУ), які безпосередньо беруть участь у здійсненні митної справи, наділені правовим статусом посадових осіб митних органів.

Митна справа є специфічною діяльністю держави та створених нею митних органів у взаємодії з іншими державними органами щодо забезпечення зовнішньополітичної і особливо зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів підприємництва

Митна територія – територія, на якій у повному обсязі діють правила, що регулюють ввезення, вивезення і транзит товарів, цінностей та інших предметів.

Митне законодавство – сукупність законів та інших нормативних правових актів держав договірних сторін, контроль за виконанням яких покладено на митні органи держав договірних сторін, що регулюють увезення, вивезення і транзит товарів, порядок справляння мита, податків та інших платежів, установлення заборон, обмежень, а також контролю при імпорті або експорті товарів.

Митне право – це комплексна галузь права, система встановлених (санкціонованих) державою правових норм різної галузевої належності, що регулюють суспільні відносини у сфері митної справи і митної політики

Митний кодекс України – законодавчий акт, що визначає засади організації та здійснення митної справи, митного контролю, митного оформлення, порядок переміщення та пропуску через митний кордон України товарів і транспортних засобів, обкладання їх митом, справляння митних зборів тощо

Митний контроль – сукупність заходів, що здійснюються національними митними органами з метою забезпечення додержання національного законодавства в митній справі, а також національного законодавства та міжнародних договорів, контроль за виконанням яких покладений на митні органи.

Митні збори – обов’язкові неподаткові платежі, які справляються митними органами ряду країни за виконання ними своїх обов’язків та надання послуг при переміщенні товарів та інших предметів через митний кордон відповідної держави

Міжбюджетні відносини – відносини між державою, Автономною Республікою Крим та місцевим самоврядуванням щодо забезпечення відповідних бюджетів фінансовими ресурсами, необхідними для виконання функцій, передбачених Конституцією та законами України.

Міжбюджетні трансферти – кошти, які безоплатно і безповоротно передаються з одного бюджету до іншого. Вони поділяються на: дотацію вирівнювання; субвенцію; кошти, що передаються до Державного бюджету України та місцевих бюджетів з інших місцевих бюджетів; інші дотації.

Міжнародне валютне регулювання – регулювання, що здійснюють міжнародні фінансово-кредитні організації (здебільшого МВФ) з метою стимулювання валютної стабільності, запобігання конкуруючого знецінення валют, скасування валютних обмежень, функціонування зовнішнього валютного ринку.

Міжнародний договір про уникнення подвійного оподаткування – угода, укладена між державами та/або іншими суб’єктами міжнародного права в письмовій формі та регульована міжнародним правом з метою усунення подвійного оподаткування незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох пов’язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування, та ратифікована уповноваженими органами держав.

Міжнародне комерційне право – це підгалузь міжнародного права, що включає норми міжнародного публічного, приватного та національного права з іноземним елементом в сфері регулювання світової торгівлі, тобто міжнародного комерційного обороту товарів, робіт, капіталів і послуг.

Міністерство фінансів України – є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади з формування та забезпечення

реалізації державної фінансової, бюджетної, податкової, митної політики, політики у сфері державного фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку, випуску і проведення лотерей, організації та контролю за виготовленням цінних паперів, документів суворої звітності, видобутку, виробництва, використання та зберігання дорогоцінних металів і дорогоцінного каміння, дорогоцінного каміння органогенного утворення та напівдорогоцінного каміння, їх обігу та обліку, у сфері запобігання і протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Місцеві бюджети – це фонди коштів Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, які формуються з урахуванням економічних відносин, державного та адміністративно-територіального устрою і регулюються нормами права.

Місцевий фінансовий контроль – це контроль за формуванням, розподілом та використанням фондів коштів, необхідних для забезпечення виконання завдань і функцій територіальних громад сіл, селищ, міст та їх об'єднань. Він є одним із важливих напрямків при здійсненні фінансового контролю на місцях з боку органів місцевого самоврядування.

Місцеві (муніципальні) доходи – частина національного доходу, необхідна для формування фінансової системи органів місцевого самоврядування, що використовується для вирішення завдань місцевого значення відповідно до інтересів населення цих територій.

Місцеві податки і збори – обов'язкові платежі, які встановлюються органами місцевого самоврядування відповідно до їх переліку і в межах граничних розмірів ставок, передбачених законами України, сплачуються фізичними та юридичними особами на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць та зараховуються до місцевих бюджетів.

Моніторинг (лат «monitoring» – спостереження) – це постійне ознайомлення з загальним станом підконтрольного суб'єкта чи окремими напрямами його діяльності.

Муниципальний (комунальний) кредит – це грошові взаємовідносини, що можуть виникнути між органами місцевого самоврядування та юридичними або фізичними особами і пов'язані з мобілізацією тимчасово вільних грошових коштів в користування органами місцевого самоврядування, які призначені для фінансування витрат територіальної громади.

Надходження до бюджету – доходи бюджету, повернення кредитів до бюджету, кошти від державних (місцевих) запозичень, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/пред'явлення цінних паперів.

Наука фінансового права – сукупність теоретичних понять, тлумачень і уявлень про чинне фінансове право, його предмет і метод, правові підгалузі та інститути, що входять до його складу.

Натуральні податки – податки, які вносилися державі продуктами (наприклад, хлібом, яйцями, м'ясом).

Національний банк України центральний банк України, особливий центральний орган державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України.

Невиїзна (камеральна) документальна перевірка – перевірка, яка проводиться в приміщенні органу Державної податкової служби на підставі поданих податкових декларацій, звітів та інших документів, пов'язаних з

нарахуванням і сплатою податків та зборів (обов'язкових платежів) незалежно від способу їх подачі.

Незалежний (аудиторський) фінансовий контроль – контроль, що здійснюється аудиторами і аудиторськими фірмами з метою встановлення достовірності фінансової (бухгалтерської) звітності суб'єктів господарювання та відповідності здійснених ними фінансових та господарських операцій нормативним актам України.

Неподаткові надходження – платежі, які стягуються державними органами, органами місцевого самоврядування за вчинення юридично значущих дій, надання певних прав чи послуг (вчинення нотаріальних дій, реєстрація актів цивільного стану, надання дозволів, ліцензій) або як відшкодування окремих видатків бюджету; вони є нерегулярними, а інколи разовими надходженнями до бюджету і не мають прямого призначення формувати їх доходи. Сплачуються

Недоїмка – податкове зобов'язання (з урахуванням штрафних санкцій за їх наявності), узгоджене платником податків або встановлене судом (арбітражним судом), але не сплачене у встановлений строк, а також пеня, нарахована на суму такого податкового зобов'язання.

Непрямі податки – це податки, які визначаються розміром споживання і не залежать від доходу чи майна платника, виступають у вигляді надбавки до ціни товару чи послуги і платником яких є кінцевий споживач даного товару чи послуги.

Нерухоме майно (нерухомість). У Цивільному кодексі України наведено перелік нерухомих речей (нерухомого майна, нерухомості), до яких належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких неможливе без їх знецінення та зміни їх призначення.

Об'єкт оподаткування – майно, товари, дохід (прибуток) або його частина, обороти з реалізації товарів (робіт, послуг), операції з постачання товарів (робіт, послуг) та інші об'єкти, визначені податковим законодавством, з наявністю яких податкове законодавство пов'язує виникнення у платника податкового обов'язку.

Об'єкти фінансових правовідносин – це фінансові ресурси, які формуються, розподіляються та використовуються внаслідок реалізації суб'єктивних прав та юридичних обов'язків учасників фінансових відносин.

Облігація (лат. obligatio – зобов'язання; англ. bond – довгострокова, pote – короткострокова) – емісійний цінний папір, що засвідчує внесення її власником коштів і підтверджує зобов'язання відшкодувати йому номінальну вартість цього цінного паперу, в передбачений у ньому строк з виплатою фіксованого відсотка (якщо інше не передбачено умовами випуску).

Облікова ставка Національного банку України – виражена у відсотках плата, що береться Національним банком України за рефінансування комерційних банків шляхом купівлі векселів до настання строку платежу за ними й утримується з номінальної суми векселя.

Облік – метод фінансового контролю, що передбачає контрольні дії щодо постановки на облік грошових коштів, матеріальних ресурсів, з якими пов'язане виконання обов'язків, фінансово-господарських зобов'язань.

Облікове законодавство – це сукупність правових актів та окремих обліково-правових норм, які регулюють бухгалтерський облік.

Облікова політика – сукупність принципів, методів і процедур, що використовуються підприємством для складання та подання фінансової звітності Згідно із статтею 1 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

Обліковий процес – це технологічна сукупність методів прийомів і способів, які забезпечують дієвість облікових процедур, тобто процес, який здатен з вхідних даних у результаті обробки та переробки дістають вихідну продукції у формі показників.

Обов'язкові платежі – це обов'язкові внески до бюджету відповідного рівня або до позабюджетного фонду, які здійснюються платниками в порядку та на умовах, визначених законодавчими актами.

Обов'язкові резерви – це один із монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк України здійснює регулювання грошової маси в обігу, якою є тільки національна валюта, тобто певна сума активів, які комерційний банк, згідно з чинним законодавством, зобов'язаний зберігати в центральному банку.

Обов'язкове страхування – форма страхування, коли страхові відносини виникають згідно із законом, а страхування здійснюється на підставі відповідних законодавчих актів, якими передбачено перелік об'єктів, що підлягають страхуванню, перелік страхових подій, винятки з них, максимальні страхові тарифи і мінімальні страхові суми, рівень страхового забезпечення, інші суттєві моменти.

Обіг готівки – обіг законних платіжних засобів (банкнот і розмінної монети) у формі готівки, які обслуговують потреби економіки країни.

Облігація – цінний папір, що посвідчує внесення його власником грошей, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбаченій умовами розміщення облігацій строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено умовами розміщення.

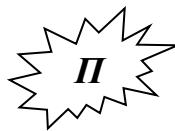
Обстеження – метод фінансового контролю, який полягає в ознайомленні на місці з окремими ділянками фінансової діяльності, у процесі якого виявляються її позитивні і негативні сторони.

Об'єкт соціального страхування – це страховий випадок, при настанні якого у застрахованої особи (члена його сім'ї, іншої особи) виникає право на отримання матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Одиниця оподаткування – це одиниця виміру (майнового чи грошового) об'єкта оподаткування, стосовно якої встановлюються нормативи і ставки оподаткування.

Одержувач бюджетних коштів – суб'єкт господарювання, громадська чи інша організація, яка не має статусу бюджетної установи, уповноважена розпорядником бюджетних коштів на здійснення заходів, передбачених бюджетною програмою, та отримує на їх виконання кошти бюджету.

Ощадний (депозитний) сертифікат – цінний папір, що підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (володільця сертифіката) на одержання після закінчення встановленого строку суми вкладу та процентів, установлених сертифікатом, у банку, який його видав.

Пай (від тур. pay – частина, частка; англ. – share) – це сума внеску кожного учасника до спільної справи, яка дає права на управління та забезпечує доходи від його використання.

Пасивний дохід – дохід фізичних та юридичних осіб, одержання якого не потребує особистих зусиль.

Паспорт бюджетної програми (англ. – passport of budget program) – документ, що визначає мету, завдання, напрями використання бюджетних коштів, відповідальних виконавців, результативні показники та інші характеристики бюджетної програми відповідно до бюджетного призначення, встановленого законом про Державний бюджет України (рішенням про місцевий бюджет).

Патент (від лат. patens, patentis – відкритий, очевидний; англ. на винахід, корисну модель, промисловий зразок patent) – це патент на винахід, корисну модель, промисловий зразок – документ, який засвідчує пріоритет, авторство, виключне право протягом певного часу власника патенту на

винахід, корисну модель, промисловий зразок і охорону цього права з боку держави; діє в межах країни, може бути предметом комерційної угоди.

Пеня (від лат. poena – покарання; англ. penalty, fine) – фінансова санкція за невиконання (неналежне виконання) зобов'язань.

Перевірка (фінансова) – це обстеження і вивчення окремих ділянок фінансово-господарської діяльності підприємства, установи, організації або їх підрозділів. Наслідки перевірки оформляються довідкою або доповідною запискою, в разі встановлення порушень складається акт перевірки.

Перевірка як метод фінансового контролю – форма фінансового управління господарською діяльністю, що полягає у спостереженні за об'єктом (процесом) з метою визначення відповідності його реального фінансового становища нормативним вимогам.

Переказ коштів (переказ) – рух певної суми коштів з метою її зарахування на рахунок отримувача або видачі йому у готівковій формі.

Перестраховання – це страхування одним страховиком (цедентом, перестраховальником) на визначених договором умовах ризику виконання всіх або частини своїх обов'язків перед страхувальником в іншого страховика (перестраховика).

Підакцизні товари – високорентабельні або монопольні товари, перелік яких і ставки встановлюються ВРУ До таких товарів належать спирт етиловий, коньячний, плодовий, тютюнові вироби, деякі транспортні засоби, пиво, бензин, дизельне паливо.

Пільги – встановлені законодавством або іншими нормативними актами особливі гарантії, що створюють специфічний правовий статус для конкретних осіб (груп осіб) порівняно з іншими особами, який полягає у частковому звільненні від виконання установлених правил, обов'язків або полегшенні умов їх виконання.

Планова виїзна перевірка – перевірка фінансово-господарської діяльності суб'єкта підприємницької діяльності, яка передбачена у плані роботи контролюючого органу і проводиться за місцезнаходженням такого

суб'єкта чи за місцем розташування об'єкта власності, стосовно якого вона проводиться.

Планова ревізія – ревізія, яка передбачена у плані суб'єкта здійснення контролю.

Платники податку – фізичні особи (резиденти і нерезиденти України), юридичні особи (резиденти і нерезиденти України) та їх відокремлені підрозділи, які мають, одержують (передають) об'єкти оподаткування або проводять діяльність (операції), що є об'єктом оподаткування, і на яких покладено обов'язок із сплати податків та зборів згідно з Податковим кодексом України.

Платники судового збору – громадяни України, іноземці, особи без громадянства, підприємства, установи, організації, інші юридичні особи (у тому числі іноземні) та фізичні особи-підприємці, які звертаються до суду.

Повна (вільна) конвертованість – грошова одиниця певної країни обмінюється на будь-які іноземні валюти за всіма видами міжнародних угод.

Повний арешт активів – повна заборона платнику податків на реалізацію прав розпорядження або користування його активами з їх тимчасовим вилученням або без такого.

Повторна ревізія – ревізія, яка призначається, якщо попередня ревізія визнана такою, що проведена неякісно або з порушенням встановлених вимог.

Податок – установлений законом для досягнення загальнодержавних або місцевого значення цілей обов'язковий індивідуально безоплатний грошовий платіж, який вноситься юридичними та фізичними особами у державний чи місцевий бюджет за наявності матеріальних передумов (доходу, прибутку чи майна) у чітко визначені строки та у передбачених законодавством розмірах і не призначений для конкретних витрат.

Податкова вимога – письмова вимога органу державної податкової служби до платника податків щодо погашення суми податкового боргу.

Податкова декларація – документ, що подається платником податків контролюючому органу у строки, встановлені законом, на підставі якого здійснюється нарахування та/або сплата податкового зобов'язання, чи документ, що свідчить про суми доходу, нарахованого (виплаченого) на користь платників податків – фізичних осіб, суми утриманого та/або сплаченого податку.

Податкова дієдатність – передбачена нормами податкового права здатність своїми діями створювати і реалізовувати права й обов'язки.

Податкова застава – спосіб забезпечення сплати платником податків грошового зобов'язання та пені, не сплачених таким платником у строк, визначений Податковим кодексом України.

Податкове законодавство (у вузькому розумінні) – це лише чинні законодавчі акти (у тому числі Конституція як законодавчий акт вищої юридичної сили), які регулюють суспільні відносини у сфері оподаткування.

Податкове законодавство (у широкому розумінні – це вся сукупність (система) чинних нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері оподаткування.

Податковий кодекс (кодекс від лат. «codex» – книга) – це єдиний законодавчий акт, який систематизує податкову галузь права, надає сукупність приписів, норм, переконань у сфері податкових процесів.

Податкова консультація – допомога контролюючого органу конкретному платнику податків стосовно практичного використання конкретно норми закону або нормативно-правового акту з питань адміністрування податків чи зборів, контроль за справляння яких покладено на такий контролюючий орган.

Податковий контроль – система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти й своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого

законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Податковий кредит – сума, на яку платник податку має право зменшити податкове зобов'язання звітного (податкового) періоду, визначена згідно з Податковим кодексом України.

Податкова пільга – передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку та збору, в меншому розмірі за наявності підстав, визначених пунктом.

Податкове повідомлення – рішення-письмове повідомлення контролюючого органу (рішення) про обов'язок платника податків сплатити суму грошового зобов'язання, визначену контролюючим органом у випадках, передбачених Податковим кодексом та іншими актами законодавства, контроль за виконанням яких покладено на органи державної податкової служби, або внести відповідні зміни до податкової звітності.

Податкова система – це сукупність встановлених у країні податків, зборів та обов'язкових платежів, які взаємопов'язані, органічно доповнюють один одного та мають різну спрямованість.

Податкове право – сукупність норм, які регулюють суспільні відносини у сфері стягування податків та обов'язкових платежів до бюджетів і державних цільових фондів, установлюючи при цьому права, обов'язки та відповідальність сторін.

Податкова політика – діяльність держави у сфері встановлення і стягнення податків, головними критеріями якої є економічна ефективність і соціальна справедливість.

Податкові правовідносини – відносини, що виникають на підставі податкових норм, які встановлюють, змінюють чи відміняють податкові платежі, та у зв'язку з юридичними фактами, учасники яких наділені суб'єктивними правами та несуть юридичні обов'язки, пов'язані зі сплатою

податків та зборів до бюджетів і цільових фондів та поданням податкової звітності.

Податкова соціальна пільга – сума, на яку платник податку з доходів фізичних осіб має право зменшити суму свого загального місячного оподаткованого доходу, отриманого з джерел на території України від одного працедавця у вигляді заробітної плати.

Податковий контроль – це система заходів, що використовуються контролюючими органами та координуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику, з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Подвійне оподаткування – це оподаткування одного податкового об'єкта в окремого платника одним і тим самим (або аналогічними) податком за один і той самий відрізок часу (найчастіше податковий період).

Позабюджетні фонди – специфічна форма перерозподілу і використання фінансових ресурсів, що спрямовуються на фінансування деяких суспільних потреб і складаються на основі організаційної самостійності установ фондів та їх кошторисів.

Позовна давність – встановлений законом строк для захисту права за позовом особи, право якої порушено.

Попередній контроль – це перевірка адміністративних і фінансових документів, яка здійснюється до одержання інформації про допущені порушення.

Право – система норм (правил поведінки) і принципів, встановлених або визначених державою як регулятори суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни,

забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу.

Правопорушення – це суспільно шкідливе, винне, протиправне діяння, здійснення якого передбачає юридичну відповідальність.

Правосуб'єктність суб'єктів фінансових правовідносин – здатність фізичних та юридичних осіб у встановленому порядку бути суб'єктами фінансових правовідносин, тобто носіями суб'єктивних прав та юридичних обов'язків у конкретних фінансових правовідносинах, пов'язаних з формуванням, розподілом та використанням централізованих та децентралізованих фондів коштів, а також нести юридичну відповідальність за свої дії.

Податковими правопорушеннями – це протиправні діяння (дія чи бездіяльність) платників податків, податкових агентів, та/або їх посадових осіб, а також посадових осіб контролюючих органів, що призвели до невиконання або неналежного виконання вимог, установлених Податковим кодексом України та іншим законодавством.

Правове регулювання – форма регулювання суспільних відносин, яка забезпечує відповідність поведінки їхніх учасників вимогам і дозволам, що містяться у нормах права.

Правоздатність – здатність особи мати права та обов'язки.

Предметом інноваційного права виступають суспільні відносини, що виникають в процесі інноваційної діяльності.

Предмет фінансового права – це суспільні відносини у сфері фінансової діяльності держави й територіальних громад із приводу формування, розподілу й використання централізованих і децентралізованих фондів публічних фінансів.

Приватне право — це сукупність правових норм різних галузей права, предметом регулювання яких є відносини у сфері приватних, індивідуальних інтересів юридично рівних суб'єктів за допомогою переважно диспозитивного методу регулювання.

Принципи фінансового права – вихідні, відправні теоретичні положення, керівні ідеї, які визначають зміст і спрямованість правового регулювання фінансових правовідносин та за допомогою яких здійснюється регулювання суспільних відносин, що складають предмет фінансового права. Їх поділяють на: а) загально правові, б) міжгалузеві, в) галузеві.

Процесуальні бюджетно-правові норми – норми, що регулюють відносини щодо складання, розгляду та прийняття Закону про Державний бюджет, рішень про місцеві бюджети, виконання бюджету, підготовки та розгляду звіту про його виконання і об'єднані в інститут «бюджетний процес».

Процесуальні фінансово-правові норми – норми, які визначають порядок діяльності учасників фінансових правовідносин у сфері мобілізації, розподілу та використання фондів коштів і встановлюють процедуру застосування та дії матеріальних фінансово-правових норм.

Профіцит бюджету – перевищення доходів бюджету над його видатками (з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів з бюджету).

Публічні видатки – витрати публічних грошових фондів, які виражають урегульовані правовими нормами соціально-економічні відносини публічного характеру, що складаються при розподілі (перерозподілі) та використанні коштів публічних фондів та забезпечують задоволення публічного інтересу, визнаного державою чи органами місцевого самоврядування.

Публічне право – сукупність галузей права, які регулюють відносини, що забезпечують загальний, публічний інтерес. Галузями публічного права є: міжнародне публічне право, конституційне право, адміністративне право, фінансове право, кримінальне право та інші.

Рахункова палата України – це постійно діючий орган контролю, який утворюється Верховною Радою України, підпорядкований і підзвітний їй та здійснює свою діяльність самостійно, незалежно від будь-яких інших органів держави.

Реалізація норм фінансового права – це фактичне їх здійснення у відповідних правових формах. Виділяють чотири форми реалізації фінансово-правових норм: здійснення, виконання, дотримання і застосування.

Ревізія – метод документарного контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, установи, організації, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності; спосіб документального викриття недостач, розтрат, привласнень та крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань. За наслідками ревізії складається акт.

Резидент (від лат. *residens* – сидячий, той, що сидить, залишається на місці).

Розпорядники бюджетних коштів – бюджетні установи в особі їх керівників, уповноважені на отримання бюджетних асигнувань, взяття бюджетних зобов'язань та здійснення видатків з бюджету.

Розрахунки – виплата грошей за роботу, за борговими зобов'язаннями, оплата рахунків.

Розрахунково-касове обслуговування – послуги, що надаються банком клієнту на підставі відповідного договору, у тому числі у вигляді електронного документа, укладеного між ними, які пов'язані із переказом коштів з рахунка (на рахунок) цього клієнта, видачею йому коштів у готівковій формі, а також здійсненням інших операцій, передбачених договорами.

Розслідування – засіб контролю, притаманний органам фінансового контролю, правоохоронним органам, який полягає у виявленні, розкритті та припиненні злочинів у фінансовій сфері.

Роялті – компенсація, яка виплачується протягом обумовленого терміну за використання авторських патентних прав, природних ресурсів.

Рентні платежі (рента від лат. rendere – приносити прибуток) – дохід з капіталу, землі або майна, який регулярно одержують їх власники, не займаючись підприємницькою діяльністю.

Ринковий збір – це плата за торгові місця на ринках і в павільйонах, на критих та відкритих столах, майданчиках для торгівлі з автомашин, візків, мотоциклів, ручних візків, що справляється з юридичних осіб і громадян, які реалізують сільськогосподарську і промислову продукцію та інші товари.

Річний фінансовий звіт – звіт про результати фінансово-господарської діяльності за попередній календарний рік.

Санкція – частина норми права, що передбачає заходи впливу, які можуть бути застосовані до осіб, що не дотримуються розпоряджень податкових норм.

Системно важливий банк – це банк, що відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи.

Санкція фінансово-правової норми (від лат. sanctio – непорушна постанова) – вказівка на юридичні наслідки виконання чи невиконання правил поведінки, встановленої у диспозиції, або умов, визначених у гіпотезі фінансово-правової норми; спосіб захисту приписів, установлених фінансово-правовою нормою.

Самозайнята особа – це платник податку, що здійснює незалежну професійну діяльність і не має права здійснювати підприємницьку діяльність.

Секвестр (від лат. sequestro – ставлю ззовні, віддаляю): секвестр (юриспруденція): заборона або обмеження, що встановлюються органами державної влади на використання або розпорядження яким-небудь майном;

передача ділимого майна третій особі (в управління чи на зберігання) з метою подальшої передачі особі, що виграє судовий процес.

Системно важливий банк – це банк, що відповідає критеріям, встановленим Національним банком України, діяльність якого впливає на стабільність банківської системи.

Складний юридичний факт – це багатоаспектне (однак ціле) явище, то фактичний склад – це сукупність різних явищ.

Спеціальний платіжний засіб – це платіжний інструмент, що виконує функцію засобу ідентифікації, за допомогою якого держателем цього інструмента ініціюється переказ коштів з відповідного рахунка платника або банку, а також здійснюються інші операції, передбачені відповідним договором. За допомогою спеціальних платіжних засобів формуються документи за операціям із застосуванням платіжних засобів або надаються інші послуги держателям спеціальних платіжних засобів.

Спеціальний фонд бюджету – складова бюджету, яка містить надходження до бюджету, призначені для спрямування на конкретні заходи, та витрати з бюджету на реалізацію цих заходів, які проводяться за рахунок відповідних надходжень.

Співстрахування – це страхування одного об'єкта кількома страховиками.

Спостереження як метод фінансового контролю – це метод, який зводиться переважно до загального ознайомлення зі станом фінансової діяльності бюджетної установи, підприємства, відомства.

Ставка податку – розмір податкових нарахувань на (від) одиницю (одиниці) виміру бази оподаткування.

Стадії бюджетного процесу – це окремі етапи діяльності з бюджетом, на яких реалізуються бюджетні повноваження суб'єктів бюджетних правовідносин.

Статутний капітал – це сума вкладів засновників та учасників господарського товариства становить статутний капітал товариства.

Статутний фонд – грошові кошти та/або державні цінні папери, внесені учасниками, засновниками страховика шляхом придбання його акцій, часток.

Страхове відшкодування (страхова виплата) – це грошова сума, що виплачується страховиком, відповідно до умов договору страхування, при настанні страхового випадку.

Страхова шкода – вартість повністю знищеного в результаті страхової події майна або знеціненої частини пошкодженого майна, вираженої у грошовій формі.

Страхова діяльність – це врегульована нормами права, здійснювана на підставі ліцензії господарська діяльність суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або фізичним особам (страхувальникам) за рахунок грошових фондів (страхових резервів), які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів, щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків).

Страхове право України – це галузь національного правознавства, яка вивчає закономірності виникнення, існування та припинення правових відносин у галузі страхової діяльності, а також сукупність правових норм, що регулюють порядок організації та діяльності страхових організацій України, взаємовідносини між страховиком і страхувальником, що складаються у процесі передачі юридичними і фізичними особами за певну плату ризику матеріальних і фінансових втрат спеціалізованій організації, яка в разі настання обумовленої в договорі (полісі) події здійснює відповідні грошові виплати потерпілим.

Страховий ризик – це ймовірна подія чи сукупність подій, на випадок яких здійснюється страхування.

Страхування – це діяльність спеціально уповноважених державних організацій та суб'єктів господарювання (страховиків), пов'язана з наданням страхових послуг юридичним особам або громадянам (страхувальникам)

щодо захисту їх майнових інтересів у разі настання визначених законом чи договором страхування подій (страхових випадків), за рахунок грошових фондів, які формуються шляхом сплати страхувальниками страхових платежів.

Страхування життя – це вид особистого страхування, який передбачає обов'язок страховика здійснити страхову виплату згідно з договором страхування у разі смерті застрахованої особи, а також, якщо це передбачено договором страхування, у разі дожиття застрахованої особи до закінчення строку дії договору страхування та/або досягнення застрахованою особою визначеного договором віку.

Страхова сума – грошова сума, у межах якої страховик, відповідно до умов страхування, зобов'язаний провести виплату при настанні страхового випадку.

Страховий ризик – це: певна подія, на випадок якої проводиться страхування і яка має ознаки ймовірності та випадковості настання.

Страховий тариф – це ставка страхового внеску з одиниці страхової суми за визначений період страхування.

Страховий фонд визначається як сукупність виділених та зарезервованих запасів матеріальних благ, що призначені для здійснення страхового захисту (не компенсації, а й подолання наслідків реалізації страхового ризику).

Суб'єкт оподаткування – юридична або фізична особа, якій належить сплачувати податок відповідно до норми закону.

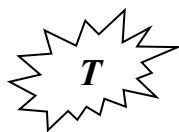
Суб'єкти фінансових правовідносин – юридичні та фізичні особи, які можуть бути носіями суб'єктивних юридичних прав та обов'язків у фінансових відносинах.

Суб'єкти фінансового права – юридичні та фізичні особи, які мають правосуб'єктність, тобто правоздатність і дієздатність у сфері фінансових відносин.

Субвенція (від лат. *subvenio* – приходжу на допомогу) – міжбюджетні трансферти для використання на певну мету в порядку, визначеному органом, який прийняв рішення про субвенцію (сума грошових коштів, яка виділяється з бюджету вищого рівня до бюджету нижчого рівня і має цільове призначення для спільного фінансування певного заходу і підлягає поверненню у випадку порушення її цільового призначення).

Субсидія (латин. *subsidium* – допомога, підтримка) – фінансова або інша підтримка державними органами виробництва, переробки, продажу, транспортування, експорту, споживання конкретного товару, завдяки якій суб'єкт господарсько - правових відносин одержує пільги (прибутки).

Судовий збір – це загальнодержавний збір, який сплачується на всій території України за подання заяв, скарг до суду, а також за видачу судами документів, та входить до складу судових витрат.

Тактичний фінансовий контроль – контроль, який вирішує поточні питання фінансової діяльності підприємств, установ, організацій.

Тематична ревізія – ревізія, яка передбачає перевірку однієї або декількох сторін фінансової діяльності.

Тендер (англ. *tender*, від *tend* – обслуговувати) – це процес вибору компанії, що постачає товар, виконує роботу чи надає послуги на конкурсній основі.

Термін сплати податку – встановлена законодавством дата, не пізніше якої податок має бути сплаченим.

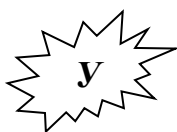
Торги – метод укладення договорів купівлі-продажу, при якому покупець оголошує конкурс для продавців на товар з наперед визначеними характеристиками.

Торгівля іноземною валютою – купівля, продаж, обмін іноземної валюти та здійснення операцій з валютними деривативами резидентами і нерезидентами (юридичними та фізичними особами).

Торговий патент – державне свідоцтво з обмеженим строком дії, яке засвідчує право суб'єкта господарювання (його відокремленого підрозділу) на провадження певного виду підприємницької діяльності та користування яким передбачає своєчасне внесення до бюджету відповідного збору.

Трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади АРК, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі.

Трансфертні платежі – це форма перерозподілу частини національного доходу через державний бюджет, що передбачає виплату пенсій і допомоги населенню, субсидій підприємцям, відсотків за державним боргом.

Уповноважувальні фінансово-правові норми – норми, які встановлюють права учасників фінансових правовідносин на здійснення дій по мобілізації, розподілу та використанню фондів коштів. Вони допомагають приймати самостійні рішення у сфері фінансової діяльності, дають право вибору поведінки, але у певних межах.

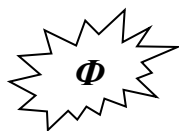
Управління державним (місцевим) боргом – сукупність заходів держави і муніципальних утворень з виплати доходів кредиторам та погашення позик, а також порядок, умови випуску і розміщення боргових зобов'язань держави, органів місцевого самоврядування. Охоплює: визначення порядку, умов випуску та розміщення боргових зобов'язань держави, органів місцевого самоврядування; здійснення операцій з розміщення державних (місцевих) позик, виплат доходів з них у вигляді

процентів, рефінансування та погашення; контроль за станом державного (місцевого) боргу.

Управління бюджетними коштами – сукупність дій учасника бюджетного процесу відповідно до його повноважень, пов'язаних з формуванням та використанням бюджетних коштів, здійсненням контролю за дотриманням бюджетного законодавства, які спрямовані на досягнення цілей, завдань і конкретних результатів своєї діяльності та забезпечення ефективного, результативного і цільового використання бюджетних коштів.

Управління державними фінансами (фінансовою діяльністю) – процес впливу на фінансові відносини для їх упорядкування з метою реалізації публічних фінансових інтересів.

Ухилення від сплати податків – це повне або часткове уникнення оподаткування незаконним шляхом, включаючи приховування оподаткованого прибутку, зменшення суми податку завдяки поданню в податкові органи завідомо неправдивих даних або документів.

Фактична ревізія – ревізія, під час якої перевіряється вся сукупність різних сторін фінансової діяльності підконтрольного об'єкта: документи, наявність грошей, цінних паперів, матеріальних цінностей тощо. Обов'язковим елементом фактичної ревізії є інвентаризація матеріальних цінностей

Факторинг (від англ. factor – посередник [1, с. 501]) – придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги.

Фінанси – це система економічних відносин, яка пов'язана з мобілізацією (формуванням, утворенням), розподілом (перерозподілом), використанням централізованих та децентралізованих фондів коштів.

Фінансова діяльність держави – це організована, регламентована

нормами права діяльність уповноважених державних органів влади та органів місцевого самоврядування з формування, розподілу, використання фондів коштів, необхідних для створення умов соціально-економічного розвитку країни, її регіонів і громадян.

Фінансова система – 1) сукупність фінансових інститутів, кожний з яких сприяє утворенню та використанню відповідних централізованих та децентралізованих фондів коштів для здійснення фінансової діяльності держави; 2) сукупність органів державної влади та місцевого самоврядування, які здійснюють у межах своєї компетенції керівництво фінансовою діяльністю держави та підприємств, установ, організацій, що беруть у ній участь.

Фінансове законодавство – галузь законодавства, що є сукупністю законів та інших нормативно-правових актів, у яких фінансово-правові норми мають своє зовнішнє вираження і становлять джерело фінансового права.

Фінансове право – галузь публічного права, яка містить сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини щодо мобілізації, розподілу, використання і контролю централізованих і децентралізованих фондів держави та органів місцевого самоврядування з метою забезпечення їх належного функціонування.

Фінансове право як галузь права – система правових норм, які регулюють суспільні відносини, що виникають у процесі утворення, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів коштів держави, органів місцевого самоврядування, необхідних для реалізації їх завдань і функцій.

Фінансове право як навчальна дисципліна – систематизовані відповідно до типової програми знання щодо предмета правового регулювання норм цієї галузі права, їх особливостей. Предметом цієї навчальної дисципліни є фінансове право у всіх своїх виявах: як галузь права, як система законодавства, як наука, що вивчає фінансове право

Фінансове правопорушення – це протиправне діяння (дія або бездіяльність) колективного або індивідуального суб'єкта фінансового права у сфері фінансової діяльності держави, муніципальних органів влади, за яке законодавством передбачена фінансова відповідальність (фінансові санкції).

Фінансовий контроль – регульована правовими нормами систематична діяльність державних та недержавних контролюючих суб'єктів, наділених спеціальними повноваженнями, яка спрямована на забезпечення ефективності, раціональності, законності і фінансової дисципліни у процесі формування, розподілу та використання державних і муніципальних фінансових ресурсів.

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості – норматив, що затверджує ВРУ в Законі про Державний бюджет на відповідний рік і який визначається шляхом ділення загального обсягу фінансових ресурсів, що спрямовуються на реалізацію бюджетних програм, на кількість мешканців чи споживачів соціальних послуг тощо.

Фінансові правовідносини – урегульовані нормами фінансового права суспільні відносини, учасники яких виступають як носії юридичних прав і обов'язків щодо формування, розподілу і використання державних грошових фондів.

Фінансові ресурси держави – сукупність усіх цільових фондів коштів держави, необхідних для її функціонування.

Фінанси місцеві (фінанси органів місцевого самоврядування) – сукупність відносин, урегульованих нормами фінансового права, що виникають між органами місцевого самоврядування та територіальними громадами, органами державної влади, підприємствами, установами, організаціями з приводу формування, розподілу та використання коштів фондів органів місцевого самоврядування з метою задоволення публічного інтересу територіальної громади та виконання органами місцевого самоврядування функцій у процесі реалізації власних і делегованих державою повноважень.

Фінансово-правова відповідальність – вид правової відповідальності, що полягає в застосуванні фінансових санкцій, якими на винного у вчиненні фінансового правопорушення покладається обов'язок відшкодувати заподіяну державі матеріальну шкоду (при цьому немає потреби використовувати цивільно-правові засоби), винний несе покарання за вчинене правопорушення.

Фінансово-правова норма – це встановлені державою і забезпечені засобами державного примусу загальнообов'язкові правила поведінки у фінансових відносинах щодо формування, розподілу та використання централізованих і децентралізованих фондів, які закріплюють юридичні права та юридичні обов'язки їх учасників.

Фінансово-правові санкції – заходи, що мають фінансово-майновий характер, забезпечені примусовою силою держави, містяться у фінансово-правових нормах, застосовуються у спеціальному процесуальному порядку до суб'єкта фінансової діяльності, юридичної або фізичної особи у разі невиконання або виконання нею неналежним чином вимог законодавства про порядок формування, розподілу, використання централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів.

Фінансування державних та місцевих видатків – плановий, цільовий, безповоротний і безоплатний відпуск грошових коштів, який виконується з урахуванням оптимального поєднання власних, кредитних та бюджетних джерел фінансування, проводиться в міру здійснення планового використання коштів для забезпечення виконання загальнодержавних функцій (оборони країни, управління тощо), регіональних завдань, а також для утримання соціально-культурної сфери, забезпечення соціальних гарантій і зобов'язань держави з додержання режиму економії при постійному здійсненні контролю.

Фінансова дисципліна – стан дотримання органами державної влади й місцевого самоврядування, суб'єктами господарювання всіх форм власності, об'єднаннями громадян, посадовими особами, громадянами України та

іноземними громадянами визначених законодавством та нормативно-правовими актами фінансово-правових норм.

Фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період.

Фінансовий моніторинг (лат. monitor – той, хто попереджає, радник, консультант) – це механізм здійснення постійного спостереження за фінансовою діяльністю, насамперед кредитних установ, а також оцінка, аналіз і прогноз імовірності здійснення незаконних фінансових операцій.

Фінансовий норматив бюджетної забезпеченості – це гарантований державою в межах наявних бюджетних ресурсів рівень фінансового забезпечення повноважень Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів місцевого самоврядування, що використовується для визначення обсягу міжбюджетних трансфертів.

Фінансові послуги – операції з фінансовими активами, які здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Фінансово-кредитна установа – це юридична особа, яка наділена правом на здійснення фінансових послуг чи правом займатися кредитною діяльністю на підставі відповідної ліцензії.

Фінансово-правова наука – сукупність наукових знань, поглядів, концепцій, які сформульовані у науковій літературі фінансово-правового спрямування, що стосуються визначення основоположних категорій фінансового права як галузі права та їх змісту.

Фінансово-правова норма як предмет – це загальнообов'язковий припис компетентних органів державної влади та органів місцевого самоврядування з приводу мобілізації, розподілу і використання коштів

централізованих і децентралізованих фондів, що виражається у категоричній формі та забезпечений силою державного примусу.

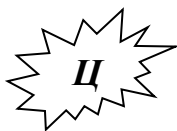
Фінансово-планові акти – акти, що приймаються у процесі фінансової діяльності держави, органів місцевого самоврядування і є планами з мобілізації, розподілу та використання фінансових ресурсів на визначений період.

Фінансово-правовий інститут – сукупність фінансово-правових норм, які регулюють певне коло однорідних та взаємопов'язаних суспільних відносин у сфері фінансової діяльності і утворюють відокремлену групу.

Фінансово-правові акти – прийняті в установленій формі рішення державних органів, органів місцевого самоврядування з питань фінансової діяльності, що належать до їх компетенції.

Фінансування – це метод розподілу коштів централізованих і децентралізованих грошових фондів держави та органів місцевого самоврядування; діяльність, пов'язана із забезпеченням грошовими ресурсами соціальних, економічних та інших потреб держави, органів місцевого самоврядування, юридичних і фізичних осіб.

Фінансування бюджету – надходження та витрати бюджету, пов'язані зі зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету.

Централізовані видатки – видатки, що фінансуються за рахунок централізованих фондів коштів.

Централізовані доходи – кошти, що надходять до державних та муніципальних централізованих фондів, в тому числі цільових позабюджетних фондів коштів.

Централізовані фінанси – сукупність грошових відносин, пов’язаних з формуванням, розподілом та використанням централізованих фондів коштів.

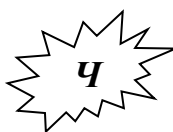
Централізовані фонди коштів – сукупність коштів, які акумулюються у бюджетній системі, держави, позабюджетних цільових фондах, фондах державного страхування, у фондах, які утворюються під час функціонування державного, місцевого і банківського кредиту. Вони знаходяться у розпорядженні держави, органів місцевого самоврядування як суб’єктів влади. За рахунок цих фондів коштів фінансуються видатки держави, органів місцевого самоврядування як на розвиток матеріального виробництва, так і на утримання невиробничої сфери.

Централізовані грошові фонди – це кошти, що перебувають у розпорядженні держави як суб’єкта публічної влади та органів місцевої влади й місцевого самоврядування, за рахунок яких фінансуються державні та місцеві видатки, здійснюється капітальне будівництво, інвестиційна та інноваційна діяльність, утримується соціально-культурна невиробнича сфера – освіта, наука, фізична культура та спорт, охорона здоров’я; утримуються органи державної влади, правоохоронні органи тощо.

Цифрові (електронні) гроші – умовна назва грошових коштів, специфічний платіжний засіб при безготівкових розрахунках між продавцями і покупцями, банками та їх клієнтами, що здійснюється за допомогою комп’ютерної мережі або систем зв’язку із застосуванням засобів кодування інформації та її автоматичної обробки.

Цифрові (електронні) гроші – це різноманітні електронні платіжні системи для забезпечення транзакцій у телекомунікаційних мережах.

Ціноутворення – це процес встановлення цін на товари та послуги, що пропонуються на ринку.

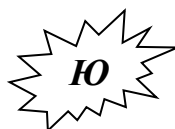
Часткова (обмежена) конвертованість валюти – конвертованість, що обмежена певним колом іноземних валют та операцій.

Чекодавець – підприємство або фізична особа, яка здійснює платіж за допомогою чека та підписує його.

Чекодержатель – підприємство або фізична особа, яка є одержувачем коштів за чеком.

Чек – грошовий документ установленної форми, що містить беззаперечну вказівку власника поточного рахунку (чекодавця) банку сплатити зазначену суму конкретній особі чи пред'явнику чека.

Чек електронний – система безготівкових розрахунків з використанням комп'ютерної мережі, системи зв'язку на базі інформаційних технологій.

Юридичні факти – конкретні життєві обставини, з якими норми права пов'язують виникнення, припинення або зміну правових відносин.

Юридичні дії – це факти, які породжують, змінюють або припиняють правовідносини на основі волевиявлення людей. У свою чергу, вони поділяються на правомірні і неправомірні (наприклад, усі види правопорушень).

Юридичні події – це такі обставини, які породжують, змінюють або припиняють правовідносини незалежно від волі людей.

ПЕРЕЛІК НОРМАТИВНО – ПРАВОВИХ РЕГУЛЯТОРІВ

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-В. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Бюджетний кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 08.07.2010 р. № 2456-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2010. № 50-51. ст. 572.
3. Водний кодекс України: закон України від 6 червня 1995 р. № 213/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 24. ст.189.
4. Господарський кодекс України прийнятий Верховною Радою України 16. 01. 2003 р. № 436-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. № 18. № 19-20. № 21-22. ст. 144.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 9-10. № 11-12. № 13. ст. 88.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення прийнятий від 07.12.1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. дод. до № 51. ст. 1122.
7. Митний кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2012. № 44-45. № 46-47. № 48. ст. 552.
8. Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19 листопада 1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. №4. ст. 19.
9. Повітряний кодекс України: закон України від 19 травня 2011 р. №3393-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 48-49. ст.536.
10. Податковий кодекс України прийнятий Верховною Радою України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. ст. 112.
11. Цивільний кодекс України прийнятий Верховною Радою України

від 16.01.2003 р. № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40-44. ст.356.

12. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: закон України від 16 липня 1999 р. № 996-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. №40. ст. 365.

13. Про ветеринарну медицину: закон України від 25 червня 1992 р. №2498-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 36. ст. 531.

14. Про внесення змін до закону України «Про запобігання захворюванню на СНІД та соціальний захист населення»: закон України від 3 березня 1998 р. №155/98-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1998. № 35. ст. 235.

15. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 105. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. №№ 49-51. ст. 376.

16. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття: Закон України від 02.03.2000 р. № 1533 *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 22. ст.171.

17. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 № 1105-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 46-47. ст. 403.

18. Про захист прав споживачів: закон України від 12 травня 1991 р. №1023-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 30. ст. 379.

19. Про об'єкти підвищеної небезпеки: закон України від 18.01.2001 р. №2245-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 15. ст. 73.

20. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: закон України від 01.07.2004 р. №1961-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 1. ст. 1.

21. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. №41. ст. 546.

22. Про поводження з вибуховими матеріалами промислового

призначення: закон України від 23.12.2004 р. № 2288-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. №6. ст. 138.

23. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: закон України від 23 лютого 2012 р. № 4452-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2012. №50. Ст. 564.

24. Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: закон України від 20 грудня 1991 р. № 2011-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 15 ст. 190.

25. Про страхування: закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 18. ст. 78.

26. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг : закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 1. Ст. 1.

27. Про відкритість використання публічних коштів: Закон України від 11.02.2015 р. № 183-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183-19>.

28. Про Рахункову палату: Закон України від 2 липня 2015 р. №576-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №36. Ст. 360.

29. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. №280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. №24. Ст. 170.

30. Про затвердження Порядку складання, розгляду, затвердження та основних вимог до виконання кошторисів бюджетних установ: Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2002 р. №228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2002-%D0%BF#Text>.

31. Про Єдиний митний тариф: Закон України від 5.02.1992 р. за № 2097-XII). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

32. Про індексацію грошових доходів населення: Закон України від 03.07.1991 р. за № 1282-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

33. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 07.12.2000 р.

№2121-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 5-6. ст. 30.

34. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення кредитування: Закон України від 3 липня 2018 р. № 2478-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. №46. Ст. 368.

35. Про електронну комерцію: Закон України від 3 вересня 2015 р. № 675-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. №45. Ст. 410.

36. Про Національний банк України: Закон України від 20.05.1999 р. №679-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 29. ст. 238.

37. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2346-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. №29. Ст. 137.

38. Про споживче кредитування: Закон України від 15 листопада 2016 р. 1734-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. №1. Ст. 2.

39. Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг: Закон України від 12 липня 2001 р. № 2664-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. №1. Ст. 1.

40. Про цінні папери та фондовий ринок: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. №31. Ст. 268.

41. Про Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку: указ Президента України від 23 листопада 2011 року №1063/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1063/2011#Text>.

42. Про Державну фіскальну службу України: постанова Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р. № 236. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/236-2014-%D0%BF#Text>.

43. Про затвердження Положення про Державну службу фінансового моніторингу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 29 липня 2015 р. № 537. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-2015-%D0%BF#Text>.

44. Положення про порядок провадження діяльності страховими посередниками: постанова Кабінету Міністрів України від 18.12.1996 р. №1523-96-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1523-96-%D0%BF#Text>.

45. Порядок та вимоги щодо здійснення перестраховування у страховика (перестраховика) нерезидента: постанова Кабінету Міністрів України від 04.02.2004 р. №124-2004-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2004-%D0%BF#Text>.

46. Тимчасове положення про товариства взаємного страхування: постанова Кабінету Міністрів України від 01.02.1997 р. № 132-97-п. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-97-%D0%BF#Text>.

47. Інструкція про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті: Постанова Правління Національного банку України від 21.01.2004 р. №22. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0377-04#Text>.

48. Про затвердження Положення про здійснення Національним банком України безвиїзного банківського нагляду: Постанова Правління Національного банку України від 06.12.2018 р. № 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0135500-18#Text>.

49. Положення про ліцензування банків: Постанова Правління Національного банку України від 22.12.2018 р. №149. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0149500-18#Text>.

50. Положення про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами: Постанова НБУ від 03.12.2003 р. №516. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1256-03#Text>.

51. Про врегулювання ситуації на грошово-кредитному та валютному ринках України: Постанова від 13.12.2016 № 410. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0410500-16>.

52. Про платіжні системи і переказ коштів: Закон України від 5 квітня 2001 року № 2346-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2346-14>.

53. Про порядок розрахунків в іноземній валюті: Закон України від 23.09.1994 № 185/94-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185/94-%D0%B2%D1%80>.

54. Про зовнішньоекономічну діяльність: Закон України від 16.04.1991 № 959-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12>.

55. Про основні засади здійснення внутрішнього контролю розпорядниками бюджетних коштів : Постанова КМУ від 12.12.2018 р. № 1062. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1062-2018-п#n17>.

56. Положення Про Державну фінансову інспекцію України: Указ президента України № 499/2011 від 23.04.2011 р. URL: <http://rada.gov.ua>.

57. Порядок проведення інспектування Державною фінансовою інспекцією, її територіальними органами: Постанова КМУ від 20.04.2006. р. №550 .URL: <http://rada.gov.ua>.

58. Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні: Закон України від 26.01.1993 р. № 2939-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.

59. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України Указ Президента України від 13 квітня 2011 р. № 460/2011. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/460/2011>.

60. Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України Указ Президента України від 23 квітня 2011 р. № 499/2011 URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/499/2011>.

61. Про паспорти бюджетних програм: Наказ Міністерства фінансів України від 29 грудня 2002 р. № 1098 (зі змінами та доповненнями). URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0047-03/page>.

62. Про затвердження Порядку утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах та бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади: Постанова КМУ від 28 вересня 2011 р. № 1001. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001-2011-%D0%BF>.

63. Лімська декларація керівних принципів контролю: декларація ІХ Лімського (Перу) Конгресу вищих органів контролю державних фінансів (INTOSAI) від 01.10.1977 р. URL: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/140217>.

